

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

*Et genbesøg hos slægterne
på Paulsgård*

Af Tove Touri Hellelund

*Et genbesøg hos slægterne
på Paulsgård*

Jeg retter hermed en varm tak til Hendes Majestæt Dronningens Kabinetssekretariat for tilladelse til at få adgang til takkeadressen for sprogeskriptet af 14. maj 1840 i Christian 8's private arkiv.

Min tak gælder ligeledes tilladelsen til at offentliggøre dokumentet her i slægtsbogen om Paulsgård.

Et genbesøg hos slægterne på Paulsgård

Af Tove Touri Hellelund

©2021 *degngrafisk.dk*

1. udgave, 1. oplag

Grafisk: *degngrafisk.dk*

Alle rettigheder forbeholdes

ISBN nr.: 978-87-94009-05-8

Indholdsfortegnelse

Forord	6
Kapitel 1	10
Kapitel 2	26
Kapitel 3	42
Kapitel 4	50
Kapitel 5	66
Kapitel 6	78
Kapitel 7	106
Kapitel 8	126
Kapitel 9	138
Livet på Paulsgård	162
Efterskrift	168
Litteraturliste	170
Ordforklaring	174

Forord

Et genbesøg hos slægterne på Paulsgård

Landsbyen Barsmark er på flere måder en ejendommelig by. *"Denne anselige landsby, som allerede i Kong Valdemars Jordebog forekommer under samme navn, strækker sig fra vest mod øst i en længde af ¾ mil!"* Sådan starter Jes M. Holdt sin artikel om Paulsgård i Barsmark, som udkom i Stambladet i 1964.

Paulsgård startede med at være en helgård*, og den har gennem tiderne været delt op i fire mindre gårde. Den ligger, hvor den hele tiden har ligget. Du kan jo nok med rette spørge dig selv *"er der overhovedet sket noget nyt på Paulsgård siden nogen sidst skrev om den?"*. Kilderne er jo de samme, som de hele tiden har været.

Det nye er, at jeg har genbesøgt kilderne, og at det er med mit blik og med min historie i bagagen, jeg præsenterer fortællingerne om Paulsgård. Jeg vil gerne kaste nyt lys over min bedstemors, Bodel Clausen (g. Lassen), barndomshjem og de slægter, der er vokset op på gården før hende. Jeg har genskrevet historien om den gamle slægtsgård og de folk, der boede på gården, og som gennem min bedstemor også er en del af min slægt. Det er dog væsentligt at understrege, at denne bog er slægtsgården Paulsgårds historie med de mennesker og den tid de lever i. Det er ikke kun min bedstemors historie i traditionel familieslægtforsknings forstand. I et af de sidste kapitler finder du små portrætter af min bedstemor og hendes søskende. Nogen kan med rette mene, at teksten ligger på grænsen mellem slægtshistorie, lokalhistorie og biografi og svinger mellem ny og gammel tid. Min bedstemor er knudepunktet i min fortælling, og det betyder, at når hun forlader gården, forlader jeg også fortællingen om den flotte gamle gård på Barsmark Bygade. Der er forhåbentlig andre, der vil fortælle videre om de kommende generationer siden hen.

Jeg begyndte at interessere mig for slægtforskning for 5 år siden og har de sidste års tid gået med en drøm om at få nedskrevet en mere stringent fortælling om stedet end blot nogle små private noter, som ingen andre end jeg selv fandt glæde i. Jeg siger ikke, at jeg er nået frem til *"den endelige sandhed"* om slægterne på Paulsgård, og du kan måske risikere, at der kommer mere fra min hånd, hvis vi om mange år bliver klogere og finder nye kilder.

Jeg har haft mange både gode og informationsrige samtaler med min morbror Paul Jessen Lassen, Løjt, som har været en uvurderlig hjælp, og han er nok den væsentligste årsag til min meget stejle læringskurve om slægterne på Paulsgård. Dertil har jeg haft stor gavn af sider fra Claus Claussens (f. 1902) private notater om

slægten, som jeg venligst har fået lov til at gennemlæse af Claus Claussens søn og Paulsgårds nuværende ejer, Christian Claussen.

At begive sig ud i et projekt med at nedskrive en slægts historie, så andre også finder det interessant, kan godt være som at sejle et skib i uforudsigeligt vejr. Det har krævet et godt mandskab: jeg har udnævnt mig selv til kaptajnen, som fører logbogen, noterer hændelser for skib, vejr og rejsen – altså nedskriver historien og udstikker kursen.

I kabyssen har jeg Oliver Hellelund Konrad, min altid utrættelige nevø, som kommer med forsyninger til mig i form af fotografier, nekrologer fra gamle aviser og meget mere, hvilket han er eminent dygtig til. Nogle gange gør en kaptajn klogt i at have en dygtig lods ombord, når man skal sejle gennem ukendt farvand. Min kusine Lene Bøgh Rønberg har været mig en stor hjælp, og hun har været dygtig til både at guide og rådgive mig, når det har knebet med formuleringer, historiske faktuelle data og med at bevare overblikket. Hun er en dygtig redaktør, som jeg med ro i sindet har sat min lid til gennem hele processen.

Når man prøver at finde ting om de første generationer på Paulsgård, er brugbart kildemateriale yderst sparsomt. Kirkebogen for Løjt Sogn gik tabt, da præstegården brændte i 1867, og materiale fra før 1763 eksisterer ikke længere i kirkebogen. En del af oplysningerne om vores slægt er derfor koblet op på gården mere end på beboerne med oplysninger fra gamle bøderegistre*, jordebøger*, gårddokumenter* m.v., som fortsat eksisterer - og ikke kun på oplysninger fra kirkebogen. Vist kun den gamle familiebibel på Paulsgård indeholder materiale om slægterne på gården længere tilbage end kirkebogen. Den første, der skrev slægtsnavne ind i biblen, er Nis Clausen (f. 1720), så vi må sende Nis en kærlig tanke og takke ham for hans grundighed, når vi taler om registrering af slægten.

Lokalhistorisk Forening i Løjt Sogn udgiver hvert år en bog. Årbøgerne har jeg med stor glæde læst og brugt materiale fra. Mine afsnit om Paulsgårds samtid indeholder blandt andet oplysninger fra Jes M. Holdts artikel i stambladet fra 1964, som er genoptrykt i "Det gamle Løjt" bind 32 fra 2014. Der findes en samlet litteratur- og kildeangivelse bageste i bogen. De fleste kilder står angivet som fodnoter på hver side i bogen.

Grundlaget for min viden er primært hentet hos Jes M. Holdt og Hans Hansen Toft – begge gamle kendinge i lokalhistoriske sammenhænge i Barsmark og omegn. Min "bibel" har naturligvis været Jes M. Holdts bog "Gårde og Slægter i Løjt sogn", udgivet i 1982. Omend eftertiden har vist os, at der er mange fejl i bogen, er der stadig ingen andre kildematerialer om gårdene i Løjt Sogn, der når den til sokkeholderne. Jeg har også gjort stor brug af "Stambladet", et lille lokalhistorisk blad, som blev udgivet af lærer Andreas Michaelsen fra Vojens i en kort årrække gennem 1960'erne.

Hans Hansen Toft har skrevet en lille og meget fin artikel i 1934, som også er indgået i mit kildemateriale - "Da krigeren Bars fejdede og underlagde sig Løjt Land", - som beskriver slægterne på Paulsgård gennem 12 generationer.

Efterhånden som vi bevæger os fra tidlige generationer til de senere, bliver kildeudvalget større, og der kommer derfor grundigere beskrivelser af gården. Det betyder, at jeg har været i stand til at fremstille tidslinjer over hændelser, der knytter sig til Paulsgård og dens ejere. Meningen skulle gerne være, at når du ser ting i en større sammenhæng, bliver læsningen mere spændende. Dette er efter bedste evne forsøgt efter hver generation. Så snart kildematerialet har tilladt det, har jeg lavet tidslinjer for ejerne. Du vil også støde på passager med grå baggrund. Disse handler om de øvrige børn på gården, og ikke den kommende ejer. Dem kan du med fordel springe dem over og vende tilbage til dem senere, hvis du hellere vil læse historien direkte fra slægt til slægt uden at blive afbrudt af andre fortællinger.

Og en servicemeddelelse: Bagest i bogen har jeg lavet en liste over ord (dem med *), som du måske ikke umiddelbart kender, eller som kræver en ekstra forklaring; brug den endelig.

God fornøjelse med læsningen.

Tove Touri Hellelund
Odense, sommeren 2021

Kapitel 1

De fire første generationer på Paulsgård

1. generation: Paul Nissen

Ejer: omkring 1480

2. generation: Nis Paulsen

Ejer: ca. 1523-1563

3. generation: Paul Nissen

Ejer: efter 1563-1598

4. generation: Nis Paulsen

Ejer: ca. 1600-1641

Gården Paulsgård ligger, hvor den altid har ligget. De nuværende bygninger er ikke de oprindelige, men på samme sted lå ældre bygninger før dem. Det er på denne plet jord, at slægten har haft sit hjem gennem ca. 450 år. På tegningen ses Vestre Paulsgård med lader og stalde.

Tegning af Lorenz Holm, ca. 1934, fra artikel af Hans Hansen Toft.

Først kommer Paul (omkring 1480)

Det første skriftlige vidnesbyrd om gården findes i nogle optegnelser om Paul Nissen og hans jord 1480¹, så på det tidspunkt må der ligge en gård på stedet. Der findes ikke mange oplysninger om Paulsgård i de første mange generationer. For i virkeligheden ved vi ingenting om livet på Paulsgård, før de første bøderegistre* dukker op. Hvordan mon Paulsgård opstår? Sagnet fortæller, at det er en ung fyr med navnet Povl^{2 3}, som har lagt navn til gården. Der var sørøvere, - nok nærmere kapere* - der hærgede på havet omkring Løjtland, og de havde tilholdssted ved Raahole ved Gennerfjord.

¹ Claus Claussens private optegnelser nævner (med blyant og spørgsmålstegn efterfølgende) Paul Nissen 1480

² Artiklen "Da krigeren Bars fejedede og underlagde sig Løjtland", Hans Toft Hansen, 1930'erne

³ Beskrevet både af Hans Hansen Toft samt Jep Riis i hans bog "Sagn og overtro fra Løjt Sagn", 1916

Povl var nysgerrig og opsøgte stedet. Sørøverne opdagede ham, og de tvang ham til at deltage i deres ugerninger. Povl reddede under en kaping en kvinde og hendes lille nyfødte og udøbte søn fra sørøverne. Han hentede en munk, som døbte barnet Bars. Bars blev en mægtig kriger, og han boede på borgen Elsholm⁴. Med tiden kom Bars til at eje hele Løjtland – deraf kommer navnene Barsmark, Barsø, Barsbæk og Barshøj. Kriegeren Bars glemte aldrig Povl, som reddede ham og hans mor og fik ham døbt. Som tak gav han Povl et stykke land, og her byggede Povl den gård, som blev vores Paulsgård. Man regner med, at den første Paulsgård var en helgård på omkring 180 tønder land⁵.

Elsholm eksisterer i virkeligheden og er en borg /et voldsted/en adelsgård i Middelalderen (dateret 1067 – 1535). I 1351 udsteder Hertug Valdemar 5 et domsbrev, som tilkender gården til en adelsmand med navnet Marquard. Området er her markeret på kort fra Kulturarvsstyrelsens hjemmeside.

En speciel ting ved Barsmark er, at de fleste gårde ligger parvis, og begge har samme navn, bortset fra at de hver især suppleres med f.eks. Vestre-Østre eller Søndre-Nordre foran: altså to Fogedgårde – Nørre Fogedgård og Søndre Fogedgård, to Jacobsgårde, to Paulsgårde, osv. Disse gårdpar opstår ved en deling af de store helgårde⁶. Det sker nok til dels for at gøre jorden til gården mindre for at optimere gårdens jord, og dels for at have en nabo tættere på som en sikring i tilfælde af brand og ulykker. Det er ikke umiddelbart fordi, gårdens sønner skal dele en arv, for det er som oftest den førstefødte søn, der overtager gården. Gårddelingerne sker nok i løbet af 1500-tallet, hvor man bygger en ny gård ved siden af den oprindelige stamgård. Før gårddelingerne er der langt mellem gårdene i Barsmark, og man kan sikkert føle sig alene uden naboer. Det gør vores forfar Paul Nissen på Paulsgård måske også.

Nis, 2. generation (ca. 1523-1563)

Nis Paulsen nævnes i Lensregnskaberne fra 1524 som ejer af en gård i Barsmark, som efter al sandsynlighed er Paulsgård⁷. Nis er i hvert fald søn af en Paul – det ligger i hans efternavn. Derfor er jeg enig med kilderne⁸ i, at Nis er anden generation på

⁴ Beskrevet af Kulturarvsstyrelsen, blandt andet undersøgt af Nationalmuseet omkring 1925

^{5, 6, 7} Jes M. Holdt: Stamladet 1964, artiklen "Paulsgård på Løjt Land"

⁸ Artiklen "Da krigeren Bars fejdede og underlagde sig Løjtland", Hans Toft Hansen, 1930'erne samt Jes M. Holdt: Stamladet 1964, artiklen "Paulsgård på Løjt Land"

gården. Meget tyder på, at Nis også ejer en helgård. Det fremgår ikke specifikt af regnskaberne⁹, at gården allerede er delt i 1524, så derfor formoder jeg, at den fortsat er en helgård. Paulsgård figurerer igen i skattelisterne i 1535 og 1539. Men nu ændrer formuleringerne sig: Der står i skatteregisteret i 1539, at Nis Paulsen betaler det samme beløb i skat som den næstfølgende gårdmand, der nævnes i skatteregisterlisten. Det taler for, at gården nu er delt i to halvgårde, hvor de to ejere er opført umiddelbart efter hinanden i skatteopkrævningslisten. Begge gårde står opført som selvejergårde, og de er begge gennem tiden blevet til gamle slægtsgårde: nemlig Østre Paulsgård og (vores) Vestre Paulsgård. Lige siden har Østre og Vestre Paulsgård, som ligger geografisk ved siden af hinanden, stået ved siden af hinanden i Lensregnskaberne. Senere kommer vi op på fire delinger af Paulsgård – men meget mere om det senere. Nu stifter vi for første gang bekendtskab med datidens bøderegistre*, som vidner om, at det nære naboskab mellem de to gårde ikke er uden gnidninger. Vi støder på Nis sidste gang i 1563 i forbindelse med en bøderegistrering, hvor ejeren på nabogården Østre Paulsgård slår Nis' søn.

Indhegning af markerne

Man begynder at indhegne marker, sætte diger og gærder op om markerne. I midten af 1600-tallet er udskiftning* af jorden gennemført på Løjt Land, næsten 150 år tidligere end i resten af landet. Som følge af de tidlige udskiftninger ligger mange gårde på Løjt Land på samme sted i dag, som de gjorde for 300 år¹⁰ siden. Det ser man ikke mange andre steder i Danmark. Der er ingen grund til at flytte en gård, når jorden er lagt fast.

Nis's søn - ham som får tæsk af naboen i 1563 - er måske ude at hjælpe sin far Nis med at sætte hegnene op. Mon det er derfor, at naboen på Østre Paulsgård slår ham? Det kan jo være, at der forhandles om markerne, og at ikke alle er enige om, hvor gærderne skal sættes?

Tegning er fra tjekdet.dk, 2021. Tidsmæssigt er billedet ikke korrekt.

⁹ Skattelisterne som er omtalt i Jes M. Holdt

¹⁰ Fra Naturstyrelsens beskrivelse af Løjtland: <https://naturstyrelsen.dk/media/>

En tidlig selvejerbonde

På Nis's tid betaler en selvejerbonde det dobbelte af det, som fæstebønder* betaler, når der udskrives ekstraskat. Det bliver der oftere og oftere, som tiden går. Resultatet er, at stadig flere selvejergårde overgår til Kronens fæstegårde. De selvejende bønder bukker simpelthen under for presset. Der er tale om hastig tilbagegang i selvejerbøndernes antal. Hundrede år senere (i 1688) er det kun ca. 2 % af jorden, som tilhører selvejerne - og jorden dyrkes fortrinsvis fra store velkonsoliderede gårde, hvis ejere oven i alle ekstraskatterne har råd til at opretholde den status, det giver selv at eje sin gård. Jeg vil antage, at Paulsgård allerede med Nis som ejer i midten af 1500-tallet er en velkonsolideret gård – ellers var Paulsgård blevet opslugt i en lensmands større ejendom. Andre områder i Danmark med store gejstlige institutioner og adelige godsejere er mere eller mindre støvsuget for selvejere på dette tidspunkt. Presset mod selvejerne er stort, dér hvor der ikke er nogen, der kan eller vil beskytte dem¹¹. Nis på Paulsgård kan ikke bare ringe til en ven, hvis han udsættes for højere skatter, eller hvis lensmanden har kig på hans køer og afgrøder. Han må klare sig selv, modstå konkurrence og ønske om overtagelse udefra – jeg tror, at Nis var en ihærdig bonde. Han er selvejer med visse privilegier, som en fæstebonde ikke har, men vær ikke i tvivl om, at Nis betaler sin skatter til lensmanden, og han må være arbejdsom. Nis har styr på tingene og er nok også en dygtig landmand, for ellers overlever hverken han eller gården. Og hvad får Nis så ud af det? Jeg tror, at resultatet bliver, at Paulsgård overlever som selvejergård. Nis er måske også ekstra effektiv og handlekraftig i indtjeningsøjemed, når vi nu ved, at der er mange hindringer, der presser selvejerbønder i den sene middelalder i Sønderjylland.

Paul, 3. generation (efter 1563- ca. 1640)

Paul må overtage gården omkring 1598¹². Bøderegistrene fortæller, at Paulsgård med sikkerhed nu er delt i Østre – og Vestre Paulsgård. De to halvgårde har stadigvæk til tider et stramt forhold. Gårdene ligger tæt, og det nære naboskab er ikke uden gnidninger¹³. På Østre Paulsgård må ejeren Paul Negelsen i 1563 betale to daler i bøde, fordi han slår Pauls søn Nis. Historien melder ikke noget om, hvorfor naboen slår eller hvor gammel Paul er, da han bliver slået. Denne episode er det eneste, hvor Paul Nissen direkte er nævnt.

Kan Paul skrive og læse?

Der findes gamle regnskaber fra herredsfogeden andre steder i Sønderjylland¹⁴ fra både 1511 og 1544-1546, så vi ved med sikkerhed, at der føres regnskab i området på dette tidspunkt. Allerede i den sene middelalder i 1400-tallet sker der en kobling mellem pengene i samfundet (monitaritet) og det at kunne skrive (litteralitet). Pengestrøm

¹¹ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/selvejerboender-ca-1000-1700/>

¹² Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982

¹³ Løjt Årbog nr. 32, 2014

¹⁴ Århus Universitet 2007: "Konge, kirke og samfund", afsnit om danske bønders brug af skrift i senmiddelalderen

og evnen til at signere/underskrive er to spor, der krydser hinanden, og det får stor betydning for bønderne. Visse bønder - specielt i de sønderjyske områder - kan allerede i den sene middelalder skrive og selv føre hele regnskaber. Man taler om en udbredt skriftlighed i bondesamfundet¹⁵. Så kan Paul læse og skrive? Der er ingen kilder, der beskriver noget, men jeg tror det. For han har næppe kunne drive så stor en gård, hvis han ikke kunne dokumentere sig, f.eks. i et regnskab eller papirer vedrørende deling af gården. Man kan ikke føre regnskaber, hvis man ikke kan læse og skrive – og det er en fordel at kunne nedskrive opkøb/salg af jord, dyr eller afregning for afgrøder. Senere markerer man også sin jord med sit bomærke* på et kort. Det er en fordelagtig position at sætte sig selv i, hvis man kan skrive og læse. Sagt med andre ord: Dem, der kan læse og skrive, kan tilegne sig viden, og dem, der ikke kan læse og skrive, er henvist til at tro på, hvad de får at vide. På den måde bliver viden til magt.

I 1600-tallet er salmebøger og nye testamenter almindeligt inventar i borgerhjem, og de findes også på ikke helt få bondegårde. Hans Thomissøn (præst i Husum) laver den første salmebog med kongelig autorisation i 1569. Det er den første store danske salmebog med både tekster og melodier tænkt til brug for mindre gudstjenester i kirken og hjemmeandagt. Salmebogen er obligatorisk for alle kirker i Danmark. Den bliver genoptrykt i 1592, 1617, 1628 og 1634. Hans Thomissøn's salmebog, udgaven fra 1634, ligger på Paulsgård stadigvæk. Billede af salmebogen fra Det Kongelige Bibliotek.

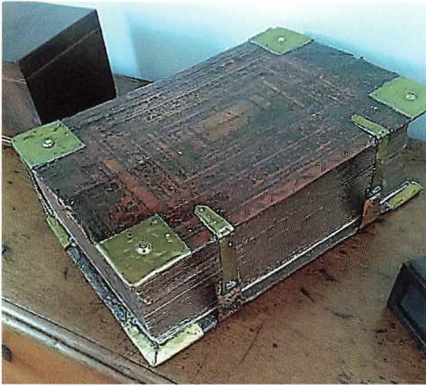
Den gamle familiebibel på Paulsgård

Den store og smukke bibel fra Pauls tid på Paulsgård (Frederik 2's Bibel, trykt 1589) har sin plads på Paulsgård den dag i dag. Er det mon Paul, der bringer den til gården? Eller kan det være en bryllupsgave eller en medgift, som hans kone bringer med ind i ægteskabet¹⁶?

Selv om Paulsgård er delt i Østre og Vestre Paulsgård, er de begge store selvejergårde. Ejeren af en så stor og økonomisk velstillet gård som Paulsgård, - som allerede gennem mindst to generationer er beboet af samme slægt, - har brug for en ægtefælle af en vis stand. Han gifter sig med stor sandsynlighed med en kvinde, som kan bidrage til husholdningen både i form af medgift, status og hårdt arbejde.

¹⁵ Århus Universitet 2007: "Konge, kirke og samfund", afsnit om danske bønders brug af skrift i senmiddelalderen

¹⁶ Et fuldstændigt ubesværligt gæt men et absolut relevant input fra Lene Bøgh Rønberg

Billede af Frederik Den Andens Bibel, trykt 1589. Den er med træbind og beklædt med læder, messing-hjørner og spænder. Det er Claus Claussen (f. 1902), som finder den gamle bibel hengemt i skunken på loftet, efter at den i mange år ikke har været i brug. Han får den nænsomt restaureret. På det tidspunkt vidner det sidste notat i familiebiblen om Jessine Tofts død i 1917. På nuværende tidspunkt er det sidste notat fra november 1980, hvor Claus' søster Catrine (tante Tinne), er indskrevet med sin dødsdato.
Foto taget af Tove Hellelund, juli 2019 på Paulsgård.

Bogen er forsynet med talrige illustrationer i form af kobberstik og har været en kostbar genstand dengang som nu. Frederik 2's Bibel er den anden udgave af den samlede Bibel på dansk. Den første udgave, Christian 3's Bibel, udkommer i 1550. Begge er oversat fra Luthers første samlede tyske bibeloversættelse, der udkommer i 1534. Hvis denne bibel er kommet i slægtens eje kort efter den er trykt, har det angiveligt været temmelig ualmindeligt, at den landede hos en bondeslægt på Løjt Land. Ikke mindst i lyset af at de første udgivelser af den danske bibeloversættelse udkom i meget små oplag, hvoraf de fleste angiveligt er gået til gejstligheden og adelen. Er Frederik 2's Bibel derimod først tilgået slægten på Paulsgård frem mod begyndelsen af 1700-tallet, hvor vi kan dokumentere, at den forefindes på gården, fordi Nis Clausen begynder at skrive navne på slægtens medlemmer ind i den (ca. 1745), må vi formode, at den har den været knap så ualmindelig, idet flere danske bibeloversættelser er udkommet på det tidspunkt. Men det må stadig have været en både størrelses- og udstyrsmæssigt imponerende bibel for en gård på Paulsgårds størrelse¹⁷.

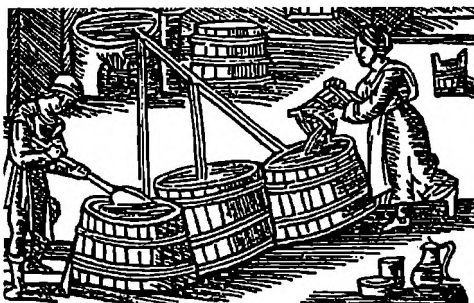

Man var nok ikke trykkes teknisk så dygtige som i dag. Den meget fine og detaljerede sorte baggrund er svær at dechiffere, så det er svært at tyde alle de smukke detaljer.
Man ser tydeligt, at Biblen er slidt, men den er sørme også gammel!
Foto taget af Christian Claussen, maj 2021.

¹⁷ Indlægget om Frederik 2's Bibel er skrevet af Lene Bøgh Rønberg. Hvis du vil vide mere om den gamle bibel, foreslår Peter E. Raes: 'På sporet af gamle bibler'.

Kvindernes betydning for gården

Der er grund til at antage, at de kvinder, der i løbet af de første generationer bliver gift ind på Paulsgård, er i stand til at bidrage væsentligt¹⁸, ellers kan gården ikke blive ved med at vokse og samle velstand. Kvinden må være dygtig til at drive den del af gården, som hun i sin egenskab af husfrue tager sig af. Kvindens typiske arbejdsopgaver på gården er husholdning i form af madlavning, sørge for at børnenes pleje, sørge for mad på bordet hver dag, slagting af dyr, tørre klipfisk, brygning af øl, tøjproduktion. Brød kan f.eks. først bages, når kornet er malet, tøj kan først produceres, når ulden fra fårene er kartet og spundet til garn, øllen kan først brygges når humlen er høstet, osv. Ligesom på markerne er husholdningsopgaverne både tids- og procedurertunge. Kvindens betydning i det daglig arbejde på gården er stor, og gården kan kun drives, hvis man arbejder sammen.

Øllet krydres, brygvæsken hældes i svalekar og tilsættes humle inden gæring.
Tegning af Olaus Magnus, 1550.

Billede fra julekatalog 2019, Nyborg Slot.

Arbejdet på gården er et samarbejde mellem kønnene. På gårdene var der ikke en egentlig kønsopdelt verden. Det kan godt være, at det kun er mændene, som vi møder i kilderne i de første generationer på Paulsgård – men vær ikke i tvivl om, at det er kvinderne, der sørger for, at mændene ikke går sultne i seng om aftenen!

En kvindes medgift kan være møbler, dragkister (egetræ er i høj kurs!), eller bøger (som den fine bibel), linned og sengetøj, arbejdsredskaber og lignende. Kvinden kan være datter af en rig mand eller en mand med status i det lokale samfund. Både mænd og kvinder gifter sig til gårde, hvis det kan lade sig gøre. Kvinderne gifter sig ind på gårde, og mændene gifter sig til gårde. I det hele taget går ægteskabet ud på at indgå fordelagtige alliancer. Målet er det samme for begge køn: at velfærd og gården kan polstres yderligere økonomisk og kan stiles mod et liv, hvor i hvert fald den økonomiske konsolidering er stor nok til en tilværelse uden økonomiske sorger. Jeg kan godt forestille mig, at der også på Paulsgård inden indgåelse af et ægteskab finder forhandlinger sted mellem parterne for at sikre sig økonomisk. Der er dog ingen overleveringer fra Paulsgård, der kan retfærdiggøre mine antagelser. Men jeg kan med

¹⁸ Kristin Lavransdatter er en roman skrevet af Sigrid Undset i 1920. Den beskriver i detaljer kvinders arbejde på gården. Fortællingen om Kristin Lavransdatter udspiller sig i første halvdel af 1300-tallet og beskriver den norske middelalder. De ting, som kvinderne arbejdede med i huset i Norge, gør sig nok også gældende i Danmark. Man siger, at forfatteren i 1920 har lavet et meget stort research-arbejde for at gøre romanen så virkelighedstro som muligt for perioden.

sikkerhed sige, at allerede i 1500-tallet har kvinder spillet en vigtig rolle både hvad angår status, familiære sammenhænge, indgåelse af alliancer og medgift. Og ikke mindst skal hun naturligvis levere en mandlig arving, så næste generation på gården er sikret! The survival of the financially fittest er den gennemgående drivkraft gennem adskillige generationer i både min bedstemor Bodels og bedstefar Pauls familier. Kvinder er således af mange grunde afgørende aktører på de store selvejergårde – og du kan glæde dig, for vi skal senere høre meget mere om de mange markante kvinder, der bor på Paulsgård.

Den ældst bevarede kiste på Paulsgård vurderes at være fra omkring midten af 1500-tallet. Kan den måske også være en bryllupsgave eller medgift? Det er en egetræs-bing. En bing er en fladlåget kiste og fungerer som et slags køleskab/forråds-kammer. I bingen har man røgede kødvarer, f.eks. skinker og pølser. Min bedstemor Bodel Lassen beskriver, hvordan man i hendes barndom lægger halm i bunden af bingen, og spegepølserne ligger derefter godt og sikkert i kisten klar til brug. På den gamle bing på Paulsgård er der udskårne gotiske firkløverfigurer på låget.

Foto brugt med tilladelse fra Løjt Lokalhistoriske Forening, fra "Det gamle Løjt" nr. 32, 2021.

Nis 4. generation (ca. 1600-1641)

Nis og det store barselsgilde

Nis overtager gården omkring århundredeskiftet (år 1598-1600). Han må i 1604¹⁹ bøde 5 daler, da han trods hertugens forbud holder et overdådigt barselsgilde. Afholdelse af disse barselsgilder skal nok ses som et tegn på en stor lettelse efter en veloverstået fødsel både for mor og barn. Mange kvinder dør i barselsseng, og mange børn dør som spæde. Jeg har forsøgt at finde registre over børnedødeligheden på Nis's tid men kan ikke egnede kilder. Det store barselsgilde kan også skyldes, at Nis slet og ret er en festlig fyr, der byder til gilde, hver gang lejligheden byder sig - hvem ved?

Men dybest set behøver bøden for barselsgildet ikke være givet ved sønnen Claus' fødsel. Det kan være, at det første barn er ventet længe, eller at andre børn er døde, og at barselsgildet afholdes i glæde over en fødsel med et planmæssigt forløb.

Når en fødsel er vel overstået, skal jordmoderen og hjælpekonerne have sig et styrkende måltid, gerne med øl og brændevin til. Festlighederne fortsætter i dagene efter fødslen. Der er ingen regler for madens art, men at der tale om store mængder, ses af de forordninger, der siden 1500-tallet med jævne mellemrum bliver udstedt for at begrænse barselsmaden. Indtil slutningen af 1700-tallet (da kaffen bliver almindelig i de fleste samfundslag), bliver der drukket vin, brændevin og øl, så stemningen kan godt være løftet! Billede (som ikke er gengivet i rette sammenhæng i forhold til tekst) og tekst er fra Nationalmuseets hjemmeside.

Paulsgård er én af de store gårde

Allerede i slutningen af 1500-tallet finder bønderne i Barsmark ud af at tage deres marker ud af fællesdriften. Markfællesskaberne* er under opløsning, og man²⁰ antager, at de første jord-udskiftninger* allerede finder sted nu. Opløsning af fællesmarkerne betyder, at den jord, der før var vores nu bliver *dit eller mit*. Amtsregnskaberne er nu mere udførlige, og man kan se, hvem der betaler afgifter. Mange af afgifterne er angivet med marknavne. Her optræder Nis' navn adskillige gange, og på den baggrund forestiller jeg mig, at Nis under denne omforhandling af jorden værner om

^{19,20} "Det gamle Løjt", bind. 32, 2014, artikel om Paulsgård

sine jordlodder. Ifølge amtsregnskaberne har Paulsgård mange arealer, og de er uden tvivl afgørende for driften af gården. I 1609 nævnes Paulsgård som én af de største gårde i sognet. Fællesjorden ligger spredt ud over hele bymarken*. Historien fortæller os, at bønderne kan tydeligt se, at på den eneste mark, som man selv ejer – den lille tofte, som alle har lige ved gården – er udbyttet meget større end på fællesjorden²¹. Man kan nemlig dér sætte afgrøder som man vil, man kan høste når man vil, og man kan pleje jorden, som man vil. Og så opstår nok hurtigt tanken om *hvad tjener mig egentlig bedst?*²²

Nis planter i 1599 hegn ved Ligmosehave²³, i 1610 lægger han dige om Barsmark Skov, i 1612 lægges dige ved Løjt Sønderkov²⁴, og i 1633 ved Lille Solhøj.

Vi kan konstatere, at Nis rent faktisk får mange jordlodder ud af fællesskabet – nok fordi han er en relativt stor bonde på en relativt stor gård. Det er ikke mit indtryk at Nis er begærlig hvad jordejendom angår, men Nis er meget opmærksom på at få sine marker og skovarealer indhegnet, fordi han ønsker at fastholde dem.

Der findes overleveringer om, at bønderne på Barsø i 1610 får bøder for at indhegne naboens jorde til eget brug²⁵ – så praksis med at flytte et hegn til sin egen fordel eksisterer på Nis's tid. Det er f.eks. beskrevet²⁶, hvordan ejeren af Sdr. Fogedgård i 1629 køber sig til sin egen jord, der ligger tættest på gården, for overpris, nok for at holde naboerne væk – ak ja, griskhed har mange former!

Vestre Paulsgård er nævnt for indhegninger af marker i 1633, 1639, 1649 og 1652. Processen med at indhegne er ifølge kilderne betydeligt mere målrettet nu end i forrige generation. Fornemmer vi konturerne af en storbonde?

Nis videregiver Paulsgård til sønnen Claus omkring 1641²⁷, så det nok Claus, der også er med til at sætte nogle af de sidste hegn. De mange jordlodder, der er nævnt i Amtsregnskaberne, skærper indtrykket af, at Paulsgård på denne tid allerede er en relativt stor gård. Nogle af Paulsgårds marker kan ses på kortet på side 21.

Trediveårskrigen

30-årskrigen (1618-1648) er en religionskrig, som hærger gennem hele Europa over en trediveårsperiode (deraf navnet). I 1624 bliver Kong Christian 4 opfordret til at stille sig i spidsen for den protestantiske side af krigen. Det er en smiger, som han ikke kan stå for, og han går ind i krigen. Hans rigsråd er ikke meget for idéen og råder ham på det kraftigste til at lade være. Den anbefaling vælger kongen at sidde overhørig!

^{21, 22} Erik Aalbæk Jensen: "Livet på øerne, Sund og bælt", bind 5 (s. 362-367)

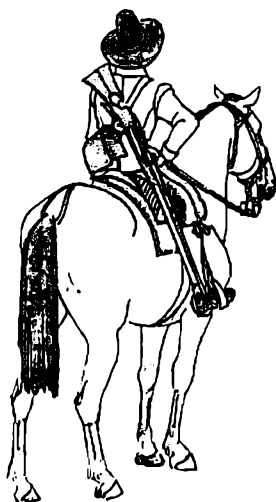
²³ Ligmosehave kan måske have været Egmosehave (Eichmosehave på tysk) – altså en hørefejl som Jes M. Holdt har nedskrevet. Paul Jessen Lassen kender til Egmosehave. Det ligger i reining fra Barsmark ud mod Blåhøj, og ind af en markvej til venstre. I dag et eng-område. Man kan sagtens forestille sig, at der har vokset træer i den sene middelalder, og at Nis har ryddet skoven for at få anlagt mark dér. Det ville give god mening.

²⁴ "Det gamle Løjt", bind. 32, 2014, artikel om Paulsgård

^{25, 26, 27} Jes M Holdt: "Gårde og Slægter i Løjt Sogn", 1982

Kong Christian 4 går nu i krig, taber stort og lider nederlag i Tyskland. Og så må den danske hær og de danske lejetropper skynde sig hjem igen fra Tyskland og op gennem Danmark²⁸. De kongelige tropper stjæler alt, hvad de kan få fingrene i på deres flugt. De fjendtlige styrker tager så det, som de andre har efterladt. Det foregår ved, at først hærger og plyndrer kongens egne soldater under flugten nordpå i 1627, og derefter følger de tyske tropper og bliver i hertugdømmet som besættelsesmagt helt frem til marts 1629, altså godt 20 måneder²⁹. Der er overleveringer om plyndringer, ødelæggelser og om de fjendtlige tropper, som afkræver bønderne ydelser og afgifter³⁰. Det gør ingen særlig forskel, om tropperne er venner eller fjender. Tidens soldater er lejesoldater, for hvem bondebefolkningen først og fremmest er en kilde til mad og penge³¹. Desuden ses plyndringer som en slags bonusindtægt for soldater og officerer, som kommer oven i deres løn. Derudover er det gammel skik, at besættelsestropperne kræver at blive forsynet af de besatte³².

På Paulsgård gør Kejserens soldater skade for 204 mark lybsk*³³, mens det tab, som de danske lejetropper forvolder, kun er opgjort til 12 mark. På Paulsgård er man heldige, andre steder i sognet bliver folk slået ihjel, hvis de sætter sig til modværge. Mon Nis køber flere markarealer for den krigsskadeerstatning, som han givetvis får, efter at soldater har hærget? Måske gælder talemåden her, at for den kloge går vejen til øget vækst for slægten nogle gange gennem en ulykke!

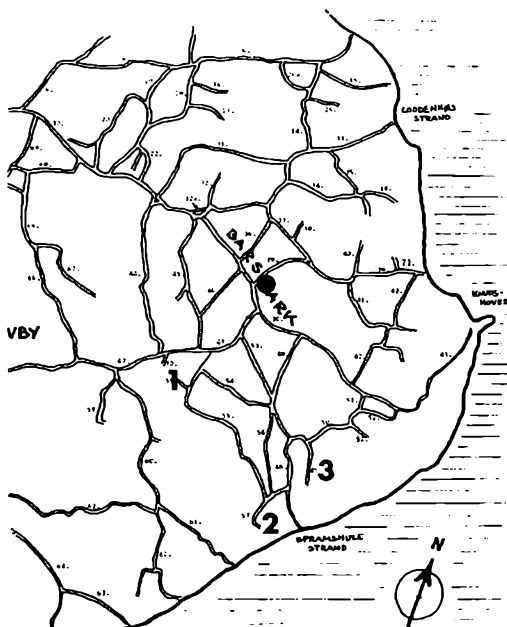
Dragoner til hest, 1600-tallet. Dragoner er soldater, der ikke bærer uniform. Hans eneste våben er en dragoner-bæsse. Fra Fredericia Museums hjemmeside.

²⁸ "Det gamle Løjt", bind. 32, artikel om Paulsgård

³⁰ Indberetninger til Hertugen af Gottorp

^{29, 31, 32} Carsten Porskrøg Rasmussen: "Krigens følger for Civilsamfundet i Nordslesvig i 1600-tallet", 2012

³³ Jeg har forsøgt at regne om til nutidskroner uden held

Der er omkring 4 km fra Paulsgård og ud til arealerne i Løjt Sønderskov, og man kommer forbi Lille Solhøj og Ligmosehave på vejen. Claus Claussen (f. 1902) laver i 1984 i bogen "Det Gamle Løjt" et kort over det sydøstlige Løjtland med angivelse af gamle vejnavne. Kortet angiver Paulsgårds beliggenhed i forhold til de af gårdens marker, som vi fortsat kender. Paulsgård er angivet med rød prik. I midten ligger Ligmosehave (1), og længst ned ud mod vandet ligger Løjt Sønderskov (2). Jorden ved Barsmark Mark (3) ligger mere i retning af Spramshuse Strand. Gården Nygård er bygget på jord fra Barsmark Byskov. Der er desværre mange af de andre gamle marknavne, som er gået i glemmebogen. F.eks. kan man ikke med sikkerhed sige, hvor Qwsenstof, Brokkesmaj og Fellekjær ligger.

Paulsgård brænder

Omkring 1632 brænder Paulsgård³⁴. Brande er almindelige på denne tid og kan have store konsekvenser for en gårddrift – man kan miste hele sit eksistensgrundlag i en gårdbrand, og der er ingen forsikringer. Nogle mener, at gården nok brænder under Trediveårskrigen. Vi ved, at da gården bliver bygget om i 1878, finder man ved udgravninger omkring gården spor af brand³⁵.

Om gården reelt brænder under eller i forbindelse med krigen, ved vi ikke. Vi kan konstatere, at der ikke eksisterer kilder om hændelsen. Og det undrer mig, da det trods alt ikke er hverdagskost både at blive hærget af soldater og få gården brændt ned. Vi ved f.eks., at præstegården i Løjt i brænder forbindelse med soldaternes besøg, og hér er der kilder, som konkret henviser til hændelsen. Jeg tvivler derfor på, at krigen er årsag til branden på Paulsgård. Paulsgård genopføres og det lader heldigvis ikke til, at det har ødelæggende konsekvenser – i hvert fald ikke større, end at Nis rejser sig igen. Der er en bjælke i huset med årstallet 1632 (dette årstal markerer højst sandsynligt årstallet for opførelsen af den nye gård efter branden), 77 år senere i 1709 findes en opgørelse over Paulsgårds bygninger bl.a. med bemærkningen: "den ene længe udgjordes af 17 fag stuehus, lade og stald som er bygget for mange år siden". Måske er det Nis' genopførelse af gården efter branden omkring 1632, der her refereres til?

^{34, 35} "Det gamle Løjt", bind. 32, 2014, artikel om Paulsgård

Er Nis en vigtig person i lokalsamfundet?

I 1636 bliver Nis Paulsen bedt om at være vidne til en forlovelse på gården Fladsten i Stollig. Fladsten er en gård med stor rigdom. På gården føres dagbog* gennem mange generationer. Det er derfra vi ved, at Nis er forlovelsesvidne. Der er i alt indkaldt 8 mænd³⁶, som skal bevidne forlovelsen.

Det er sådan på Nis' tid, at der både findes ottemænd, tolvmand og sandemænd. Alle disse slags mænd har forskellige funktioner som vidner eller nævninge, når der afholdes Herredsting*. F.eks. er det en ottemands opgave at bevidne, hvad der sker på Herredstinget, så det ikke efterfølgende udvikler sig til en strid på ord-mod-ord ved en uoverensstemmelse. Det lader til, at det er meget ualmindeligt, at man bruger ottemænd som trolovelsesvidner³⁷. Så dagbogsnotatet kan ikke bevise, at Nis er en rigtig ottemand. Hans søn Claus bliver både sandemand* og tolvmand*, så jeg kan godt forestille mig, at Nis har haft placering i lokalsamfundet, som har gjort ham til en mand, man regnede med. Om denne funktion også medfører indflydelse, kan jeg ikke med garanti udlede af kilderne.

Dagbogsnotatet skal nok ses som et tegn på, at man på Fladsten på den ene side ser sig store og magtfulde nok til ekstraordinært at indkalde 8 vidner til en trolovelse. Jeg må udlede af kilderne, at Nis bliver anset som et troværdigt vidne, og at han er en så betydningsfuld person, at man ønsker at involvere ham ved som vidne ved en forlovelse på Fladsten. Den styrker min formodning om, at Paulsgård er en stor gård, og at Nis har status som storbonde. Jeg tror, at vi skal se episoden som et vidnesbyrd om, at der bliver regnet med Nis i lokalsamfundet, og at Fladsten-folkene sender bud efter ham, fordi der skal vises status – og mindre end 8 vidner kan ikke gøre det ved denne forlovelse. Måske er det en betydningsfuld slægt, der bringes ind på Fladsten ved trolovelsen³⁸? Det giver i hvert fald mig associationer til ottemændene i Herredstinget, og at det skal være fint!

En kjol er stykke overtøj i 1600-1700-tallet. Den er dyr at anskaffe, og det er ikke alle der, har sig en sådan. For det meste er den syet af blåt, gråt eller ufarvet vadmel. Det kan godt være, at Nis har haft sit pæneste tøj på til forlovelsen på Fladsten.

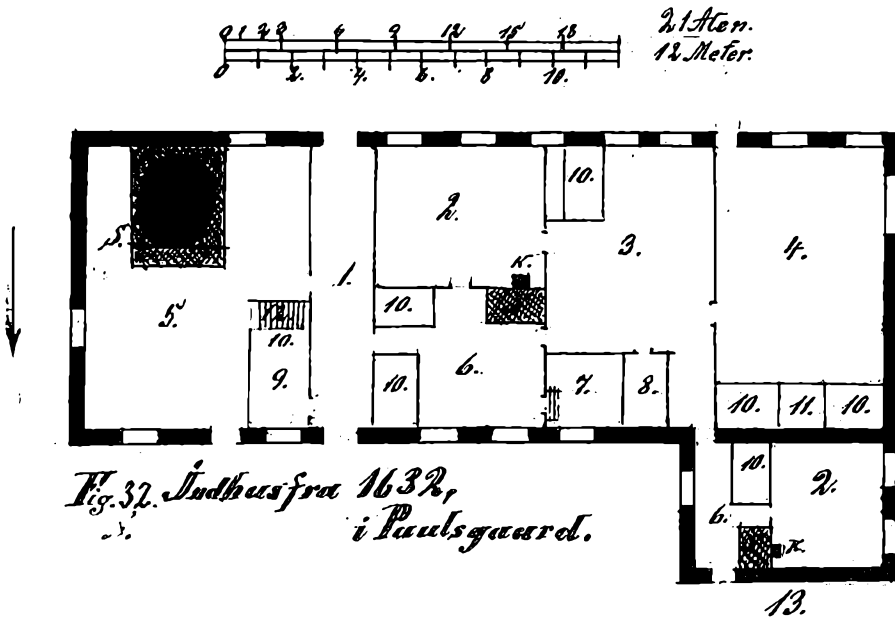
³⁶ Nis Paulsen og Anders Matzen fra Barsmark, Jesper Hansen og Poul Marquardsen fra Stollig, Hans Jessen fra Kolstrup, Iver Nissen fra Håstrup, Knud Christensen fra "Hyway" og Jens Hansen fra Klovtoft

³⁷ Jeg er aldrig stødt på andet end den klassiske funktion af en ottemand: nemlig at en ottemand er vidne på det lokale herredsting

³⁸ Input til eftertanke fra Lene Bøgh Rønberg

Hvordan ser Paulsgård ud?

Claus Claussen og Jep Riis³⁹ har lavet tegninger/rekonstrueringer over Paulsgård efter ombygningen i 1632. Disse tegninger er fortsat bevaret i Claus Claussens private samling. Tegningen meget udførlig og giver et godt indtryk af gårdens indretning på det tidspunkt.

*Fig. 32. Indtægs fra 1632,
i Paulsgård.*

1. Framgulv (entre), 2. Dørn (dagligstue), 3. Pissel (forstue), 4. Kammer, 5. Bageskab/bage-rum, 6. Køkken, 7. Køkken, 8. Øllebod, 9. Karlékammer, 10. Sengesteder (Alkover), 11. Skab, 12. Lofstrappe, 13. Indkørsel/Port. S: Skorstene og bageovn, K: Kakkellovne.

I 1600-tallet er der regler for opbygningen af en gård. De gamle gårde ligger næsten altid solret, dvs. med gavlene i øst-vest. Midt på husets langside er yderdøren. Der går man ind på framgulve (nr.1), som går på tværs gennem huset i nord-syd-retning, så der er døre i begge ender af entreen. Øst for framgulvet ligger beboelsesrummene på rad med vinduerne mod syd. Køkkenet ligger mod nord. Skilt fra køkkenet med en trævæg ligger spisekammeret (en bod), og på Paulsgård findes både mælkebod (ligger tit lidt dybere nede i jorden og er en slags halvkælder) til mælken og en ølbod, hvor øltænden står. Gårdens stuer kaldes dørn og pissel (nr. 2-3). Man sover i alkover (nr.10) og ofte flere i hver alkoveseng. Læg mærke til, at der i 1632 allerede er 7 alkover. Kun ydervægge er af sten. De øvrige vægge inde i huset er af træ. Hvis det er fint, er væggene dekoreret med malede blomster. Pissel (nr. 3) er sjældent opvarmet. Det er den pæne stue, som kun bruges til opbevaring og til gæstebud.

³⁹ Jep H. Riis, gårdejer, Barsmark, Løjt Sogn. Jep var søn af skibskaptajn Hans Riis og fru Ellen Svennesen, Styrtam i Barsmark. 1891 blev Jep gift med Johanne Clausen fra Paulsgaard i Barsmark.

Nis's tidslinje – jeg antager at Nis bliver født 1570:

Ca. 1570 Nis bliver født på Paulsgård.

1599 Nis planter hegn med Ligmosehave/Egmosehave.
(29 år)

1604 Nis får en bøde på 5 daler for at have holdt et overdådigt barselsgilde.
(34 år)

1610 Nis lægger dige om Barsmark Skov.
(40 år)

1612 Nis lægger dige ved Løjt Sønderkov og indhegner marken Qwsenstoft.
(42 år)

1624 Kong Christian 4 går ind i Trediveårskrigen. Det kommer til at gå hårdt ud over Danmark, også Løjtland.
(54 år)

1627-29 Trediveårskrigen når til Barsmark. Mange gårde bliver plyndret af soldater.
(59 år) Hele Slesvig og også Jylland nord for Kongeåen bliver besat. Kongens styrker trækker sig tilbage op gennem Slesvig og Sønderjylland, og den kejserlige tyske hær følger i hælene på dem. Kongen Christian 4's prestige har lidt et knæk, og krigen har alvorlige økonomiske følger for land og indbyggere.

1632 En del tyder på, at Paulsgård brænder og bliver bygget op igen. Nis må på dette tidspunkt være på sine gamle dage. 77 år senere i 1709 ligger er en opgørelse over Paulsgårds bygninger bl.a. med bemærkningen: "den ene længe udgjordes af 17 fag stuehus, lade og stald som er bygget for mange år siden". Måske er det Nis, der har lavet denne længe ved genopbygningen af gården?
(62 år)

1633 Nis indhegner flere af sine marker: Brokkesmaj, Fellekjær og Lille Solhøj.
(63 år) Det må gå godt for Nis – den brændte gård er nok ved at blive bygget op igen.

1639 Nis indhegner flere af sine marker.
(69 år)

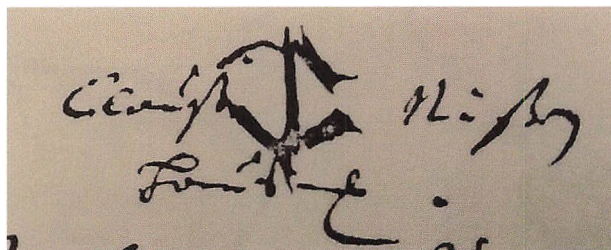
1641 Nis overlader Paulsgård til sønnen Claus. Nis dør nok få år efter.
(71 år)

Kapitel 2

5. og 6. generation på Paulsgård

5. generation: Claus Nissen
Ejer: 1641-1677

6. generation: Nis Clausen
Ejer: 1677-1728

Løjt-bøndernes navnetræk og bomærker fra 1665 er gengivet i et dokument, som ligger på Landsarkivet i Åbenrå.

Her ses bomærket for Claus Nissen i 1665 og Claus's underskrift. (underskrevet "Claus Nissen, Paulsgaard").

Claus, 5. generation (ca. 1604-efter 1675)

Claus er nok født omkring 1604 og bliver gårdejer, selvejerbonde, sandemand* og tolvmænd¹. Han overtager Paulsgård omkring 1641².

Claus må nyde anseelse indenfor sognet, siden han både bliver sandemand og tolvmænd. At komme fra ingenting embedsmæssigt til både at blive sandemand og tolvmænd må være noget specielt. Der findes ingen overleveringer om, hvordan og hvorfor to så krævende erhverv havner på Paulsgård.

Far Nis har sandsynligvis været en fremtrædende person. Det er nok faderens fortjeneste, at Claus overtager hans status i lokalsamfundet. Claus er selvejerbonde og oven i købet på en stor gård. Det er sådanne forudsætninger, man skal have for at blive sandemand - det bliver man ikke bare. Udnævnelsen gælder for livstid og går ofte i arv. Foroven ses Claus' håndskrift, så nu ved vi med sikkerhed, at ejeren på Paulsgård kan skrive. Den vidner om en veludviklet skrift med flotte sving – datidens skriveredskab ligger godt i hånden på ham. Han er angiveligt vant til at skrive – jeg forestiller mig, at det også er en forudsætning for at kunne varetage funktionen som sandemand og tolvmænd. Det er ikke ubetydelige poster, som Claus bliver tildelt.

¹ Artikel om Paulsgård, Stambladet, 2. årgang, nr. 5 1964, omtalt i Fladsten-bogen den 28. august 1651, samt fra Claus Claussens private optegnelser

² Jes M Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982

Claus og kvinderne:

Claus bliver enkemand (vi ved ikke noget om hans første kone), og han gifter sig igen, da han er omkring 70 år. Claus bliver registreret for en bøde omkring 1673 for at gøre den unge kvinde Bodel Hansdatter gravid. Han lover at gifte sig med hende og slipper med en bøde på 10 daler! Med nutidens øjne er det et besynderligt bødesystem.

Overtrædelse af det sjette bud (du må ikke bryde ægteskabet) er en alvorlig ting³.

Ved graviditet uden for ægteskabet slipper manden som regel med en bøde på 10 rigsdaler (ligesom vores Claus gør), mens den gravide kvinde risikerer fængselsstraf. Der uddeles på dette tidspunkt mange bøder for ulovlig træuhugst. Det ligger beløbsmæssigt på samme niveau som brud på det sjette bud. Smeden i Løjt Kirkeby og hans hjælpere må i 1698 af med 10 rigsdaler i bøde, fordi de uden at spørge øvrigheden fælder træ til genopbygning af Jacobsgård, efter at gården er brændt – nøjagtig det samme bødebeløb, som det koster at gøre en kvinde gravid. Det siger noget om, hvor lidt vægt der bliver lagt på kvinders vilkår i tidens retssystem. Det kan også sige noget om, hvor vigtigt træ er.

Man kan jo mene, at Claus som sandemand skal være i tæt kontakt med sandheden og være en tillidsvækkende person. Men han holder sig ikke for god til selv at gøre en ugift kvinde gravid i en sen alder.

Det må da trække ned på ordentlighedskontoen, skulle man tro! Eller måske handler Claus blot, som de fleste mænd med indflydelse gør i tiden? Jeg vil ikke dømme Claus her i min slægtsfortælling. Set med datidens øjne gør han jo, hvad han bør gøre, da han betaler sin bøde og gifter sig med Bodel. Men hvordan den unge Bodel Hansdatter har det, om hun har noget at skulle have sagt, og om hun overhovedet ser andre udveje end at gifte sig med gamle Claus, melder historien ikke noget om! Claus og Bodel Hansdatter bliver gift omkring 1673, hvor også én af Claus' sønner af første ægteskab bliver gift⁴. Der er et maglebræt på Paulsgård, som måske har tilhørt Bodel Hansdatter. Det har initialerne BHD og er fra 1670. Om det er en gave fra gamle Claus, eller om det er en medgift, som Bodel medbringer i ægteskabet, kan vi kun gisne om. Hvordan det senere går Bodel, og om hun kan blive på gården, da sønnen Nis overtager, kender vi ikke til. Det eneste vidnesbyrd vi har tilbage om Bodel er maglebrættet.

Sønderjyske navne

Det er Bodel med maglebrættet, der bringer pigenavnet Bodel ind i vores slægt for første gang. Bodel er et ganske almindeligt navn i Sønderjylland, også i 1600-tallet. Navnet Bothilde er et gammelt dansk pigenavn som kan spores helt tilbage til oldnordisk. Det er sammensat af nordiske ord for "hjælp/lægeurt/modgift" og "kamp". Varianter af navnet er Bodil, Bodel (ses kun i Sønderjylland), Boel, Bolette⁵. I den sønderjyske personnavneskik findes nogle særligt karakteristiske træk.

³ www.dengang.dk/Barsmark/artikel_4

⁴ Artikel om Paulsgård, Stambladet, 2. årgang, nr. 5 1964

⁵ "Mænds og kvinders navne i Danmark gennem tiderne", af Johannes Steenstrup, 1918

Udviklinger som *Nis af Niels* (Nikolaus), *Jes af Jens* (Johannes) og *Asmus af Rasmus* (Erasmus) er kendetegnende for Sønderjylland⁶. Jeppe, som også er et almindeligt sønderjysk navn, er derimod afledt af det hebraiske Jacob og findes også i kort form som Jep. Det adskiller sig fra de øvrige eksempler i den sønderjyske navneskik på den måde det ikke er en sønderjysk forkortelse men et afledt navn.

Kælenavne for fornavne kendes tilbage til vikingetiden, men det er ikke længere almindeligt at bruge dem i resten af Danmark. De faste kælenavne er derfor et karakteristisk træk i sønderjysk navnebrug. Herfra kendes *Midde* (Marie), *Ludde* (Louise/Ludvig), *Fidde* (Frederik), *Kedde* (Kristian), og *Kloj* (Nikolaj). I 1771 kommer et kongeligt reskript for hertugdømmet Slesvig, hvor det bestemmes, at alle børn ved dåben for fremtiden skal have faste slægtsnavne. Det resulterer i, at man i Sønderjylland får en meget varieret brug af efternavne. Her er man nemlig mere kreative end i resten af Danmark, hvor de fleste efter en lignende forordning fra 1828 om fast slægtsnavn blot tager det patronym (faderens fornavn + sen 'søn'), sønnerne alligevel skulle have haft. I Slesvig vil mange ikke uden videre give afkald på de traditionelle patronymer, og de bliver derfor indskudt mellem fornavnet og det faste slægtsnavn. Navnekombinationer som *Hans Ebbesen Hansen* (*dobbelt efternavn*) er derfor stadig karakteristiske for det sønderjyske område⁷. Nu har du forklaringen på kombinationen *Jessen Lassen* i vores familie!

Claus som sandemand

Jyske lov foreskriver, at, at der skal være 8 sandemænd på et Herredsting. En sandemand "finder sandheden og afsiger dommen"⁸. Han er det lokale uafsættelige sandhedsvidne og den lokale myndighed i domssager. Sandemand kan sammenlignes med sognefogeden. Hvervet som sognefoged bliver oprettet i 1791. Sandemanden afgør markskelssager, straffesager og visse retssager mellem kirke og bønder. Det er en højt betroet stilling. Loven kommer til aldrig til at fungere, og det er kun i Sønderjylland, at man beholder ordningen.

Hovedfunktionen er at dømme i mordsager, men en sandemand bliver også brugt som uvildig person f.eks. ved jorddeling. De tager sig også af syns- og skønsager, især i forbindelse med udskiftninger*. Sandemanden er ulønnet, og af kvalifikationer⁹ for at blive sandemand kan også nævnes, at det er en fordel at være sagtmodig¹⁰. Det er kun selvejerbønder, der kan få dette hverv – og hvervet går i arv. Alle repræsentanter sværger loyalitet til landsherren på Gottorp Slot og efter 1721 til kongen.

Ordningen med sandemænd bliver egentligt først indført i 1683¹¹. At Claus allerede i 1660'erne er sandemand, kan have at gøre med de sønderjyske forhold¹². Løjt Sogn

⁶ Grænseforeningens leksikon over sønderjyske navne

⁷ <https://graenseforeningen.dk/om-graenselandet/leksikon/personnavne-soenderjyske>

⁸ <https://denstordanske.lex.dk/sandemand>

⁹ Et generelt indtryk fra internettet af, hvordan en sandemand helst skulle være

¹⁰ Som ikke protesterer eller beklager sig; stillfærdig, beskeden, stille og rolig

¹¹ https://denstordanske.dk/samfund_jura_politik/Jura/Retshistorie

¹² Oplysning om Claus's funktion som sandemand er fra Jes M. Holdt "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982

hører under Åbenrå Amt, som igen hører under Hertugdømmet på Gottorp Slot. Man kan forestille sig, at herren på Gottorp Slot har en anden administration end i det danske kongedømme. Det kan betyde, at Sønderjylland er længere fremme i nogle processer end resten af Danmark.

Kilderne fortæller os, at en anden forklaring kan være, at Løjt Sogn har haft egne marker og jorddelinger i betydeligt længere tid end resten af Danmark. Dette kan være grundlaget for, at sandemandsfunktionen bliver indført i Sønderjylland ca. 25 år før resten af Danmark, fordi der er så mange selvejerbønder i området, og fordi fællesjorden har været under opbrud allerede fra den sene middelalder.

Det bevirker sandsynligvis, at der med ualmindeligt mange selvejerbønder i området og derfor nok også flere syns- og skønssager, dermed også er grundlag og behov for en juridisk instans – altså sandemanden.

Claus' hverv som sandemand skal i det lys ses som endnu en markering af, at vores Claus på Paulsgård hører til blandt de handlekraftige og proaktive selvejerbønder, der ualmindeligt tidligt er inddraget i de lokale myndigheders arbejde.

Claus som tolvmand

En tolvmand er én af 12 mænd fra sognet, som deltager i styrelsen af sognets anliggender (både verdslige og gejstlige). Det er et specielt sønderjysk fænomen. Et tolvmandskollegium har dømmende myndighed inden for herredet. Disse 12 mænd har indflydelse på præstevalg, og senere forvalter de også skole- og fattiggassen i sognet¹³. Claus er altså med i et fællesskab, som både er dømmende myndighed og har medbestemmelse. Der er god grund til at antage, at det kræver af Claus, at han har kontakterne i orden – vi må ikke være blinde for, at en tolvmand bliver taget med på råd, har magt og skal begå sig i de kredse hvor magten er, og han skal have gennemslagskraft. Derudover skal folk have tiltro til ham, opleve ham som retfærdig, og han skal nok også være i besiddelse af en vis portion sund fornuft. Man kan sige, at hvervet som tolvmand har selvforstærkende effekt på den måde. For det er gårdmændene, altså selvejerne, der er den herskende klasse ude i sognene – dette gælder også for Løjt Sogn. Disse embedsposter er yderligere med til at skabe en elite blandt gårdmændene selv, og det er oftest de samme familier, der gennem generationer er indflydelsesrige¹⁴. Så Claus har en yderst favorabel position i lokalsamfundet. Hvem er tolvmand sammen med Claus? Det er højst sandsynligt skrevet i Fladsten-dagbogen¹⁵. Der er notat fra 1651 om et møde med præsten med 12 inviterede mænd. Kilderne kan ikke med sikkerhed bekræfte at der er tale om sognets tolvmand, men jeg synes, at det virker påfaldende, at der nævnes præcis 12 mænd¹⁶, der har møde samtidig på Løjt Præstegård.

^{13, 14} Dengang.dk, artikel nr. 2094

¹⁵ Fladsten-dagbogen er påbegyndt 1580 og er blevet ført gennem flere generationer. Påbegyndt af Matz Paulsen på gården Fladsten, slægten stammer fra gården Elbjerg i Løjt Kirkeby. Gennem seks slægtled blev dagbogen ført

¹⁶ Det drejer sig om fra Barsmark: Claus Nissen, Christen Bossen, Nis Hansen. Fra Kirkeby: Jes Pedersen, Hans Paulsen, Hans Rasmussen. Fra Skovby: Matz Krag, Paul Nissen. Fra Stollig: Paul Marquardsen. Fra Bodum: Per Iversen. Fra Fladsten: Jørgen Matzen. Nørby: Nis Jepsen

Tredje deling af Paulsgård - og Mellemste Paulsgård opstår

Omkring 1670¹⁷ - deles Paulsgård for tredje gang. Denne gang deles *Østre Paulsgård*, og *Mellemste Paulsgård* opstår. Det kan måske virke lidt besynderligt, at man vælger at dele Paulsgård igen. Jeg kan se i gårdoptegnelserne¹⁸, at *Østre Paulsgård* endnu ikke er en slægtsgård, og beboerne på *Østre Paulsgård* ikke har længerevarende tilknytning til gården. Jeg forestiller mig derfor, at de måske ser *Østre Paulsgård* som en forretning med gode jorde, som man kan tjene penge på ved salg. Udkommet bliver, at nu ligger der tre Paulsgårde på *Vestre Paulsgårds* oprindelige jord. Gårdene ligger meget tæt op ad hinanden med kun en snæver passage. *Østre* og *Mellemste Paulsgård* deler gårdsplads og lo¹⁹. De to gårde slås om kornnegene om vinteren i den fælles lo²⁰. Den dårlige stemning spreder sig nok også til *Vestre Paulsgård*, dog uden overleveringer om bøder. Claus er måske klog nok til at holde sig udenfor disse skærmydsler sine hverv taget i betragtning.

På kort²¹ lavet i 1641, kan man se, at Claus Nissen på det tidspunkt er ejer af Paulsgård. Gården kaldes på kortet for Paullgarde, det skrives på tysk, som det hører tiden til. Claus er én af de 70 medunderskrivere på kortet over Løjt Sogn, hvor man tegner sit bomærke* ind på sine marker på kortet. Det tyder på, at markdelingen er overstået, og at Paulsgård under Claus stadig er en stor gård.

Dette er det eneste billede, det er lykkedes mig at finde, hvor Mellemste Paulsgård kan anes bag træerne i højre side af billedet. Man kan ane porten, som ligger ved indkørslen til gården. Billedet er fra vinteren 1900 og er fra Claus Claussens private samling. I venstre side af billedet er der kig ind på gårdspladsen til Vestre Paulsgård. Mellemste Paulsgård nedlægges omkring 1908.

^{17,20} Artikel om Paulsgård, Slambladet, 2. årgang, nr. 5 1964

¹⁸ Jes M. Holdt: "Gårde og Slægter i Løjt Sogn", 1982

¹⁹ "Det gamle Løjt", nr. 32, 2014

²¹ Johannes Maier, Husum, laver kort over Aabenraa Amts landsbyer

Her ses Claus's bomærke forstørret. Hver gård har sit eget mærke, som bliver sat på kortet/ dokumentet over landsbyens marker.

Børnenes placering i familien

Hvorfor hører vi ikke om flere børn på Paulsgård? Der er helt sikkert flere, men vi kender dem ikke. I vestlige kulturer, også den danske, er der historisk¹ tradition for, at den førstefødte har forrang, f.eks. har kongens førstefødte arvet tronen, den førstefødte har arvet slægtsgården, osv. På Nr. Fogedgård i 1594 kører en sag om, hvem der er ejer af gården. Der træffes beslutning om, at "gården overlades til den nærmeste slægting på mandssiden, som det er skik i Åbenrå Amt"²². Med denne afgørelse i baghovedet, forstår vi bedre hvorfor, de øvrige søskende går i glemmebogen. De havde slet ikke arvemæssig ret, heller ikke på Paulsgård. Mit gæt er, at Nis først i kapitel 1 holder et stort fødselsgilde i 1604, fordi der endelig bliver født en søn. Hvis Nis overtager gården ca. år 1600, kan der godt være født et par piger inden 1604, hvor Claus sandsynligvis bliver født. Piger indgår ikke i kalkulen, når det gælder overtagelse af slægtsgården, og derfor nævnes de ikke. Alligevel spiller piger en meget stor rolle i slægtens historie. De er den vigtigste ressource og arbejdskraft i forhold til husholdning, opretholdelse af gårdens drift, børnepasning m.v. De fører familien videre, og de er afgørende for at skabe relationer til andre familier. Dette sker ved, at de bliver gift ind på andre store gårde i Barsmark, så der på den måde dannes alliancer mellem gårdene i sognet. Alliancer kan føre til økonomiske fællesskaber, hvor yderligere rigdom og højere status følger med. Der er på nuværende tidspunkt ingen overleveringer om, hvad der sker med de øvrige i søskendeflokken – men, bare rolig, det kommer i de næste generationer!

I folkemunde siger man "den førstefødte arver den fædrene gård, de andre får en hullet spand", og der er noget om snakken. Man skal opfatte denne (uretfærdige?) selektive måde at videregive familiens velstand på som en overlevelsesmekanisme – hvor man populært sagt satser på eliten (det ene barn) frem for bredden (hele søskendeflokken). Strategien er at holde pengene på gården, så den har bedst mulige vilkår for at forblive på familiens hænder. Det er på den måde, at hver enkelt generation tænker mere på de fremtidige slægters ve og vel frem for det enkelte individ. Tegningen, som er lavet af én enkelt streg, er fra Printshoppen.dk

²² Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982

Navneskifte

Hvorfor navneskiftet Paul-Nis mellem generationerne nu ændres til Claus-Nis, er det ikke lykkedes mig at få opklaret.

Jeg er ikke sikker på, at der er født en bror til Claus tidligere, som hed Paul, og som er død som lille. Det ville ellers være den mest indlysende årsag. Men sagen er den, at man i 1600-tallet opkalder nye børn efter afdøde søskende – det er nok de færreste, der ville bryde sig om det i dag. Hvorfor giver vi vores børn navne? Helt tilbage i meget gammel tid i de tidlige kristne samfund skulle et barn have et navn, fordi mennesket står noteret i Guds Bog, som indeholder navnene på medlemmerne af hans samfund²³. Vi ser senere, at man opkalder børn efter de afdøde før de levende (f.eks. er morfar død, opkaldes den første søn efter ham). Endelig opkaldes børn ofte efter ældre søskende, der er døde som små. Og det er netop denne sidste oplysning om, at man genbruger navne fra ældre søskende, der er døde, vi skal bide mærke i. Denne tendens fortsætter gennem mange generationer på Paulsgård. Det er med disse oplysninger in mente, at jeg ikke tror, at der har været en Paul, der dør, inden Claus bliver født. Hvis der har været en Paul, skal han være død, *efter* at Claus er blevet døbt. Men hvorfor er der ikke faldet en bøde for et overdådigt fødselsgilde tidligere, hvis der har været en Paul?

Hvis der har været en ældre bror, der er død som helt lille, *inden* vores Claus bliver født og døbt, har han også heddet Claus, hvis det skal følge navnereglerne.

Det kan også forholde sig sådan, at Nis fra kapitel 1 har giftet sig med en kvinde ud af en slægt med høj status, som kræver, at den førstefødte søn opkaldes efter faderen i kvindens slægt – og han kan jo godt have heddet Claus. Det kan i princippet være et punkt, man forhandler sig frem til inden brylluppet.

²³ <https://da.wikipedia.org/wiki/Personnavn>

Claus's tidslinje – jeg antager at Nis er født ca. 1604:

- 1604** Claus' far Nis får en bøde på 5 rigsdaler for at holde et stort fødselsgilde – mon det er Claus, der bliver født?
- 1641**
(37 år) Claus overtager Paulsgård. På landkort fra samme år står Claus som ejer af Paulsgård. Claus må blive gift på dette tidspunkt også, hustru ukendt.
- Ca. 1645**
(41 år) Sønnen Nis fødes. Der er intet kendskab til andre børn.
- 1651**
(47 år) Claus er nævnt som én af de 12 mænd (tolvmand), som er indkaldt til møde på præstegården. Claus er også sandemand.
- 1665**
(61 år) Claus er medunderskriver af markoptegnelser i Barsmark/Løjt Sogn og underskriver med sit bomærke og navn.
- 1670**
(66 år) Paulsgård deles for tredje gang, og Mellemste Paulsgård opstår.
- 1673**
(69 år) Claus er enkemand, og han får en bøde for at gøre Bodel Hansdatter gravid. Claus indgår sit andet ægteskab med den betydeligt yngre Bodel Hansdatter. Sønnen Nis bliver angiveligt gift omkring dette tidspunkt.
- 1675-77**
(71-73 år) Claus dør og sønnen Nis overtager Paulsgård.

Nis, 6. generation (ca. 1645-efter 1728)

Nis bliver selvejerbonde, sandemand og sognefoged*. Han overtager hvervet som sandemand efter sin far. Han bliver også sognefoged.

Nis overtager Paulsgård omkring 1677, syv år efter den tredje opdeling af Paulsgård. Nis gifter sig og får 3 døtre og 2 sønner. Én datter bliver gift med sognefogeden i Gønner, en anden med en landmand i Rise-Hjarup, mens den tredje bliver gravid udenfor ægteskabet. I kapitel 1 var det Bodel med maglebrættet, der blev gravid med gamle Claus, og nu er det Nis' datter, der bliver gravid udenfor ægteskabet. Jeg tror ikke, at kvinderne tilknyttet Paulsgård er specielle, hvad graviditeter udenfor ægteskabet angår. Jeg tror nærmere, at det siger noget om, hvor mange kvinder der på dette tidspunkt bliver gravide udenfor ægteskabet.

Der er stadig uoverensstemmelser mellem de tre Paulsgårde, nok mest Østre og Mellemste Paulsgård med den delte gårdsplads og lo. Umiddelbart kommer det jo ikke vores Nis på Vestre Paulsgård ved – hans far Claus var god til at holde sig ude af de andres skærmydsler, hvis vi kan regne med overlevering fra bøderegistrene. Men Nis har vist et andet sind end sin far. Nis får i 1681 en bøde for at bruge grove ukvemsord overfor naboen på Østre Paulsgård, og uoverensstemmelserne varer ved i mange år. I 1719 skælder naboen på Østre Paulsgård Nis ud og kalder ham "en gammel grå skælm"²⁴ – på det tidspunkt er Nis godt oppe i årene, vel omkring 74 år. Jeg kan næsten se Nis for mig: En gammel sur bondemand, som ikke kan glemme de magtfulde embeder, han har haft. (Vores) Vestre Paulsgård er den største af gårdene og har gennem flere år været dobbelt så stor som Østre Paulsgård²⁵ - vel nok siden delingen af Østre- og Mellemste Paulsgård i 1670. Med tanke for Nis' position som både sandemand, sognefoged og med en gård, der er dobbelt så stor som naboernes, er det ikke utænkeligt, at han fylder meget. Om det er her, vi skal finde årsagen til det dårlige naboskab, er der ingen overleveringer om, men tanken er da nærliggende.

Krigene er hårde ved Paulsgård

Kårene er trange for bønderne i slutningen af 1600-tallet. Kongen bestemmer i fællesskab med det højadelige rigsråd. I 1657-1660 er der krig igen – denne gang Svenskekrigen - og Danmark taber stort! Danmark taber krigen til arvefjenden Sverige (deraf navnet), og det danske rige må vinke farvel til Skåne, Blekinge og Halland, det vil sige alle provinser øst for Øresund – undtagen Bornholm. Konsekvensen bliver, at kongen tager magten alene udenom sit rigsråd, og på den måde indføres enevælden* i 1660. Der er virkelig nedtur i Danmark! Riget er meget tæt på at være bankerot²⁶. Der er store udgifter til legehærene, som udkæmper krigen fra dansk side. Paulsgård slipper nok for død og ødelæggelse, men de slipper ikke for skatter, fordi krigens tab skal

²⁴ Artikel om Paulsgård, Stambladet, 2. årgang, nr. 5 1964

²⁵ Jes M. Holdt: "Gårde og Slægter i Løjt Sogn", 1982

²⁶ <https://danmarkshistorien.dk/perioder/den-aeldre-enevaelde-1660-1784/enevaeldens-indfoerelse-1660/>

tjenes ind, og bønderne pålægges tyngende skatter. Udgifterne til kongens lejemænd og økonomi for at undgå bankerot kan kun hentes et sted – nemlig hos befolkningen. Efter Svenskekrigen ligger der øde gårde i Barsmark fra 1660 i mange år frem, og krigens eftervirkninger mærkes på Løjtland. Der er plettyfus i omløb²⁷ - det er de polske hjælpetropper, som bringer sygdommen med sig, og Løjtland slipper ikke for den epidemi. Det er en slem tid²⁸. Gamle overleveringer vil vide, at polske lejetropper i isvinteren 1659 går over isen fra Fyn. De går i land på Barsø og kommer i kamp med øboerne. Øboerne vinder kampen, og alle polakker bliver dræbt²⁹. Området går siden den tid under navnet Polak-ager – du kan besøge området, hvis du kommer til Barsø en dag. Mange bønder sidder i slutningen af 1600-tallet med tyngende skatter, som de ikke kan klare, og alle sidder med store restancer. Også på Paulsgård er tiderne slemme, og Nis må i år 1700 bede om henstand med skattebetaling. I 1704 lykkes det Nis at få en klækkelig nedsættelse, fordi han mister kvæg for 47 daler³⁰. Andre kilder³¹ beskriver, at man også opgør tab og skader lidt større, end de i virkeligheden er, for at opnå større skattelettelser – den danske nationalsport med at snyde i skat eksisterer allerede på dette tidspunkt!

Fjerde opdeling af Paulsgård, satellitten Styrtom opstår

Omkring 1728 deles Vestre Paulsgård for fjerde gang. Vi støder for første gang i Paulsgårds historie på, at andre end den førstefødte søn er i spil som arvtager. Ligger det i tiden? Er Nis nødt til at dele arven for ikke at skabe splid? Ligger der en taktisk beslutning bag at udvide Vestre Paulsgård med endnu en gård? Jorden deles i hvert fald mellem sønnerne Claus og Peter. Den ældste søn Claus bliver på Paulsgård, og lillebror Peter bygger en ny gård – det bliver til gården Styrtom. Den bygges på en bymark³² ud mod Knudshoved. Retten til at disponere over bymarkens ressourcer er delt i kvoter mellem gårdene i landsbyen i forhold til den enkelte gårds størrelse. Der er god grund til at antage, at Paulsgårds del af bymarken har været stor, gårdens størrelse taget i betragtning, og at man derfor har jord nok til at lade Styrtom opføre og udlægge tilhørende marker.

²⁷ <https://www.dengang.dk/artikler/2043>

²⁸ I Jes Holdts bog "gårde og slægter i Løjt Sogn" (1982) er der fra 1660 flere steder beskrevet om øde gårde – et ellers ukendt fænomen på det rige Løjtland

²⁹ Jeppe Riis: "Sagn og overtro fra Løjt Sogn", side 93

^{30, 32} "Det gamle Løjt", bind nr. 32, 2014. Genoptryk af artikel om Paulsgård fra Stambladet

³¹ Carsten Porskrog Rasmussen: "Krigens følger for Civilsamfundet i Nordslesvig i 1600-tallet", 2012

Cirkel på kortet angiver cirka-placeringen af Styrtom, som ligger helt ude ved Knudhoved. Vi omtaler Styrtom den fjerde Paulsgård, fordi gården ligger på Paulsgårds oprindelige jord, men i virkeligheden giver det nok mere mening at omtale Styrtom som en satellit/udlægning af Paulsgård.

Billede fra Styrelsen for Dataforsyning og effektivisering.

Nis som sandemand og sognefoged

Hvordan er Nis' liv som sognefoged og sandemand? Sandemandens funktion er fortsat uændret: Han skal fortsat være retsindig og komme med udtalelse i sager og bevidne, hvad der er sket på herredstinget. Sognefogedens opgave, derimod, er at være myndighedernes forlængede arm i sognet. Hvervet som sognefoged ligger øverst i landsbyens hierarki og er det vigtigste hverv blandt bønder. Han er magtens formidler. Det er sognefogeden, der sørger for, at der hersker ro og orden, og at myndigheders ordrer efterkommes. Det er også ham, der bekendtgør nye love og forordninger for beboerne i sognet. Han har opsyn med gårde og vedligehold og kan – om nødvendigt – være nødsaget til at indkræve restancer og ekstraskatter³³. Det er ikke en helt lille tjans. Sognefogeden er midtpunkt for sognets verdslige liv, mens præsten er midtpunkt for det åndelige. Hvad der end sker, er det sognefogeden, man skal henvende sig til³⁴. Det er ulønnet arbejde, men ofte får sognefogederne en del i biindtægter og salærer³⁵. Nogle sognefogeder er sikkert tilfredse med den magt, de får tildelt, og hvis de kan skruer op for biindtægter og salærer, kan det blive en ganske indbringende forretning! Det giver magt at være sognefoged, men der fordres sagtmodighed³⁶ for at undgå magtmisbrug. Dette skal man kunne håndtere på posten, ligesom sognefogeden skal navigere i, at opgaven kan være tidskrævende, selv om han ikke får en egentlig løn. Altså må de biindtægter og salærer, som han har mulighed for at få, afpasses efter indsatsen. Hvordan Nis balancerer sagtmodighed med den magt og de indtægter, som hvervet giver ham? Det kan nemlig forekomme, at sognefogeder optræder som de rene despoter³⁷. Forordningen foreskriver, at der udpeges "duelige mænd af bondestanden til at være sognefogeder"³⁸ – og det må vi antage, at Nis er. Jeg betragter det som et udtryk for, at Nis er dygtig og har autoritet.

³³ Dengang.dk, artikel nr. 2094

³⁴ <http://www.oshansen.dk/fogeden.html>

^{35, 38} <https://historievejen.inst.vejen.dk/>

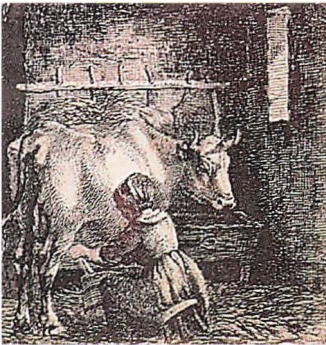
³⁶ Sagtmodig betyder: stilfærdig, stille, blid, forsonlig, tålsom, mindelig, fordragelig, fredelig, fredsommelig, godlidende, godmodig, beskeden

³⁷ En despot regerer vilkårligt og tyrannisk, en absolut enehersker

Nis og kirkekoen

Der findes registreringer fra 1709 om Paulsgårds bygninger, besætning og årlige udsæd³⁹. Nis har både heste, fæl, køer, ungvæg, kalve, får og svin. Gården er nok firelænget og består af 47 fag³⁹. Paulsgård er højst sandsynligt en fritliggende gård og ikke bygget sammen med de to andre gårde. De gamle optegnelser beskriver, at den ene længe udgjordes af "17 fag stuehus, lade og stald som er bygget for mange år siden". Paulsgård brænder ca. 1632, for det er dette årstal for nyopbygningen, der som nævnt er indskrevet i en bjælke. Det er nok gamle Nis (ham der fik bøde for det store barselsgilde), der opfører den lade og stald, der omtales her.

Der er også 24 fag lade og stald, 2 fag vognskur og 4 fag loftlade⁴⁰. Der er 7 heste, 1 fæl, 8 køer, 10 ungvæg, 8 kalve, 12 får og 5 svin. Det halve af den ene ko er en "kirkeko". Udsæden* består af rug, havre, byg og boghvede.

Fra registreringen i 1709 ved vi, at Nis har en halv "kirkeko". Det vil sige, at Nis får penge af kirken til køb af koen. Disse penge skal ikke betales tilbage, men til gengæld skal præsten i sognet have en årlig afgift af koen. Den anden halvdel af "kirkekoen" har hørt til Østre Paulsgård. Noget har Østre og Vestre Paulsgård da kunnet enes om. Litografi fra Butikannetive.dk, kunstner ukendt (muligvis Johannes Zillen, 1849).

³⁹ Et fag (i forbindelse med bindingsværk som på Paulsgård i gamle dage) er ca. 150 cm, som er afstanden mellem de lodrette stolper. Den præcise afstand er lokal bestemt

⁴⁰ En høj træbygning til store mængder af halm og hø

Børnene på Paulsgård

Nu begynder flere kilderne at dukke op, og vi får flere informationer om de børn, der er født på gården. Jeg vil fremover fremhæve enkelte – dér, hvor der er en god historie at fortælle.

En generel livscyklus består af, at man bliver født, finder et arbejde, får en familie og dør. En slægtsforskers kilder knytter sig i reglen til disse hændelser i en persons liv. Som slægtsforsker har man ofte ikke andre kilder at bruge, og det betyder, at de vigtige historier, som alle mennesker har at fortælle, har man ikke nødvendigvis kilder på. Jeg bliver imidlertid nødt til at være tro mod kilderne i min fortælling om Paulsgård, og jeg vil ikke kaste mig ud i historier, som jeg ikke kan dokumentere. Derfor præsenterer jeg kun et fåtal af de mange beboere, der har levet på gården. Her følger Nis' børn:

1. Bodel Nisdatter. Født 1676, dør 1739. Bliver i 1708⁴¹ gift med Christian Fallesen i Genner, som er gårdmand og sognefoged. Bodel bliver godt gift. Der er én datter i ægteskabet (Maren). Her er et eksempel på, at ægteskab bruges som alliance. Bodel er sognefogeddatter og bliver gift med en sognefoged og er helt sikkert et passende parti. Jeg formoder, at Nis må være sognefoged ved Bodels bryllup – han har i hvert fald pondus til at få datteren gift med en sognefoged. Vi må formode, at det er den samme Fallesen-slægt, som mange år senere bliver gift ind i vores Lassen-slægt.

En kusine til min bedstemor Bodel Claussens (g. Lassen) børn på Fogedgård, Ingeborg Lassen, bliver gift med Hans Fallesen fra Genner-kanten. Ingeborg er på vej mod de 100 år og bor fortsat i Løjt.

2. Maren Nisdatter, født ca. 1681. Bliver gift med landmand Peder Iversen i Rise-Hjarup, Rise Sogn (ca. 10 km vest for Løjt ud mod Bodum). Peder dør 77 år gammel januar 1757 i Rise-Hjarup, estimeret fødselsår er 1680. Maren dør et par år senere også i Rise-Hjarup knap 80 år gammel i april 1762.

3. Claus Nissen, (vores ane) født ca. 1678, dør 1755.

4. Peter Nissen. Bosætter sig på Styrtom i 1728⁴². Bliver ca. 1730 gift med Christine Jesdatter⁴³ vist fra Drengesgård. Der er så vidt vides to døtre i ægteskabet.

5. Ingeborg Nisdatter. Dør angiveligt som helt spæd, hvis hun har eksisteret. Er kun noteret i Claus Claussens private notater med et spørgsmålstegn. Det er første gang, at vi ser navnet Ingeborg i familien.

6. Bodel Nisdatter. Bliver gift ca. år 1700 med Christian Nissen på gården Brøde⁴⁴.

I amsregnskabet står: *"Christen har besvangret Nis Clausens datter og agter at gifte sig med hende"*⁴⁵. Bøden for graviditet udenfor ægteskabet er givet i år 1700.

⁴¹ Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", Åbenrå 1982 (s. 238). De findes ikke gift i KB* Øster Løgum Sogn. De kan godt være gift i Løjt Kirke, men kirkebogen er desværre brændt

^{42, 44, 45} Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", Åbenrå 1982 (s. 209, 238, 244)

⁴³ Christine, født omkring 1703, skulle være datter af Jes Petersen Maag og Maren på Drengesgård nr. 1. Der er uklarheder om tilhørsforholdet til Drengesgård, Jes M. Holdt har ingen sikre oplysninger. Jes Petersen Maag fra Drengesgård får ingen datter med navnet Christine

Det første barn, vi får kendskab til, er født 1705. Så barnet fra år 1700 må være død. De flytter ind på gården Brøde og får 2 drenge og 2 piger.

Læg mærke til, at Nis har to døtre, der begge hedder Bodel – både den første og den sidste datter. Man kan jo overveje, om Nis' svigermor eller mor måske hedder Bodel. Man opkalder jo ofte børn efter familiemedlemmer, men ligefrem to piger i samme børneflokk med det samme navn er jeg ikke stødt på før. Det kan være, de har haft mellemlavne, som vi ikke kender til.

Sagnet om Styrtom (Peters gård)

Der findes et sagn⁴⁶ om, at Peter på Styrtom lover én af sine døtre bort til manden fra gården Blåsholm⁴⁷. Ingen af døtrene vil imidlertid gifte sig med ham. Det bliver ikke til noget, og Peter har gjort regning uden vært. Han jager døtrene på porten, slår hånden af dem og må derefter afhænde Styrtom til Blåsholm-manden alligevel. Peter ender med at miste både sine døtre og sin gård. Han bliver siden anset for at være et slet og uretfærdigt menneske – og sagnet fortæller, at han derfor går igen efter sin død.

Hvad der sker med hans kone Christine og døtrene, melder sagnet intet om.

Hvad enten sagnet baserer sig på en virkelig hændelse eller ej, beskriver historien, hvor udsatte kvinder er, og hvor få rettigheder, de har. Sagnet er også et vidnesbyrd om, hvor vigtig familien er som ressource i forhold til at kunne danne alliancer, og hvor sårbar man er, hvis de forkerte dispositioner bliver truffet.

Det mærkelige ved sagnet er, at der faktisk er en mand ved navn Mads Hansen fra Blåsholm, der overtager gården Styrtom allerede i 1751 - altså omkring 23 år efter at Peter flytter ind på Styrtom. Hvis Peter følger normerne, gifter man sig i forbindelse med overtagelse af en gård, og derefter følger børnene meget tæt tidsmæssigt derefter.

Der kan derfor godt være giftfærdige døtre på Styrtom omkring 1751, men der kommer som sagt ikke noget bryllup ud af det. I stedet bliver Mads gift med en kone ved navn Maren - og det følger der mere om i næste afsnit!

Peters ene datter (Bothilde) bliver i stedet for angiveligt gift med broderen Claus' søn (Mikkel) og bevarer tilhørsforholdet til Paulsgård. Der er tale om et fætter-kusineægteskab. Det er én af de få gange, at vi ser fætter-kusineægteskab i Paulsgårds historie.

Anesammenfald

Vi ser for første gang anesammenfald* - dvs. at beslægtede personer får børn sammen. Det forholder sig således, at Nis om mange generationer bliver stamfar til Jep Clausen (f. 1864) på Paulsgård. Nis bliver også om mange generationer stamfar til Bothilde Krag. De to bliver jo som bekendt gift hinanden og bliver forældre til bedstemor Bodel Lassen. Anesammenfaldet sker ved, Nis' yngste datter Bodel (hende der bliver gravid

⁴⁶ Jep Riis: "Sagn og overtro fra Løjt Sogn", s. 34, udgivet 1916

⁴⁷ En gård, som ligger omkring det sted, hvor Paulsgård har marken Igmosehave

udenfor ægteskabet) får et oldebarn, som bliver gift ind i Krag-slægten på Jacobsgård – og på den måde bliver hun stammor til Bothilde Krag. Så Nis er stamfar på både på mandesiden (via sig selv) og kvindesiden (via sin datter) til slægten længere fremme på Paulsgård. Peters datter Bothilde bliver angiveligt gift med Claus' søn Mikkell, men på Paulsgård er der meget få fætter-kusineægteskaber og meget få fælles stamfædre som følge af ægteskaber i familien. Man er dygtige til at få nyt blod ind i slægten gennem de kvinder, der bliver gift ind på gården.

Hvordan det går sidenhen

Nis' søn Claus overtager gården omkring 1728, hvor Styrptom bliver bygget – og noget kan tale for, at det kan være i forbindelse med Nis' død. Sønnerne Claus og Peter får bøder for uden tilladelse at plante hegn omkring nogle marker. Jeg formoder, at det nok drejer sig om de nyanlagte marker, efter at Paulsgårds jorde bliver delt mellem Claus og Peter. Med nye gårde er det vigtigt at markere de nye ejendomsgrænser og holde styr på, hvor husdyrene bevæger sig hen. Der er grund til at antage, at der er tale om en lidt for kreativ hegnsætning i forbindelse med opførelsen af Styrptom – det er nemlig sket før i sognet, at der gives bøder for den slags. Andre steder i sognet tildeles bøder for at sætte hegn op om anden mands jord. Man kan godt forestille sig, at det falder sognets bønder for brystet, at den tidligere sognefogeds sønner laver sådanne ting.

Nis er uden tvivl en herre, det er svært at komme udenom, og jeg forestiller mig, at sønnerne vokser op på en gård, hvor kulturen bærer præg af, at man kan gøre som man vil, eller at man i hvert fald kan slippe godt af sted med mange ting.

Markskel er noget, der optager folk i Løjt Sogn. Jeg finder tre sagn⁴⁸ om ulovlige grænseskel alene på de første 20 sider i Jep Riis' sagn-bog, så det er noget der fylder meget i befolkningen. Når man flytter markskel ulovligt, kommer man ifølge sagnene typisk til at gå igen som spøgelse og finder ingen fred i døden.

Claus bliver i hvert ikke hverken sognefoged som sin far eller sandemand som sin far og farfar – og det kan jo være en konsekvens af ovenstående antagelse. Mit gæt er, at lensherren finder tonen på Palsgård for skinger både hvad angår nabostridigheder, ulovlige hegnsætninger og datterens graviditet udenfor ægteskabet – ikke et godt ry for en sandemand, der skal være en forstandig og retsindig mand eller for en sognefoged, hvis fineste kvalitet skal være sagtmodighed, og som skal sørge for god moral i sognet! Traditionen for de fine tillidshverv på Paulsgård gennem et par generationer er hermed brudt.

⁴⁸ "Hornmanden", "Det uretfærdige grænseskel", "Plovmanden i Tulesmose": Sagn og Overtro fra Løjt Sogn, 1916

Nis' tidslinje – jeg antager at Nis er født ca. 1645:

- Ca.1645** Nis bliver født på Paulsgård.
- 1670** (25 år) Paulsgård deles for tredje gang. Østre Paulsgård deles i to, og Mellemste Paulsgård opstår.
- 1673** (28 år) Nis bliver gift. Faderen indgår angiveligt på samme tid sit andet ægteskab med Bodel Hansdatter.
- 1675-77** (30-32 år) Nis overtager Paulsgård
- 1676** (31 år) Datteren Bodel (nr. 1) bliver født.
- 1678** (38 år) Sønnen Claus bliver angiveligt født omkring 1678. Det er nok også i denne periode, at Nis bliver udnævnt til sandemand og sognefoged.
- 1678-82** (38-42 år) De øvrige børn Maren, Peter, måske Ingeborg og endnu en Bodel må være født i denne periode.
- 1681** (41 år) Nis får bøde for at bruge grove ukvemsord mod Jep Petersen på Østre Paulsgård.
- 1700** (55 år) Nis' yngste datter Bodel (nr. 2) bliver gravid udenfor ægteskab, og barnefaderen (Christen fra gården Brøde) må gifte sig med hende.
- 1700** (55 år) Nis må bede om henstand med at betale skat – det er svære tider for landbruget.
- 1704** (59 år) Nis får en klækkelig skattenedsættelse, fordi han mister kvæg for 47 daler.
- 1708** (63 år) Det går Nis godt. Den ældste datter Bodel (nr. 1) bliver gift med sognefoged Callesen i Genser.
- 1709** (64 år) Der er optegnelser om gårdens bygninger, besætning og årlige udsæd.
- 1719** (74 år) Naboen på Østre Paulsgård skælder Nis ud og kalder ham en gammel grå skælm.
- 1728** (83 år) Paulsgård deles igen (nu 4 gårde). Gårdens jord deles mellem sønnerne Claus og Peter. Gården Styrtom opstår ved Knudshoved.
- 1729** (87 år) Claus og Peter får bøde for kreativ hegnsætning, da de uden øvrighedens tilladelse laver nye hegn om markerne. Vi ved ikke, hvornår Nis dør, men han bliver gammel. Nis kan godt være død på dette tidspunkt.

Kapitel 3

7. generation på Paulsgård

7. generation: Claus Nissen

Ejer: måske allerede 1719-1744

Claus, 7. generation (ca. 1678-1755)

Claus overtager gården i 1728-1730, hvor Paulsgårds jord deles, og Styrtom bliver bygget ude ved Knudshoved. Claus bliver gift med Cathrine Michelsdatter¹, som måske er født omkring 1695 og må være ca. 20 år yngre end Claus, hvis fødselsberegningen er korrekt. Mon Claus allerede overtager Paulsgård i forbindelse med, at han bliver gift?² Det er der delte meninger om. I så fald er det allerede omkring 1719, hvor Claus er omkring 40 år. Der er ikke skrevet i familiebiblen, hvor Cathrine kommer fra, eller hvordan hun kommer til Paulsgård. Hun og Claus må være gift omkring 1719 (første barn fødes 1720). Jeg tvivler på, at hun kan være hustru nr. 2, for vi har ingen overleveringer om en tidligere hustru, ligesom det f.eks. er beskrevet om gamle Claus (der gifter sig i en sen alder med den unge Bodel med maglebrættet). Cathrine Michelsdatter dør den 2. juni 1751³ på Paulsgård.

Claus og Cathrine får tre sønner. Den ældste søn Nis (der begynder at skrive slægten ind i den gamle familiebibel) bliver født omkring 1720, Mikkel⁴ følger efter omkring 1722, og Hans omkring 1728. Der er seks års pause i børnerækkefølgen 1722-1728. Det betyder ikke nødvendigvis, at der ikke fødes børn i denne periode. Der er højst sandsynligt børn, som er døde som små.

På Løjt Land er man begyndt at sejle ud som sømænd frem for at blive hjemme på gården. Der er mange penge at tjene på havet, og der er mulighed for forfremmelse både til styrmand og kaptajn. Claus kan derfor også være ude at sejle (en mulig anledning til, at der ikke kommer nye børn på Paulsgård). Der er dog ingen kilder, der peger i retning af, at Claus er den første i slægten, der bliver sømand. Der er ingen tradition for, at man på Paulsgård drager ud som sømand, når familien er stiftet, og gården er overtaget.

¹ Cathrine Michelsdatter kommer måske fra gården Dalholdt. Jes M. Holdt nævner dog ingen Cathrine fra slutningen af 1600-tallet på Dalholdt i sine optegnelser over Dalholdt.

² Claus Claussen angiver i sine private noter, at Claus allerede overtager gården i forbindelse med indgåelse af ægteskab, og det ville jo give god mening. Jes M. Holdt mener, at overtagelsen først finder sted med delingen af jorden.

³ Vi ved, hvornår Cathrine dør, fordi hendes søn Nis skriver det ind i familiebiblen

⁴ I artiklen "da krigeren Bars fejdede og underlagde sig Løjtland" omtales vores Mikkel som Claus Mikkelsen af Hans Hansen Toft. Personligt tror jeg, at det er en fejl. Der findes en Claus Mikkelsen, som er skipper, men han er fra Løjt Kirkeby og ikke fra Barsmark

Det er et erhvervsmønster, man kun ser på de store kaptajnsgårde. På Paulsgård findes primært styrmænd. Traditionen på selvejergårdene er, at man lader den ældste søn blive hjemme – han skal overtage gården og bringe slægten videre, så ham må der ikke ske noget. Hvis man sender sønnerne på havet, er døden en risikofaktor, som man må have med i betragtning, når slægten skal føres videre. De efterfølgende sønner bliver sømænd for at tjene penge. Der er derfor ingen overleveringer, der kan fortælle, om Claus selv er på havet, eller om han overlader det til sønnerne Mikkel og Hans.

Claus og fiskefadet

Der bringes gaver til Paulsgård, som f.eks. det flotte fiskefad. I Claus' tid bytter/køber man sig til klipfisk, når man er på marked, så det er ganske givet også en spise på Paulsgård. Læg mærke til, hvordan glasuren er løbet. Det er et tegn på, at brændningsteknikken endnu ikke er færdigudviklet på det tidspunkt, hvor pottemageren har lavet fadet teksten er: *"Alles was wir sen (sind) dass dass muss fassen (eller lassen) wir zu Essen 1699"*.⁵

Hvis du er skrap til 1600-tallets plattysk, vil du se, at teksten indeholder skrivefejl, dobbelte ord, manglende plads til "sen" osv. Det forekommer hyppigt, da pottemageren ikke nødvendigvis er god til at stave.

En oversættelse til inskriptionen lyder: *"Alt hvad vi er, skal vi have at spise 1699"*.

Det giver ikke mening i vores ører i dag, men det kan være et ordsprog, som vi i dag ikke længere kender til. Der er talrige eksempler på dette. Om fadet oprindeligt er hjemkøbt 1699, er der tvivl om. Det kan være kommet til gården på et senere tidspunkt – og er sikkert købt med hjem af en sømand eller fra et besøg på et marked i f.eks. Flensborg. Fadet er angiveligt fra Holstein eller længere sydpå⁶. Men med søfarere i familien er det givet, at der bliver bragt gaver med hjem fra rejserne. Fejl i glasur eller i stavemåde er ikke grund til en billigere pris, det er mere regel end undtagelse på denne tid⁷.

Fiskefad, dateret 1699. Fadet hænger på Paulsgård.

Fotograferet af Tove juni 20

^{5,6,7} Oversættelse og udtalelser fra museumsinspektør Frauke Witte, Museum Sønderjylland, Haderslev

Museumsinspektør Frauke Witte, Museum Sønderjylland i Haderslev, har set foto af fiskefadet på Paulsgård. Hun fortæller, at det både er meget flot og meget velbevaret. Det er sjældent, at man ser så fine fiskefade i private samlinger. De fleste fiskefade, som er bevarede i dag, findes kun på museer. Man lægger klipfisk på fadet forned. På den forhøjede rundas i midten har man sennepssovs som dypelse. Først senere bruger man fiskefade til kød og lægger fedt i den lille runde opsats som dypelse. Dette fiskefad er en vârhare fra 1755, hvor man tydeligt ser den lille skål til dypelsen. Læg mærke til, hvor meget dygtigere man er blevet til at styre glasuren i forhold til fadet fra 1699 på Paulsgård.

Billede fra Esbjerg Museums Facebook.

De hårde år

Claus og broderen (Peter) får en bøde i 1729 for at plante hegn uden tilladelse. Det er det eneste vidnesbyrd, som vi har om Claus. Det tyder måske på, at han er en anden støbning end sin far. Claus overtager Vestre Paulsgård, mens broderen Peter bygger sig den nye gård Styrptom. På den måde bliver (vores) Vestre Paulsgårds jorde delt i to. Der har i starten af 1700-tallet været en hård økonomisk krise, hvor Claus' far led tab og fik skattnedsættelser og erstatninger for kvæg. Der er høje skatter på grund af krigen i 1660'erne. Både den kongelige og den hertugelige administration nedsætter restancerne.

Med Claus' første år på Paulsgård er der også økonomisk svære tider. Der er landsbrugskrise⁸ i 1730'erne, i hele Europa ses faldende efterspørgsel på landsbrugsvarer, og Danmark går ikke fri af den situation. Den (måske) sene overtagelse af gården, to ud af tre sønner på havet (og deraf bekymringer) og broderens senere uheldige tab af Styrptom sætter nok sit præg på Claus og hverdagen på Paulsgård.

Staten må indføre en lang række kriseforanstaltninger: I 1731 nedsætter man kornskatten, i 1735 indføres totalforbud mod kornimport fra udlandet. Det danske landbrug får monopol på landbrugsvarer i Danmark, men lige meget hjælper det. På trods af de mange hjælpepakker bliver situationen i landbruget først bedre i slutningen af i 1730'erne.

⁸ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/landbrugskrisen-i-1730erne/>

Sådan går en kommende sømand i skole

Alle skal betale til hovedskolen i Kirkeby, selv om halvdelen af eleverne slet ikke går dér. Hver søndag, når man er i kirke, skal sognebørnene lægge en søsling (6 skilling) til skolen, men det kniber med at få pengene ind fra borgerne fra Barsmark, Skovby og Stollig. De har nemlig i forvejen en skole, som de selv betaler for, og de lejer selv en skolemester. De synes, at det var langt for poderne, at de skal helt til Løjt Kirkeby⁹. Alle børn, både drenge og piger, er undervisningspligtige¹⁰. Bøndernes og de søfarendes behov for kundskaber ligger især i regning, matematik, dansk, tysk, skrivning og læsning¹¹. Men myndighederne er imod bondeskolerne, for dem kan man ikke uden videre føre kontrol med¹², og særlig kirken er imod dem, da bønderne ikke er så meget for, at man bliver undervist i katekismus¹³. Måske er det den egentlige forklaring på, hvorfor Løjt Sogn udlækker så mange kaptajner og styrmænd. Man underviser simpelthen drengene i det, som de skal bruge for at blive sømænd – og i den prioritering ligger katekismen langt nede på listen! Hvis man sammenligner med skolesystemet i Danmark i dag, er det ikke en del af den nuværende undervisningspolitik, at man allerede som barn bliver så koncentreret sporet ind på et kommende erhvervsvalg!

Læreren i Barsmark skildres i 1740 som et godt og stille menneske. Han er ugift. Han får kosten på omgang hos byens bønder. Det kaldes, at man går på madding. Maleri "En time i en landsbyskole" af L.A. Ring, 1886. Billedet er ikke korrekt tidsmæssigt.

Udlængsel og eventyrlyst har uden tvivl stor betydning. Dertil kan der være en økonomisk motivation, da indtjeningen på søen er større end på landjorden.

Springet til styrmænd betyder en fordobling af lønnen.

Alle må dog starte som skibsdreng. En privat søfartsskole eksisterer i mindst et århundrede i Løjt Sogn, det er slet ikke nødvendigt at tage til Åbenrå – man kan selv i Løjt og omegn! Oftest går der år, uden at familien ser sømanden. Med stor interesse følger man de søfarende løjtningers færd gennem breve og nyt fra hjemkomne sømænd.

Mange hjem i Løjt kommer til at rumme eksotiske skatte fra mange lande. Varer som te, kaffe, porcelæn og silke kommer meget tidligt til Løjt¹⁴.

⁹ <https://www.dengang.dk/artikler/3712>

¹⁰ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/skoler-og-undervisning-foer-1814/>

^{11, 12, 14} <https://www.dengang.dk/artikler/2094>

¹³ En kortfattet skriftlig belægning – udformet som spørgsmål og svar – i kristendommens centrale trosartikler

Hverdagen omkring Claus

Hvordan er hverdagslivet i Barsmark på Claus' tid? På nabogården Jacobsgård føres dagbog, og notater fra 1740-45¹⁵ er bevaret på Rigsarkivet. Et lille udpluk fra 1740-41 viser, at de unge mænd i sognet allerede på dette tidspunkt sejler både til Holland, Riga, Frankrig og Irland, og der bliver bl.a. sendt en kiste te hjem fra Holland til Jacobsgård – det kan være, at Claus smager lidt af denne forsendelse? Man tager på ture til Flensborg, hvor der byttes smør med klipfisk (tænk på fiskefadet først i dette afsnit), man tager til Kliplev Marked og handler kvier, og man tager til Åbenrå og afleverer hør til kunder. Der er grund til at tro, at Claus også tager til Kliplev Marked og handler kreaturer. Vi får også høre, at ulven¹⁶ tager får – for der er fortsat vilde ulve i Barsmark på dette tidspunkt.

I 1739 bliver bønderne i Løjt spurgt, om de dyrker andet end de traditionelle kornsorter. Derfor kan jeg med sikkerhed fortælle, at der på dette tidspunkt dyrkes hør og humle på Paulsgård. Humle bruges i den ølbrygning, som enhver gård nu selv foretager på lovlig vis. Hvis mønsteret på Paulsgård følger arbejdsfordelingen mellem kønnene på gårdene, er det Cathrines opgave at brygge øl.

Egenimport på Løjtland

Man begynder at kunne ane konturer til en anden samfundsorden på Claus' tid. Der er tegn på, at man lukker sig om sin egen gruppe både økonomisk og intellektuelt, man sørger primært for sine egne: Gårdene går i arv eller bliver solgt internt i sognet, smedene i Barsmark danner kartel, og man ansætter også sin egen skolelærer i Barsmark, som oven i købet underviser i det, som især drengene skal bruge for at blive dygtige sømænd. Man har egenimport af diverse luksusvarer gennem de udsendte sømænd, og på Paulsgård forsøger Claus og broderen Peter at danne alliance mellem Paulsgård og Styrptom gennem fætter-kusineægteskab. På egnen udvider man indtjeningsmuligheder ved at introducere nye afgrøder og forsøger at generere yderligere rigdom ved at sende sønnerne på havet.

Jeg vil mene, at kilderne peger på, at det økonomiske overskud fører mentalt og intellektuelt overskud med sig. Der er næppe mange steder i Danmark, hvor bønder i 1740'erne drikker hollandsk te af egen import! Eller hvor landsbyen selv hyrer en skolelærer og selv bestemmer, hvad børnene skal undervises i, for den sags skyld!

Det er ikke, fordi jeg mener, at det er intellektuelt at drikke te, men det vidner om en vis form for udsyn og evne til at tage nye tendenser ind og tage ansvar for egen situation og økonomisk vækst. Tendensen på Løjt Land til at etablere sig med egen skole og holde sig til sine egne for dermed at ekskludere fremmede konkurrenter (både i valg af ægtefælle og de forskellige lokale erhverv) lader til at medføre velstand. Det går godt på Løjt Land! Løjtningerne forstår på den ene side at balancere dialog, udveksling og

¹⁵ Poul Hansens dagbog fra Løjt 1740-1745" ved cand. theol. Hans Hejselbjerg Paulsen

¹⁶ Der var ulve i Barsmark helt frem til omkring 1780

handel med omgivelserne mod på den anden side at holde fast i og styrke egne forretninger. Det er en hårfin balance. Det går så godt i Barsmark, at ikke en gang kvægpesten i 1745 kan vælte dem af pinden, ligesom der heller ikke er overlevering om skattnedsættelser på grund af tab.

Begyndelsen til noget nyt?

Familien på Paulsgård er stadig flittig til at tage skriveredskab i hånd. Claus' ældste søn Nis begynder som ung at skrive i den gamle familiebibel. Kilderne peger for mig at se på, at der med Claus på Paulsgård begynder at blive plads til andre ting: Nu fortæller kilderne os, at man interesserer sig for slægten, man fører optegnelsen over den, og man dokumenterer sig selv. Det gjorde man måske også før, men det er først nu, at man kan se det. Jeg tror, at biblen er den fineste bog som Paulsgårdfolkene har, og derfor bliver den brugt som register over slægten. Måske var Vester Paulsgård kulturbærer på dette punkt. Vi ser samme registrering i familiebiblen på Mellemste Paulsgård, men de begynder først denne praksis ca. 50 år senere¹⁷.

Howdan mon mulighederne er for at læse bøger på Paulsgård?

Er der andre bøger på gården end den store bibel? I næste kapitel nævner jeg mere om de bøger og den opbyggelseslitteratur, der findes på Paulsgård - mon det er Claus, der starter bogsamlingen?

Der er ikke mange overleveringer om bøderegistreringer i denne periode. Claus overtager ikke de markante tillidshverv efter sin far – om det er fordi lensmanden synes, faderen har klaret det dårligt, eller om Claus ikke har evnerne eller de kompetencer, der skal til for at overtage hvervene, ved vi ikke.

Vi må nøjes med at konstatere, at der er mere ro om Claus, end der har været de sidste par generationer på Paulsgård. Om det specielt er Claus' fortjeneste, ved jeg ikke. Måske afspejler Claus tidens og samfundets udvikling - nemlig en lidt roligere periode uden de store bølgeskulp bortset fra landsbrugskrisen i 1730'erne. Generelt i Danmark forholder det sig således, at fra omkring 1740 er der bedre forhold for handlen. Priserne på de europæiske markeder stiger. Danmark har held med at holde sig ude af de mange europæiske krige, og den danske handelsflåde tjener gode summer på at handle med de krigsførende lande¹⁸.

¹⁷ Også på Jacobsgård findes der bagest i Poul Hansens dagbog fra 1740 senere tilføjet navne på familiens medlemmer startende 1640 og frem til Jep Paulsen Krag 1871. Navne er indført, hvor der er fundet plads, og udførslen virker ikke struktureret. Det er den samme skrift alle navne er ført ind med. Jeg forestiller mig derfor, at det er Jep Paulsen Krag, født 1871, der har ført navnene ind i det lille hæfte. Hans dødsårstal figurerer ikke, og der findes ingen registrering senere end 1871

¹⁸ https://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_%C3%B8konomiske_historie

Børn:

1. Nis Clausen (vores ane), født 1720.
2. Mikkell/Michel Clausen Nissen, født ca. 1722. Mikkell er højst sandsynligt opkaldt efter sin morfar – hans mor hedder jo Michelsdatter til efternavn. Han bliver sømand og drager til søs¹⁹. Den 22. august 1760²⁰ bliver Mikkell i en moden alder gift med nok sin kusine Bothilde, som er datter af Claus' bror Peter fra Styrtoom. Der er ikke sikre kilder på dette ægteskab. Mikkell dør angiveligt på havet efter 1760. Der er ingen overlevering om, hvor de bor, eller hvad der sker med hustruen og evt. børn.
3. Hans Clausen, født ca. 1728. Hans drager også til søs, og i 1756 opholder han sig som sømand i Holland, men hans videre færd kendes ikke. Hans dør vistnok også på havet.

¹⁹ "Det gamle Løjt", bind 32, 2014

²⁰ Notat fra Claus Claussen (f. 1902)

Claus' tidslinje – jeg antager at Claus er født ca. 1678:

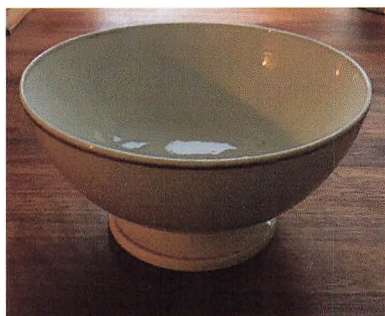
- Ca. 1678** Claus bliver født
- 1700** Lillesøster Bodel bliver gravid uden for ægteskab og giftes ind
(22 år) på gården Brøde.
- 1709** Registrering over Paulsgårds bygninger og udsæd står i faderens navn,
(31 år) så Claus har ikke overtaget Paulsgård endnu.
- Ca. 1719** Claus bliver gift med Cathrine Michelsdatter.
(41 år) Der er tvivl om, hvorvidt han overtager gården allerede på dette tidspunkt.
- 1720** Sønnen Nis bliver født
(42 år) (det er ham, der skriver slægterne ind i den gamle bibel).
- 1722** Sønnen Mikkel bliver født. Han bliver sømand.
(44 år)
- 1728** Sønnen Hans bliver født. Han bliver sømand.
(50 år)
- 1728-1730** Claus overtager senest gården på dette tidspunkt. Gården Styrtom opføres
(50-52 år) ved Knudshoved, hvor broderen Peter flytter ind med sin kone. Claus og Peter får en bøde for at sætte ulovlige hegn, angiveligt ved Styrtom.
- 1739** Man forsøger sig med nye afgrøder i Barsmark, også på Paulsgård,
(61 år) bl.a. hør og humle
- 1740-45** Der er handel og rejseaktiviteter i sognet
(62-67 år) (notater fra dagbog på Jacobsgård).
- 1744** Sønnen Nis bliver gift med Caren Marcorsdatter fra Løjt Skovby.
(66 år) Barsmark rammes af kvægpestudbrud.
Nis overtager sikkert gården ved indgåelse af giftermålet.
- 1751** Hustruen Cathrine dør
(73 år)
- 1755** Claus dør den 13. februar.
(80 år)

Kapitel 4

8. generation på Paulsgård

8. generation: Nis Clausen

Ejer: 1744-1785

Dåbsskål i porcelæn med guldkant. Skålen er brugt til hjemmedåb og nøddåb på Paulsgård gennem mange generationer. Skålen er fortsat i familiens eje hos Nelima Lassen. Foto: Nelima Lassen, december 2019.

Erhverv og livsforløb

Jeg har tidligere beskrevet, at bønderne i Løjt dyrker andet end de traditionelle kornsorter, bl.a. hør og humle. Begge er produktioner, der kræver mange hænder og mange arbejdstimer. Jeg kan godt forestille mig, at Nis som ung mand hjælper sin far med at høste hør og humle. Nis overtager Paulsgård 1744¹ og bliver samme år gift med Caren (Jepsdatter) Kjer. Det er Nis, der begynder at skrive slægtens navne ind i biblen på Paulsgård. Den første, han fører ind i bogen, er deres førstefødte søn Claus, som bliver født februar 1745 og allerede dør kun fire måneder gammel i juni. Nis og Caren får 7 børn i alt hvoraf barn nr. 1, nr. 4, nr. 6 og nr. 7 dør – de tre som små og den ene som ung mand.

Kildematerialet skifter karakter, og vi begynder nu at få glæde af både kirkebog og folketællinger. Til gengæld uddør kilderne fra bøderegistrene – om det skyldes, at de ikke bliver ført længere, eller om tiden ændrer sig i retning af knap så mange konflikter, ved vi ikke, men det kan også skyldes begge dele.

Der er ingen overleveringer om Nis død, men vi ved, at der er koppeepidemi i Barsmark i 1793, året hvor Nis dør i juni måned. Jeg tror ikke, at hans død skyldes epidemien (det fremgår i hvert fald ikke specifikt af kirkebogen). Nis' barnebarn (også kaldet Nis) dør samme år. Der er angivet mange døde børn i kirkebogen på dette tidspunkt².

¹ Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 55, Åbenrå 1982 (s. 238)

² KB Løjt Sogn, døde, 1793

Nis lever i den periode (1769 – 1803), hvor der sker en større befolkningsfremgang på Løjt Land. Løjt Kirkeby opsluger ca. 70 % af tilvæksten. Landbruget er hovederhvervet, og knap en fjerdedel af befolkningen er håndværkere.

Sejlertraditionerne bider sig for alvor fast

Nis har rig mulighed for at sejle, men der er ingen vidnesbyrd om at han gør det. Personligt tror jeg ikke at han gør. Der er ikke sikre overleveringer om Nis' færden som ung mand. Til gengæld er der sikre overleveringer om, at der begynder at komme gaver fra den store verden hjem til gården – standeruret (dette afsnit) og fiskefadet (forrige afsnit) er ting, som du stadig finder på Paulsgård. Og selv om Nis har to brødre, der dør på havet, sender også han to sønner ud som sømænd, nemlig Jep og Nis. Den yngste søn Nis dør på havet. Mange sømænd bliver ikke noteret døde i kirkebogen, nok af den simple grund, at man ikke kan fremvise dødsattest, og fordi man ikke ved præcist, hvornår og hvor de er døde. Sønnen Nis er én af de søfarere, der aldrig bliver noteret død i kirkebogen hjemme i Løjt. Kun Nis skriver anmærkning familiebiblen om sønnens død: *han er nu ved Guds Nåde en Medborger blandt de Udvalgte i Guds Rige*³.

Det fine gamle standerur, som står i stuen på Paulsgård, er måske hjembragt af én af Nis' to brødre, Mikkel og Hans, som begge er sømænd. Nis' lillebror Hans er i Holland i 1756, så det kan godt være ham, der har uret med hjem til Paulsgård.

Claus Claussen private notater vidner om mange gamle ting, som fortsat er i familiens eje. Det er fra ham, vi ved, at uret er fremstillet af Carl Christoffer Tappe i Amsterdam ca. 1750. Læg mærke til, hvor højt uret er, og hvor tæt det er på loftet. Historien fortæller, at der faktisk ikke er plads til det alt for høje ur, da det bringes hjem. Nogle gulvbrædder blev skåret ned, og den øverste "krone" af pynten i midten blev savet af, så uret kan stå i stuen.

Foto af Tove Hellelund på Paulsgård, sommeren 2019.

³ Stambladet, 2. årgang, nr. 5, 1965

Christian Claussen, nuværende ejer af Paulsgård, fortæller om en sjov detalje i urskiven på det fine standerur. Ud for timetallet 10 (romertal X) står der minuttallet 50, og det gør der også ud for timetallet 11 (romertal XI). Der burde have stået minuttallet 55 – lad os håbe, at den gode køber får uret billigt, for ellers er han blevet snydt!

Fotograferet af Christian Claussen, foråret 2021.

Caren på Paulsgård

Caren er født den 13. februar 1724⁴ i Løjt Skovby, datter af gårdmand Jep Marcorsen Kjer og Engebørrig (Ingeborg) i Løjt Skovby. Caren og Nis bliver gift 1744 i Løjt Kirke. Hun står i kirkebogen angivet som Caren Nisses ved sin død den 8. april 1817⁵, 93 år gammel.

Caren kommer fra selvejergården Nr. Kjærsgård i Skovby, som er på størrelse med Paulsgård. Kjer-familien bor på den samme gård i Skovby 1641-1790⁶. Jeg formoder, at de også er selvejerbønder, for gården er nedarvet gennem generationer. Jeg går også ud fra, at ægteskabet med Caren er en alliance mellem to familier, der kommer fra de samme kår. I det hele taget er Kier-familien fra Skovby en familie, som vi kommer til at møde mange gange fremover. Når man skal vælge en hustru i Løjt Sogn, sker det efter følgende prioritering: slægt, sogn og penge⁷. Jeg kan godt forestille mig, at denne udlægning er sat på spidsen for at fremme forståelsen, men vi må dog alligevel konstatere, at Nis følger tidens trend og gifter sig med Caren Kier fra Skovby, så der er nok noget om snakken.

Anesammenfald

Caren har en bror, der overtager gården hjemme i Skovby. Han bliver farfar til Bodil Kier, som bliver gift ind på Jacobsgård om mange generationer, og som bliver mor til Bothilde Krag. Bothilde Krag er min oldemor, som bliver gift med Jep Clausen og bliver mor til min bedstemor Bodil Clausen. Der er fortsat et par få bevarede breve fra Bodil Kier, som hun selv har skrevet.

Derudover har Caren en søster, som bliver gift ind i Svennesen-familien på Barsø. Denne familie kommer du senere til at stifte nærmere bekendtskab med på Paulsgård. Caren har endnu en søster, der bliver gift ind på Sdr. Fogedgård. Før gårdelingen af

^{4,5} Oplyst af Claus Claussen

⁶ Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 55, Åbenrå 1982

⁷ Dengang.dk, "Løjt Land – for 170 år siden", 2018

Paulsgård er Fogedgård allerede dobbelt så stor som Paulsgård, - ja, den største gård i sognet - og søsteren bliver gift ind i den familie, der tidligere var herredsfogeder på egnen. Jeg kan godt forestille mig, at farmand Kjer gør sit for at få pigerne godt gift, og at både Paulsgård, Fogedgård og Barsø kan forstås som passende steder for en Kjer-kvinde. Carens far, Jep Marcorsen Kier, bliver på denne måde gennem sine børn både forfar til de kommende slægter på Paulsgård, og derudover også forfar til slægten Svennesen på Barsø og slægten Krag på Jacobsgård, som begge bliver gift ind på Paulsgård. Man siger, at alle veje fører til Rom – i dette tilfælde fristes jeg til at sige, alle spor efter Kier synes at ende på Paulsgård.

Caren driver Paulsgård i 24 år

Nis og Caren overlader Paulsgård til sønnen Claus i 1785. 8 år senere dør Nis 74 år gammel. Caren lever videre som enke på Paulsgård i 24 år. Min bedstemor Bodell Lassen levede som enke i 31 år, så der er flere kvinder i Paulsgårds slægt, der oplever at være enker i årtier. Caren bliver den første kvinde, vi har kildemateriale⁸ om. Hun er født og opvokset på en selvejergård og er bekendt med forholdene på og vilkårene for en sådan. Hun ved, at man ikke giver op. Man bliver siddende på gården for at slægterne fortsat kan vokse op dér (og forhåbentlig blive endnu rigere), og man rokker sig ikke en tomme! Selv om Caren bor på aftægt hos Claus og Bodell, hjælper hun til. I de følgende generationer på Paulsgård vil du se, at den tilbageblevne forælder bliver boende og hjælper til på gården. Moderen normalt som husholderske/hushjælp (indtil sønnen finder sig en kone), og faderen tit som hjælper på mark og i stald. Det er først sent i livet, at forældrene reelt trækker sig tilbage og bliver passet af de yngre i familien. Claus dør kun 63 år gammel allerede 1810 – det må være streg i regningen. Hans enke Bodell og mor Caren driver derefter gården videre i fællesskab.

Ligstenen på Paulsgård

Da Claus dør, sættes et fælles gravminde på Løjt Kirkegård – en såkaldt ligsten⁹. Ligstenen markerer samarbejdet mellem to generationer på Paulsgård – både Nis/Caren og Claus/Bodell er nævnt. Det er eneste gang, vi ser et fælles gravminde i Paulsgårds historie. Læg mærke til, at Bodell ikke er død endnu, men der sættes plads af til hende på stenen. På Løjt Kirkegård findes på dette tidspunkt 300 ligsten, men der er ikke mange, der bevares i sin helhed. Den oprindelige kirkegård ved Løjt Kirke flytter i 1878 udenfor byen til den nuværende beliggenhed. Kun enkelte af de store ligsten bliver tilbage ved kirken. Resten af stenene bliver kørt hjem til gårdene¹⁰, og mange anvendes som trappesten, mens andre kløves i mindre stykker. Disse fragmenter af de fine grav-

⁸ På ligstenen står Carens navn, og en søn er opkaldt efter Kjer-familien. Begge ting tydelige kildemærker

⁹ Et gravmindesmærke

¹⁰ At stenene køres hjem til gårdene, er mere en tradition end en praktisk foranstaltning i forbindelse med udlægning af kirkegården ifølge Poul Lassen. Jeg er mere af den opfattelse, at bønderne måske mangler byggematerialer og derfor bruger slægtens gamle ligsten specielt som trappetrin. Man sporer, hvor man kan, og granit til de store trappetrin foran hovedindgangen til stuehuset har været dyre materialer

monumenter finder du stadig på mange gårde på Løjtland. Af en eller anden grund overlever ligstenen på Paulsgård ophugning og ender ikke som trappesten, men bevares i sin helhed. Den bringes hjem til Paulsgård og mures ind i en ladegavl. Jeg forestiller mig, at ligstenen bliver bragt hjem til gården i forbindelse med ombygningen af Paulsgård i 1876. I ligstenens tekst ser du eksempel på, at kvinden får mandens navn i ejefald som efternavn: Bodil Clauses – underforstået Clauses kone. Og Caren bliver til Caren Nissen, fordi hun var gift med Nis.

Ellen Claussen (g. Hollesen) har gjort os alle den ulejlighed at aflæse stenens indskrift nøjagtigt, og den følger her:
"Herunder hviler i Herren støvet af saglige Nis Clausen af Paulsgård i Barsmark, født den 11. august 1720. Som døde den 26. maj 1793. Hans alder 73 år og 9 måneder. Ligeledes støvet af hans elskelige hustru saglige Karen Nissen født Kjærs af Paulsgård. Kommer i ægteskabet 1744 og bliver af Gud velsignet med 7 børn heraf de 2 lever. Født den 13. februar Anno 1724, som døde den 8. april året 1817. Hendes alder er 93 år og 2 måneder. Efter et retskaffent og virksom liv slumrede rolig indtil den høje røst igen opvækker dem.
Herunder hviler det jordiske af deres søn saglige Claus Nissen af Paulsgård i Barsmark, født Anno 1747 den 9. september. Død den 15. juni 1810. Han er 63 år mindre 3 måneder og 6 dage. Ligeledes hans elskede hustru Bodil Clauses. Født den 20. juni 1757, døde den..... . Hendes alder..... år (døde den 23. juni i 1831), bliver aldrig skrevet ind på stenen. Stenen stammer vistnok fra Øland, Sverige."
Ligstenen er rød kalksten, 214x154 cm, med reliefversaler, -kursiv og -skønskriftsbogstaver i tværskrift. Tværriflet kant. Fotografi fra Claus Claussens private optagelser.

Nis og Pietismen

Pietismen er på Nis' tid en folkelig vækkelsesbevægelse, som sætter fokus på fromhedslivet hos de troende. Det er en reaktion på det temmelig distancerede gudsforhold, som kan opstå, når den primære kontakt med Vor Herre kun foregår under den ugentlige gudstjeneste i kirken om søndagen. Med Pietismen skærpes nærheden til Gud i dagliglivet gennem en række fromhedsgerninger. Man inviterer Gud ind i stuen og kommer i øjenhøjde med ham, og man tager ejerskab over sin egen tro. *Fromhed og levende personlig tro er centrale punkter i pietismen*, som handler om at opnå sammenhæng mellem tro og dagligliv. Der udgives en mængde opbyggelseslitteratur, som primært handler om, hvordan man udvikler det fromhedsideal, der kræves af de troende i livsførelse. I dag vil man nok sammenligne opbyggelseslitteraturen med den store mængde bøger om personlig udvikling, der findes – dog uden at drage yderligere paralleller. Denne strømning hersker i Europa allerede tilbage i 1600-tallet, men pietismen får først for alvor fat i Danmark i starten af 1700-tallet. Europa er plaget af død og krig gennem specielt 1600-tallet: 30-årskrigen, pest-epidemier, osv. Ude i

Europa opstår der strømninger, som handler om, at legemlige plager som f.eks. krig og pest er Guds måde at vise menneskene sin vrede på. En udvendig tro er ikke længere nok for at imødegå disse rædsler. Der er forfald i menneskets gudsliv, og der er mangel på guds frygt og hellighed. Hvis man skal gøre Gud god igen, må man vise sin tro på en anden måde¹¹. Man må søge indad. Konkret bliver præsternes uddannelse mere praktisk orienteret. De skal være i stand til at hjælpe deres sognebørn med deres egen tro udenfor kirken i hverdagen. Præsterne skal ikke længere være en flok kloge-Åger, der kun snakker latin, som den almindelige befolkning ikke forstår og ikke kan forholde sig til. Katekismus-undervisning bliver vigtig, og helt fra barnsben skal man kunne sin katekismus¹². Biblen skal læses af alle på eget modersmål, - og det er jo netop på Paulsgård, at vi ser én af de første bibler på Dansk - og denne beslutning får stor betydning for skolestrukturen i Danmark. Den pietistiske fromhedsbølge udmønter sig konkret i skolelovene i 1739 og 1740. Det resulterer i *Forordningen om Konfirmationen af 1736*. Der bliver stillet krav om læsning i Biblen og tilegnelsen af dens evige sandheder, således børnene kan blive overhørt og konfirmeret¹³.

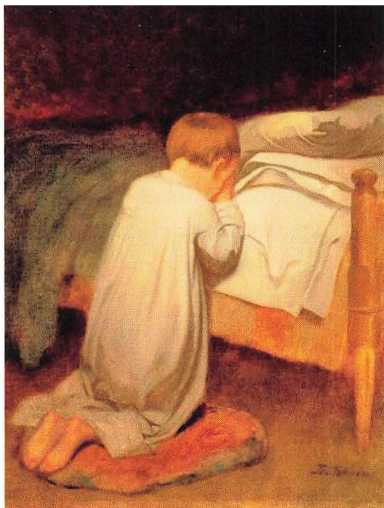
Kildematerialet fra præsten i Løjt, pastor Matthiesen fra 1802, beskriver, at han er vældig glad for at besøge folkene på Paulsgård, for dér finder han ligesindede sognebørn. Pietismen handler om det personlige forhold til Gud, og det behøver nødvendigvis ikke kun finde sted i kirken. Man kan også mødes i et fællesskab hjemme på gårdene og dyrke Gud sammen. Det er måske én af grundene til, at pastoren kommer på besøg. På Paulsgård findes en stor samling opbyggelsesbøger, for på Paulsgård bekender man sig til den pietistiske trosretning. Bogsamlingen vidner om, at den pietistiske fromhed præger hjemmet, allerede inden pastor Matthiesen kommer ind i billedet, og det starter nok allerede i Nis' tid på gården. Beboerne på Paulsgård holder fast i pietismen både med Caren og med Claus og Bodet efter Nis' død.

Du bliver senere præsenteret for breve i familien, hvor du kan se, at man tager Gud med sig alle vegne - f.eks. når man skriver breve til sønnerne på havet - en helt typisk pietistisk tilgang til livet. Senere bliver pietismen nærmest et skældsord i den danske Folkekirke. Grænsen mellem egen privat fromhed og fordømmelse af andres mangel på samme er hårfin. Fromhed bliver til fordømmelse, når man ser sig selv bedre end andre, og ønsket om en strengere fortolkning af gudslivet blandt menneskene opstår. Mange forbinder i dag pietismen udelukkende med en meget snæver og fordømmende adgang til troen, som vi ser i indremissionske kredse, men det er ikke helt sådan, pietismen bliver fortolket i begyndelsen.

¹¹ Jeg kan ikke lade være med at tænke på, om der i disse Corona-tider vil følge en ny bølge af religiøse strømninger. Det bliver interessant at følge i årene fremover.

¹² Katekismus betegner en kortfattet skriftlig belæring - udformet som spørgsmål og svar - i kristendommens centrale trosartikler. Det var oprindeligt betegnelsen for mundtlig kristendomsundervisning forud for den kristne dåb

¹³ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/skoler-og-undervisning-foer-1814/>

Der er flere forklaringer på pietismens gennembrud end dem nævnt ovenfor. Der er også Martin Luthers reformation af kirken (det er ham med de 95 teser, på kirkedøren i Wittenberg i 1517), ønsker om bodsfromhed, filosoften Descartes' vækkelsesbevægelse, samt religionskrigene og pestepidemiene (som jeg tidligere har nævnt). De er alle små vandløb, som vokser sig større, og alle leder i den samme retning og bliver til én stor å: pietismen.

Billede af bedende dreng, kunstner ukendt.

Børn:

1. Claus (nr. 1) født marts¹⁴ 1747. Dør samme år den 19. juni¹⁵.
2. Claus Nissen,(nr. 2) (vores ane), født den 9. september1747¹⁶.
3. Jep Nissen Kjer, født den 26. december1751¹⁷.
4. Poul Nissen, født den 17. august 1754. Dør samme år den 4. september¹⁸.
5. Cathrin Nissen (g. Ries), født 1756¹⁹ på Paulsgård.
6. Poul Nissen, født den 7. august 1760²⁰. Dør samme år den 13. november.
7. Nis Nissen, født den 29. januar 1762 på Paulsgård, Barsmark.

¹⁴ Jeg har læst mig til at han er født februar 1745, men Claus Clausens gade noter siger marts 1745

¹⁵ Tidsskriftet "Stambladet" med artikel på Paulsgård, nr. 5, 2. årgang, 1964

^{16, 17, 19} Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 55, Åbenrå 1982 (s. 238)

¹⁸ Oplysninger fra Claus Clausens private noter. Det er kun på grund af de private noter fra den gamle bibel på Paulsgård, at vi kender til de to døde børns eksistens

²⁰ Oplyst i Claus Clausens private optegnelser, kirkebogen starter først i 1763

Turen til Vestindien

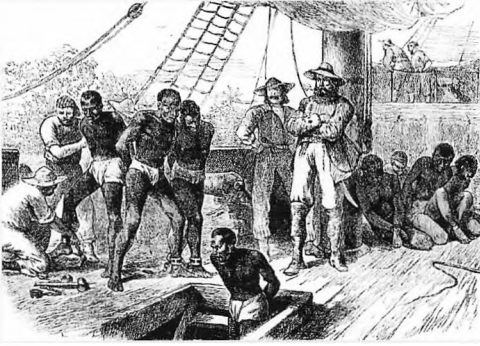
Jep, som er barn nr. 3, bliver opkaldt efter sin morfar og bliver skibskaptajn med eksamen 23 år gammel i 1774²¹ i København. Jep bosætter sig i København, Nyhavn 279²² og bliver gift med Maren Hansdatter Lindberg (1754-1825). Jep sejler bl.a. i perioden 1781-1789 med alt fra sukker på Vestindien til fisk på Femø. Det bringer mig i en situation, hvor vi desværre må berøre den periode, hvor Danmark medvirker til slavehandel på De Dansk Vestindiske Øer. Når man nævner sukker og Vestindien i samme hændelse i denne periode, må der være alarmklokker der ringer. Det er et kontroversielt emne, der som bekendt har været skrevet ud af den danske historie, men som er blevet trukket frem i lyset gennem de seneste årtier med store offentlige diskussioner til følge. I perioden 1673-1802²³ foregår der nemlig trekantshandel. For Danmarks vedkommende foregår det på den måde, at skibe sejler ud fra København mod Elfenbenskysten, hvor skibene henter/køber slaver. Slaverne sejles over Atlanterhavet til De Dansk Vestindiske øer, hvor de bliver solgt til ejerne af sukkerplantagerne. Skibene bliver derefter fyldt op med sukker og sejler retur til København. Handlen toppe omkring 1787, som er de år, hvor Jep netop sejler til Vestindien. Vi har ingen dokumentation for, at Nis fragter slaver, men vi kan heller ikke udelukke, at han gjorde. De gamle skibsregistre²⁴ beskriver, at han sejler til Vestindien med "goods og provisioner" og hjem igen med sukker. Hvad det i virkeligheden dækker over, ved vi ikke.

Meget tyder på, at Jeps lillebror Nis sejler med som 3. styrmand til Vestindien. Nis, som er barn nr. 7, kommer til at hedde Nis ligesom sin far. Der bliver født to drenge inden Nis, som begge får navnet Poul, men de dør begge to som små. Far Nis og mor Caren bryder navnemønsteret – de tør nok ikke bruge drengenavnet Poul igen. Nis bliver sømand ligesom sin bror Jep. De gamle skibsregistre²⁵ oplyser, at der er en ung mand med navnet *Nis Nissen Poulsgård* fra Barsmark, som også tager styrmandseksamen i 1781 i København. Jeg har en stærk formodning om, at det er vores Nis! Han sejler som 3. styrmand med på turen over Atlanten til Vestindien 1782, hvor storebror Jep er kaptajn. Det er helt ny viden, at begge brødre tager styrmandseksamen i København, og at de sejler sammen på turen til Vestindien.

^{21, 24, 25} Skippere.dk

²² Atter må vi takke Claus Claussen for hans noter. Nyhavn 279 eksisterer ikke i dag, men nummereringen af husene kan have været anderledes i gammel tid. "Indenforvoldene.dk" har mange interessante oplysninger om datidens København, og løsningen på den mystiske adresse kan måske findes dér

²³ <https://da.wikipedia.org/wiki/Trekantshandel>

Trekantshandlen var bekvem på den måde, at nok ikke mange i Danmark blev konfronteret med de ubehagelige ting, der skete ved hverken køb af slaver i Afrika eller ved videresalget på De Dansk Vestindiske øer. Det hele foregik på havet langt væk fra den danske befolkning. Man fristes til at sige "Ude af øje, ude af sind".

Billede fra historielab.dk

Til brødrenes fordel skal dog nævnes, at Søfartsmuseet oplyser, at der ikke findes en samlet oversigt over de kaptajner, der sejlede med slaver til Vestindien. Trafikken mellem Danmark og Vestindien direkte var langt større end den trafik, der gik i trekantsskibsfart (altså sejlede med slaver), og samtidig har det taget betydeligt længere tid at sejle i trekantsskibsfart frem for den direkte rute København - f.eks. St. Thomas, hvilket tidsmæssigt kunne tyde på, at brødrene måske har sejlet direkte og ikke været i Afrika på vejen. De direkte forbindelser medbragte alle slags fornødenheder til kolonierne: tømmer, byggematerialer, ost, brændevin – med andre ord alt fra Danmark, som man kunne savne, når man var langt væk hjemmefra. Med sig retur havde man tobak, kaffe, bomuld og sukker. Alle disse returvarer var produceret af slaver, så under alle omstændigheder havde kaptajnerne, der sejlede disse ruter nok ikke helt små økonomiske gevinster, når de aftog varer, der var produceret af slaver²⁶.

Dette må være mit bidrag til en vigtig fortælling om Danmarks andel og medansvar for slavehandlen. Jeg må skynde mig at sige, at tvivlen må komme både store- og lillebror til gode. Jeg ved ikke, om de faktisk fragtede slaver.

Sådan er det med slægtsforskning: Man kan i sin søgen efter kilder risikere at nå frem til nogle mulige hændelsesforløb, som man ikke havde regnet med at finde. Det er det, der tryllebinder mange, mig selv inklusive. Pludselig kan man stå midt i et emne, som har aktualitet i dag.

Nis drukner ved et skibbrud under Island i september 1787, kun 25 år gammel²⁷. Han bliver ikke skrevet i kirkebogen hjemme i Løjt Sogn ved sin død. Hans død bliver kun noteret i den gamle bibel på Paulsgård.

²⁶ Benjamin Asmussen, museumsinspektør og Ph.D. Museet for Søfart, besvarer venligt mine spørgsmål om trekantshandel og skibsfarten til De Dansk Vestindiske øer, juni 2021

²⁷ Tidsskriftet "Stambladet" med artikel på Paulsgård, nr. 5, 2. årgang, 1964

Paulsgårdslægten i København

Jep bor²⁸ med sin familie i Skt. Annæ Østre Kvarter, Ny Kanal, og børnene Nis (Niels), Hans og Karen er født. Læg mærke til, at alle tre børn har navne, der viser tilbage til på Paulsgård. Jep sejler ofte som kaptajn på skibet Jomfru Cathrine. Jep dør 79 år gammel december 1830. Han står registreret som Jeppe Nielsen Kiær ved sin død²⁹. Jep og Marens søn Niels bliver fuldmægtig og senere kontorchef på Rentekammeret i København³⁰. Niels får sønnen Christian Albert Kiær (1825-1877), som bliver student fra Sorø Akademi i 1843³¹ og senere borgmester i Tønder i 1850. Han er efter eget udsagn desværre begavet med et temmelig livligt temperament³², men hans hjerte banker for danskheden i det sønderjyske. Vi skal bide mærke i, at allerede i 1840'erne begynder det at rumle politisk omkring Sønderjyllands nationale stæsted. Er sønderjyder danske eller tyske? De mange politiske uenigheder resulterer i en krig 1848-1850 (treårskrigen)³³. Det er nok det tætteste, vi kommer på en borgerkrig i Danmark. De tysksindede, nationalliberale slesvig-holstenere kræver hertugdømmerne Slesvig og Holstein løsrevet fra Danmark og ønsker en tyskpræget slesvig-holstensk stat. Det synes Kong Christian 8 overhovedet ikke om! Danmark vinder treårskrigen og erobrer Slesvig ned til Ejderen³⁴. Det er de tysksindede nationalliberale slet ikke tilfredse med, og utilfredsheden ulmer videre under overfladen.

²⁸ Folketællingen 1787

²⁹ KB Garnisons Sogn, kontraminielbogen, ny skanning, døde mænd 1823-1834, opslag 274, nr. 186

^{30, 31, 32} Asger Nyholm: "Nationale og religiøse brydninger i Tønder", Historisk Samfund for Sønderjylland, 1958

³³ Kaldet treårskrigen eller den 1. Slesviske Krig

³⁴ Floden Ejderen er den geografiske grænse mellem Slesvig og Holsten. Floden løber 14 km syd for Kiel

En dansksindet borgmester

Umiddelbart efter treårskrigen bliver Christian Albert Kjer borgmester i Tønder og får ryet som manden, som danskheden dér i det hele står i en ubetalelig gæld til³⁵. Han er danskernes yndling og beskrives som en person, hvor hindringer kun sporer ham til yderligere virkelyst. Christians arbejde som borgmester i Tønder sker i en brydningstid, hvor der er politiske gnidninger og fortsat uro efter 3-årskrigen. Der er høj bølgegang mellem sproglige, nationale og religiøse holdninger i forholdet mellem danskhed og tysk sindelag i befolkningen og på embedsmandsplan i Tønder og omegn. Tyskheden får mere plads meget mod Christians vilje, og han opgiver embedet i 1853. Christians karriere fortsætter som Herredsfoged i Tønder og Højer, borgmester i Ribe i 1868³⁶. Han bliver valgt til Landstinget i 1870³⁷ og bliver byfoged i Næstved i 1876³⁸.

Billede af Christian Albert Kjer, som er oldebarn til Nis på Paulsgård.

Blot for at klarlægge forbindelsen til Paulsgård er kontor-chef Niels Kjer i Rentekammeret et barnebarn af Nis på Paulsgård, og Nis' oldebarn er Christian Albert Kjer, som bl.a. kommer i Landstinget.

Billede fra bogen, hvor Asger Nyholm beskriver de nationale og religiøse brydninger i Tønder.

³⁵ Asger Nyholm: "Nationale og religiøse brydninger i Tønder", Historisk Samfund for Sønderjylland, 1958

³⁶ Oplysninger fra Claus Claussens private noter

³⁷ Arkiv.dk, Christian vælges i Vårdekredsen

³⁸ Stambladet, 2. årgang, nr. 5, 1965

Catrin med de 10 børn

Cathrin, som er barn nr. 5, er bestemt opkaldt efter sin farmor Cathrine Michelsdatter, som var fru på Paulsgård i forrige generation. Hun bliver den 10. november 1776³⁹ gift med Marcor (Marcor = Marquard) Hansen Ries og flytter til hans fødegård gård i Stollig⁴⁰. Her ser vi nok endnu et eksempel på, at Cathrin som kvinde, der bliver gift i samme kår, som hun kommer fra. Gården i Stollig har været slægtsgård siden midten af 1600-tallet og selvejergård ligesom Paulsgård. Marcors bror bliver gift med sognefogeden i Hoptrup's datter, en anden bror slår sig ned i København, og en søster bliver gift med smeden i Løjt Kloster.

Catrin og Marcor får 10 børn, men skæbnen er hård ved dem: de tre første børn overlever, de øvrige 7 dør enten som små eller inden den giftefærdige alder. De overlevende børn er Ann, som bliver gift med Marcus Hansen Ries i Løjt. Hun bliver det eneste barn, der overlever sine forældre og dør som 74-årig. Sønnen Hans bliver gift og får kun én søn, som dør som ung teenager. Hans dør selv 57 år gammel inden sin mor. Det sidste barn, der når at blive voksen, er datteren Caren. Hun bliver gift med kaptajn Johan Jessen Kier fra Løjt. De flytter til København og bor på Kongens Nytorv⁴¹, så Cathrins storebror kaptajn Jep Nissen Kier på Nyhavn har sin niece og familie tæt på sig. Carens kaptajnsmand overtager også gården hjemme i Løjt, samtidig med at de bor på Kongens Nytorv – jeg tror, de er velhavende. Caren og hendes mand får børnene Jes Jessen Kier (som også bliver kaptajn) og sønnen Marcus Johansen Kier (som bliver præst).

Caren dør 24 år gammel, kun to måneder efter at Marcus er født. Caren kommer aldrig ud af sengen efter fødslen, så det tyder på, at hun dør pga. fødselskomplikationer⁴². Ægtemanden, som nu er alene med de to små drenge, dør året efter af tyfus. Noget tyder på, at begge børn bliver hentet hjem til Løjt, hvor de vokser op hos faderens familie⁴³. Min familien hjemme på Paulsgård bliver varskoet om den alvorlige situation efter fødslen? I næste kapitel fortæller jeg om Bodil Svennesen og hendes pas, som er gemt fra hendes tur til København i 1806. Jeg spekulerer på, om Bodil og Claus tager til København sammen med Claus' lillesøster Cathrin for at besøge Cathrins datter, som jo ligger syg efter fødslen i 1806 - og om dette er den egentlige årsag til besøget så langt hjemmefra, snarere end der udelukkende er tale om en social visit hos Nis' broder kaptajnen Jep i Nyhavn. Der er ingen andre overleveringer om turen til København end det gemte pas.

³⁹ KB Løjt Sogn, Register til Løjt Kirkebog, opslag 210, lidt over midten af siden

⁴⁰ Gård nr. 14: Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 55, Åbenrå 1982 (s. 162 for oven)

⁴¹ Matrikel nummer 207, tæt på den franske ambassade

⁴² <http://www2.statsbiblioteket.dk/mediastream/avis>

⁴³ forum.slaegt.dk/index.php/topic.121322

Jeg forestiller mig, at Cathrin har kontakt til de forældreløse børnebørn og er en del af børnenes liv i det omfang, som det lader sig gøre. Jeg har en formodning om, at Cathrin – der som barn vokser op i en pietistisk tid på Paulsgård – er et troende menneske, som måske præger barnebarnet Marcus under hans opvækst. Marcus bliver i hvert fald præst: først i Hjerpsted (1844-48), og senere Ensted (1848-1857), samt i Rise Sogn (1857-1882). Marcus må imidlertid vælge side. Tabet af Sønderjylland efter krigen i 1864 fører mange uheldige omstændigheder med sig. I 1867 kræver tyskerne, at præsterne aflægger troskabsed⁴⁴, og det er ikke populært at aflægge tyskerne troskabsed. Langt de fleste præster nægter og bliver omgående fyret. Mange søger embeder nord for Kongeåen (altså i Danmark), og mange søger ansættelse på højskoler. Der er imidlertid 294 præster, som vælger at lade sig ansætte under tyske forhold for at blive i Sønderjylland hos deres danske menigheder – der er mange (og forskellige) meninger om forholdet for præsterne, om forholdet mellem dansk og tysk, og hvad der er rigtigt og forkert. Marcus er én af dem, der vælger at blive. Jeg kan godt forestille mig, at hvis der havde eksisteret Facebook dengang, har Marcus været i shitstorm. Det er ikke populært at lade sig ansætte under tyskerne, men forholdet til menigheden vejer for ham tungere. Marcus må have en stærk vilje og en god portion dansksindethed med, tror jeg. Han bliver i Sønderjylland hele sit liv under tysk herredømme og slutter sit embede i Rise lidt udenfor Åbenrå, hvor han er i 25 år, og hvor han dør⁴⁵ efter næsten 40 år som præst. Hans mormor gamle Cathrin dør den 16. juni 1840⁴⁶, 83 år og 10 måneder gammel, længe inden alt dette sker.

Det er på denne gård i Stollig, at Nis' datter Cathrin bor med sin mand Marcor Hansen Ries i 1775-1815. Det er her, at alle Cathrins 10 børn bliver født. Sønnen Hans overtager gården efter Cathrin og Marcor, men Hans dør kun 57 år gammel allerede i 1840 inden sin mor. Der er kun en enkelt søn i Hans' ægteskab, sønnen Peter, men han dør som ung i 1836. Der er derfor ingen til at overtage gården i Stollig. Cathrin og Marcor overlever 7 af deres 10 børn. Gården er siden ejet af flere andre personer. Billede fra Holdts bog om gårde og slægter i Løjt Sogn.

⁴⁴ Hanne Jønsen: "Sønderjyske kvinder under fremmedherredømmet", 1930

⁴⁵ L. Vesten, præst i Sulsted: "Præst og menighed i Nordslesvig i tiden efter 1864", 1923 Sønderjysk Årsskrift, bind 2

⁴⁶ KB Løjt Sogn, døde 1840, opslag 446, nr. 24

De markante oldebørn

Nis og Caren oplever at blive forældre 7 gange, men kun 2 af børnene overlever: kaptajnen Jep og datteren Cathrin. Både Jep og Cathrin får børnebørn, der bliver markante skikkelser i tiden omkring krigen i 1864: præsten Marcus Kier og landstingsmedlemmet Christian Albert Kier, som er grandfætre. Hvorfor nu al denne politiske og religiøse rebelskhed? Er det en tilfældighed? Det tror jeg næppe.

Der tegner sig et billede af Nis på Paulsgård som en religiøs mand, der begynder at skrive navne ind i familiebiblen allerede som 25-årig. Vi ved, at præsten i Løjt kan lide at komme på besøg – det tyder på, at der er et miljø på gården, som tiltaler præsten. Kilderne beskriver den fine samling af opbyggelseslitteratur, der er på gården.

Jeg kan godt forestille mig, at det er Nis, der starter samlingen, og at sønnen Claus overtager og udvider den. Dette vidner om et vist udsyn og interesse for litteratur og viden. Opbyggelseslitteraturen er ikke en revolutionerende litteratur men nærmere af formanende karakter og ikke som sådan en udvikler af den kritiske sans. Den skal ses som en intensivering af religionen og en interesse for en strømning, men en sideeffekt kan sagtens være, at den bliver et springbræt til en egentlig mere kritisk sans, som vi ser hos oldebørnene.

Mon Marcus, der bliver præst, har haft sin gang på Paulsgård som barn?

Jeg godt kan forestille mig at mormor Cathrin har taget sig så meget af Marcus, som det har været muligt, og tanken er derfor ikke fjernliggende. Vi ved, at Marcus som voksen og med præsteembede i Rise Sogn (nabosogn til Løjt) atter besøger familien på Paulsgård, så jeg formoder, at én eller anden tilknytning har været bevaret måske allerede fra barndommen.

Nis spiller sikkert en rolle for at lægge en linje fremadrettet, og han bliver den første i rækken af ejere på Paulsgård, der skriver i den fine familiebibel. Der udgår nok også en vis inspiration fra Nis på Paulsgård til både børn og børnebørn i det omfang, det er muligt. Mon Paulsgård er med i ligaen af vigtige gårde på egnen, hvad religiøst stæsted og taknemmelighed angår allerede på dette tidspunkt?

Man skal nok ikke se Paulsgård som et kulturcentrum, men vi kan konstatere, at der bliver opfostret børn på gården, som kan have formået at give markante stæsteder videre til de kommende slægter.

Nis's tidslinje:

- 1720** Nis bliver født på Paulsgård
- 1739** (19 år) Nis og hans far dyrker traditionelle kortsorter, men også hør og humle
- 1744** (24 år) Nis bliver gift med Caren Kjer fra Skovby
- 1745** (25 år) Nis og Carens førstefødte søn Claus bliver født og dør kun 4 måneder gammel
- 1747** (27 år) En ny søn med navnet Claus bliver født på Paulsgård
- 1751** (31 år) Sønnen Jep Nissen Kjer bliver født
- 1754** (34 år) Sønnen Poul bliver født og dør kun ganske få uger gammel
- 1756** (36 år) Datteren Cathrin bliver født
- 1760** (40 år) Endnu en søn fødes og får navnet Poul. Han dør samme år kun 3 måneder gammel
- 1762** (42 år) Sønnen Nis bliver født
- 1774** (54 år) Sønnen Jep tager styrmandseksamen i København
- 1781** (61 år) Sønnen Nis tager styrmandseksamen i København
- 1782** (62 år) Sønnerne Jep og Nis sejler sammen på skibet Jomfru Cathrine til Vestindien
- 1785** (65 år) Sønnen Claus bliver gift med Bodel (Jepsdatter) Svennesen fra Styrtom. De overtager Paulsgård samme år
- 1787** (67 år) Sønnen Nis dør under skibsbrud ved Island kun 25 år gammel
- 1793** (73 år) Maj: Nis når at opleve, at barnebarnet Jep bliver født.
Juni: Nis dør og begravnes på Løjt Kirkegård.
Caren lever videre som enke i 24 år på Paulsgård

Kapitel 5

9. generation på Paulsgård

9. generation: Claus Nissen

Ejer: 1785-1810

Styrtom ligger lige under Knudshoved som én af de østligste gårde i Barsmark (højre side af kortet).

Til venstre ses Fogedgård markeret.

Kort fra Slesvigs Fastland, østlige del, udfærdiget 1851-1854, Geodatastyrelsen.

Erhverv og livsforløb

Claus overtager gården i 1785 som 38-årig. Det er en voksen alder at overtage Paulsgård i, så mon Claus også har været ude at sejle? Der er ikke overleveringer om, hvad Claus laver, inden han overtager gården. Samme år¹ gifter han sig med Bodel Svennesen fra Styrtom. Bodel er omkring 10 år yngre end Claus. Hun er datter af Jep Svennesen på Styrtom og Maren Hansdatter (som tidligere var gift med manden fra Blåsholm, som overtog Styrtom efter Peter Clausen). Bodel er født 1757 på Styrtom og dør den 22. juni 1831² på Paulsgård.

Jep Svennesen gifter sig ind på Styrtom, idet han gifter sig med enken Maren. I kapitel 2 præsenteres brødrene Claus og Peter, som sætter ulovlige hegn. I samme kapitel er der den triste historie om Peter, som har lovet én af sine døtre væk til manden Jesper Madsen fra Blåsholm. Enken Maren på Styrtom var gift med Jesper Madsen fra Blåsholm. Da manden fra Blåsholm dør, gifter Maren på Styrtom sig med Jep Svennesen fra Barsø – og de får bl.a. datteren Bodel Svennesen. Så ad kringlede omveje kommer der nu en kvinde fra gården Styrtom ind på Paulsgård. Der er fortsat specielle bånd mellem Styrtom og Paulsgård. Bodel Svennesens far Jep Svennesen dør allerede, da hun er omkring 15 år gammel, så moderen Maren er alene med Bodel og hendes søskende.

¹ KB Løjt Sogn, kontraminiesterialbogen, 1763-1813, opslag 235, nr. 23

² KB Løjt Sogn, kontraminiesterialbogen 1789-1813, opslag 395, nr. 33

Claus og Bodel får 5 børn i perioden 1787-1795, hvoraf barn nr. 2 og 3 dør som små pga. sygdom.

Navneskifte

Den førstefødte søn, Nis, dør efteråret 1793 af børnekopper, som florerer på egnen. Jeg har tidligere berørt, at det er naturligt at opkalde et barn efter en afdød søskende. I foråret 1793 bliver der født endnu en dreng på Paulsgård, som kommer til at hedde Jep. Jep når at blive født inden storebroderen Nis dør, så derfor kan han af gode grunde ikke overtage hans navn. Nis' død medfører imidlertid, at vi får navneskift i de navne, som de førstefødte sønner på Paulsgård har. Siden den sene middelalder og op gennem en stor del af renæssancen hedder drengene skiftevis Nis-Paul. Senere og frem til nu udskiftes dette til Nis-Claus, og sådan har det været siden 1604. Nu ser vi en Nis, der dør som barn, og derfor kommer der nu et navneskifte ind på gården igen. Det bliver Jep-Claus, og denne navnecombination eksisterer frem til 1980'erne, hvor det er Christian Claussen, der overtager gården og fortsat er ejer i dag.

En Svennesen på Paulsgård

Claus dør allerede i 1810 kun 63 år gammel, mens hans mor fortsat lever og er på gården sammen med hans hustru Bodel Svennesen. Nu træder Claus' hustru Bodel i karakter – og endnu en gang vil jeg præsentere dig for én af de kvinder, som driver Paulsgård. Sønnen Jep – som skal overtage gården – er kun 17 år, da Claus dør. Jep overtager først gården i 1832, så der et hul på 21 år, som Bodel må fylde ud. Mor Bodel bliver hans husholderske i alle årene helt frem til sin død. Det må have været et stort ansvar at stå med: Bodel bliver enke som 53-årig, den ældste datter Karen er snart gifteklar, en søn på kun 17 år, som skal overtage gården, en endnu yngre søn på 15 år, som også skal hjælpes godt i vej, og med den aldrende svigermor Caren som sparringspartner! De to kvinder sætter ganske givet alle kræfter ind. Der er ingen overleveringer om, hvordan de to kvinder klarer skærene på Paulsgård helt konkret. Netop i nogle af Bodels sidste år på gården (1818-1828), oplever Danmark landbrugskrise, og fattigdom tynger landet³. Der kommer en bølge af udpantninger og tvangsaktioner i 1830'erne⁴.

Denne økonomiske nedgang må være en bekymring på Paulsgård – både for Bodel, svigermor Caren og sønnen Jep. Tabet af Styrptom med dens jorde må være en streg i regningen – Styrtooms jorde ville have været en god indtægtskilde for Bodel Svennesen og sønnen Jep, mens der er landsbrugskrise. Paulsgård er ikke længere en stor gård men kun på 45 tønder land. Jeg forestiller mig, at det er svært at brødeføde en familie udelukkende med jorden, og køer skal bruge store græsningsarealer. Jeg tror ikke, at Jep er ude at sejle. Der findes ingen overleveringer om dette, og Bodel holder nok Jep hjemme og bor-
te fra sønen for ikke at miste ham – for det kan blive familiens endeligt på Paulsgård, hvis

³ "Det gamle Løjt", bind nr. 32, 2014

⁴ Merete Johansen: "Landbrugskrisen 1818-1828 og gårdmændene"

arvtageren dør. Det er sikkert fristende at sende ham til søs for at tjene penge til gårdens drift. Men der er brug for hans arbejdskraft hjemme på gården. Jeg tror, at Bodel står i en slem kattepine for at træffe de rigtige valg på alles vegne. Ligeegyldigt hvilket valg vores Bodel træffer, lader det til at være det rigtige – for Paulsgård er fortsat i familien eje.

De nye naboer på Mellemste Paulsgård

Beboerne på Vestre Paulsgård får nye naboer i 1786 – året efter Claus og Bodels bryllup. Familien Lassen, som er tilflyttere fra Felsted Sogn på Als-siden af Åbenrå Fjord, køber mellemste Paulsgård, og Jes Petersen Lassen og hans kone Ellen Hansdatter gør deres entre i Barsmark. Det er den Lassen-familie, som min bedstefar Paul Jessen Lassen kommer fra. Jes og Ellen flytter ind med en stor børneflokk, hvor nogle af børnene bliver i Barsmark gennem hele livet, bl.a. døtrene Abel og Anne. Abel bliver gift ind i Svenne-sen-familien på gården Styrtom ude ved Knudshoved, og Anne bliver gift med smeden i Barsmark og kommer aldrig til at hedde andet end Anne Smeds.

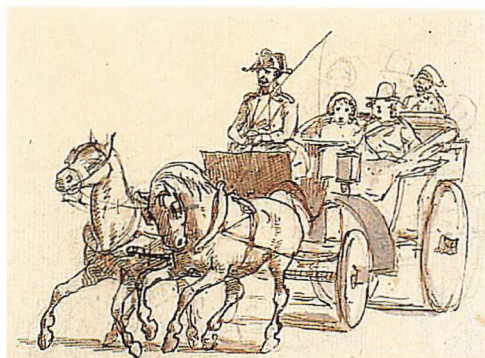
Lassen-familien kommer fra gården Tastegård i Felsted Sogn. Oprindeligt var Tastegård et helboel* og en fyrstelig* landbrugsejendom inden udflytningen* i 1778. Det var en stor gård med betydning i lokalsamfundet gennem mange generationer i Felsted Sogn. I 1778 deles den store gård i 4-5 mindre dele, og der opstår uoverensstemmelser, som man ofte ser ved udflytning af marker og gårde. Det fortælles, at familien Lassen var de mest uregerlige og uciviliserede boelsfolk i landsbyen, og som straf skulle de flytte længst væk. Navnet Tastegård kommer af Taterbakkerne (bakkerne, hvor der boede sigøjnere). Der opholdt sigøjnere i bakkeskråningerne ned mod Syvmandsskoven i sognet. Så dér kunne gården passende blive flyttet hen, syntes de andre i landsbyen. Jeg forestiller mig, at Jes Petersen Lassen er blevet så vred over den behandling, som familien får i forbindelse med jordomlægningen, at han beslutter sig for at flytte fra byen. Han køber mellemste Paulsgård for 7450 Mark af Nis Petersen Høys⁵, og Nis Petersen Høys mor får aftægt* hos Ellen og Jes. De overtager Mellemste Paulsgård omkring 1786, mens en svigersøn og den ældste datter overtager Tastegård hjemme i Felsted Sogn.

Jeg undrer mig over det dårlige ry, som Lassen-familien kommer med, for det er mit indtryk, at de falder godt til i Barsmark, og de to nabogårde – Vestre og Mellemste Paulsgård - får et godt naboskab, og oven i købet måske også et venskab, tror jeg, i tiden femover.

⁵ Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982 (s. 236)

Et bryllup på Paulsgård

Claus og Bodel følger traditionen både med at overtage gården og afholde bryllup, som det hører sig til. Nuvel, en lille uregelmæssighed finder vi dog. Brylluppet står i normalt i brudens hjem. Normalt vil brudgommens forældre sende invitationen ud, men i dette tilfælde er det brudens mor, der inviterer til fest – jeg tror, at vi skal se det i lyset af, at Maren sidder i aftægt som enke på Styrtom og nok er uden de store muligheder for at afholde festen. Det kan det være en praktisk foranstaltning, fordi der måske er mere plads til gæsterne på Paulsgård. Et bryllup er en stor begivenhed og med mange traditioner. Selve brylluppet finder sted på en fredag⁶, hvor man kører til kirke sammen med de inviterede gæster – der køres i kortege gennem Barsmark ind til kirken i Løjt. Bruden bærer ikke slør. Bodel bærer nok heller ikke andet hovedtøj (altså noget på hovedet, som f.eks. en kyse). Hovedtøj bruger man angiveligt kun til konfirmation⁷. Efter vielsen i kirken går turen normalt til brudens hjem, hvor der serveres middag og festes. Men i dette tilfælde holdes festen på Paulsgård – man deler opgaverne mellem sig og følger ikke helt skik og brug. Aftenen inden brylluppet (altså torsdag aften) holder man brudeseng (og nej, man kravler ikke op i sengen til bruden!). Brudeseng (efter tysk sengeopstigning) er en tradition, hvor man inviterer naboer og slægtninge. Til denne festlighed giver man kun pengegaver⁸, i hvert fald i Barsmark. Oprindeligt er det en tradition som skal sikre, at alt udstyr til sengen er i orden⁹. Under redekønsen* påsyn bliver brudesengen nu redt. Gæsternes bidrag er alt lige fra undertøj til en fuldstændig beklædning og hvad der ellers hører til et sovekammerudstyr. Alt tilbehør bliver fremvist af redekonen. Og dette punkt giver ofte anledning til drøje vittigheder. Det er slemt, hvis ikke alt er i orden¹⁰. Efter dette drikkes skål, og gæsterne danser hele natten. Denne tradition udvikler sig i Barsmark til, at i stedet for at sørge for sovekammerudstyr giver man brudeparret penge – og det kan blive til mange penge.

Specielt er det vigtigt at have et flot brudesjall! Det ligger over skuldrene – for det er jo det, der bedst kan ses, når man kører i hestevogn forbi evt. tilskuere langs ruten ned gennem hele Barsmark Bygade. Det er show-off, og man skal vise frem, hvad man har!

Billede af Wilhelm Marstrand, fra Statens Museum for Kunst. Tidsmæssigt er billedet ikke korrekt.

^{6, 7, 8} "Skik og brug i ældre tider", Det Gamle Løjt, 1995

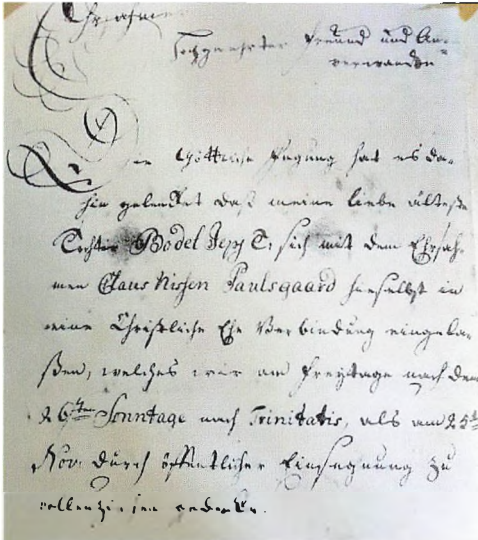
^{9, 10} Dengang.dk, "Præster og andet godfolk i Sønderjylland", 2018

Selv om man har mange serveringsgenstande, må man ikke så sjældent på låne-
markedet og låne hos naboerne: ved et bryllup i Barsmark i 1790 bruger man
50 tinfade, 11 stegepander, 25 glas og 88 tallerkener¹¹. Man giver store gaver.
Bodels medgift er et chatol i elmetræ, som fremstilles i anledning af brylluppet.
I chatoller dengang findes tit en lille hylde med huller i, hvor man kan hænge sølvskeer.
Det er normalt, at man giver sølvskeer i bryllupsgave, hvor giveren indgraverer navn og
anledning til gaven.

Ved andre bryllupper i Barsmark¹² gives der i 1779 34 sølvskeer, og i 1790 66 sølv-
skeer – det er et stort hit med sølv i Claus' tid.

Chatoller og dragkister (en kommode med fire skuffer) er almindelige, specielt på
Løjtland, hvor mange ting bringes hjem af kaptajnerne. Men elmetræschatollet (side 73)
er nu noget særligt, og det omtales ekstraordinært af Jes M. Holdt¹³.

Det er mest normalt, at kvinden medbringer en kiste som medgift. Kisten er fuld af
dyner, puder og betræk af enhver tænkelig slags. Det hele selvlavet, og nogle gange
er stoffet også selv spundet af hør fra egen mark.

Igen viser Claus Clausens private noter sig uundværlige. Claus har gemt mange interessante ting, blandt andet denne bryllupsinvitation fra Claus og Bodel bryllup i 1785. Der inviteres til "brude-seng", en sønderjysk tradition aftenen inden brylluppet. På selve bryllupsdagen er gæsterne inviteret til kl. 9 for at gøre følgeskab til kirken, dernæst overværelse af vielsen i kirkens hjem.

Foto af Tove Hellelund, juli 2019.

¹¹, ¹² "Skik og brug i ældre tider", Det Gamle Løjt, 1995

¹³ "Det gamle Løjt", 1982, artiklen "Egnens hjem i vore oldeforældres tid" af Jes M. Holdt
– Holdt har helt sikkert haft chatollet på Paulsgård i tankerne!

Claus Clausen har i sine private optegnelser renskrevet invitationen til brylluppet den 25. november 1785.

"Kære ven og beslægtede.

Det guddommelige har føjet det derhen, at min kære ældste datter, Bodel Jepsdatter, agter at indgå et kristeligt ægteskab med en ærværdige Claus Nissen Paulsgård, som finder sted fredag efter den 26. søndag efter Trinitatis, den 25. november ved offentlig kirkelig velsignelse.

Jeg beder i den anledning min højtærede ven med frue og bør indbydelse til den nævnte dag om formiddagen kl. 9 og indfinde(sig) for at gøre følgeskab og at overvære vielsen i kirken. Derefter sammen med os i brudgommens hjem at deltage i festmåltid, som vil være os kært. Jeg er i alle tilfælde og senere min højtærværdige vens og beslægtede forpligtede tjenerinde.

Maren Jeppes, den 12. november 1785.

NB. Dernæst beder jeg Dem belejligest den 24 dennes på torsdag at indfinde Dem til Brude-seng.

(Til) Den ærværdige og velagtede Svenne Thomsen som min meget kære slægting sendes dette á Barsøe".

Svenne Thomsen på Barsø er den døde ægtemand Jep Svennesens nevø, som nu har overtaget Jeps barndomsgård.

Et portræt af Bodel Svennesen på rejsepasset

Vi ved nu mere om familien på Paulsgårds rejseaktiviteter. Nu kan vi dokumentere, at det ikke kun er de unge mænd, som står til søs, men at man også rejser på Paulsgård. Bodel, rejser f.eks. en tur til København og besøger Claus' lillebror, altså hendes svoger (kaptajn Jep Nissen Kjer). Jeg formoder, at Claus også er i Købehavn og besøger sin bror, men kun Bodels pas er bevaret. Hvem der ellers kan være med på rejsen, kan vi kun gisne om. Det forholder sig således, at man skal have rejsepas¹⁴, og i dette er ens udseende beskrevet. Vi ved derfor, hvordan Bodel er beskrevet i sit rejsepas: "middel af statur, brunt hår, brune øjne, aflangt ansigt". Så nu ved vi, hvordan Bodel ser ud, og vi ved også, at familien besøger hinanden, og at det hænder, at Paulsgård-folkene tager turen til København. Det første tog i Danmark kommer i 1847, så jeg forestiller mig, at de tager turen med skib og hestevogn.

¹⁴ Hendes rejsepas beskrives i "Det gamle Løjt", bind nr. 32 2014

Børn:

1. Karen Clausen, født den 15. februar 1787¹⁵.
2. Nis Clausen, født den 30. december 1789¹⁶.
Nis dør efteråret 1793 af børnekopper, knap 4 år gammel.
3. Maren Clausen, født 24. december 1791¹⁷.
Maren opkaldes ganske sikkert efter Bodel Svennesens mor.
Lille Maren dør af kighoste allerede den 24. marts 1792¹⁸, kun 13 uger gammel.
4. Jep Clausen, født den 8. maj 1793¹⁹ (vores ane).
5. Nis Clausen, født den 27. september 1795²⁰ på Paulsgård, Løjt Sogn.

Chatollet, som fortsat står på Paulsgård, er Bodel Svennesens medgift, som hun medbringer fra Styrtom.

Det må have været en stor udskrivning for Bodels mor, Maren, som er enke og sidder i aflægt på Styrtom. Chatollet skal helt sikkert ses som et tegn på, at det er vigtigt for hende, at pigerne kommer godt i vej og får pæne ting med sig, når de forlader barndomshjemmet. Jes Holdt fortæller, at Bodels søster, Kjersten Svennesen, bliver gift ind på Overgård, og får et chatol magen til. Chatollet på Overgård er ikke længere i familiens eje.

Jeg tror, at chatollet også skal ses som et vidnesbyrd på en stærk kvinde, som vil vise, at hendes døtre får det bedste med sig, når de skal giftes. Claus Clausens private optegnelser oplyser, at chatollet er lavet af elmetræ. I chatollets øverste rum sidder højst sandsynligt en hylde med små indhak i kanten – helt efter tidens skik og brug. Der hænges sølvskeerne op (som Bodel og Claus sikkert får i bryllupsgave). På mange gårde har man en pæn samling af sølvskeer – og de kan fortælle en del om slægtens historie. De gives til f.eks. bryllupper i familien, og giverens navn og anledningen graveres ind på bagsiden af skeen.

Billede taget af Tove Hellelund, juni 2019.

¹⁵ KB Løjt Sogn, hovedministerialbogen, nyskanning, opslag 84, nr. 13

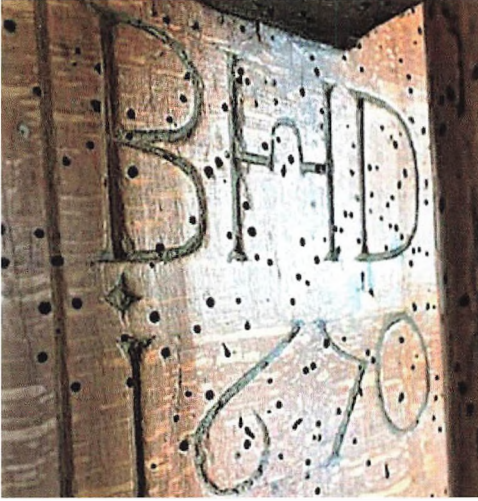
¹⁶ KB Løjt Sogn, kontramministerialbogen, 1763-1813, opslag 139, nr. 6

¹⁷ KB Løjt Sogn, kontramministerialbogen, 1763-1813, opslag 149, nr. 4

¹⁸ KB Løjt Sogn, kontramministerialbogen, 1763-1813, opslag 405, nr. 13

¹⁹ KB Løjt Sogn, kontramministerialbogen, 1763-1813, opslag 156, nr. 25

²⁰ KB Løjt Sogn, hovedministerialbogen, 1763-1833, opslag 118, nr. 31

Læg mærke til det fine maglebræt, der hænger til venstre for chatollet (se side 73). Det er dateret 1670 og har initialerne BHD. Det formodes at være kommet til gården, i forbindelse med at gamle Claus i en høj alder gjorde en ung Bodel Hansdatter gravid og måtte gifte sig med hende. Detalje af maglebræt.

Billede taget af Christian Claussen, marts 2021

Skyggetanten Karen

Karen er det første barn. Karen bliver gift den 8. oktober 1825²¹ i Løjt Kirke gift med sukkerraffinadør Christian Petersen i Åbenrå²². Ægtemanden dør af lungebetændelse allerede i 1838. Der er ingen børn i ægteskabet. Karen rejser tilbage til Paulsgård og bor dér med lillebroderen Jep og hans familie. Hun kommer til at fungere som en ekstra hjælp i huset og kaldes aldrig andet end Faster. Svigerinden Bodel Witzen dør i 1845, og broderen Jep bliver enkemand 52 år gammel med fire børn i alderen 6-13 år. Heldigvis har han sin storesøster Karen til at hjælpe, og hun bliver husholderske for Jep og børnene. Det lykkes for Jep og Faster at give børnene en god barndom og sikker opvæks²³. I de efterladte breve foldes en relation ud mellem Jep, Faster og børnene, som indikerer, at der er et tæt og varmt forhold mellem dem alle.

Faster bliver endnu én af de kvinder (for 3. generation i træk), som træder til og lægger hele sit liv på Paulsgård for at få gården til at køre videre. Først Caren Kier fra Skovby (24 år som enke på Paulsgård), derefter hendes svigerdatter Bodil Svennesen fra Styrtom (husholderske for Jep i 21 år), og nu Faster, som holder hus for Jep og hjælper ham med at opdrage 4 børn. Faster bliver på gården i godt og vel 23 år helt frem til sin død. Hun hjælper nok ikke så meget til på sine gamle dage. Jep skriver i brev til sønnerne "vor faster i huset tripper endnu omkring som før og svækkes efterhånden"²⁴. Faster nævnes altid i brevene, som sendes ud til den store verden, og der er altid hilsner med retur. Hun dør på Paulsgård den 25. april 1868.

²¹ KB Løjt Sogn, kontraminiesterialbogen, 1798-1848, opslag 236, nr. 16

²² "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982

²³ Tidsskriftet "Stambladet", nr. 5, 2. årgang, 1964, særskrift om Paulsgård

²⁴ Faster omtalt af storebroderen Jep i et brev til sønnen Claus juli 1856

Jeg kommer til at tænke på Elisabeth Friis fra tv-serien Matador, som flytter ind i hjemmet hos sin søster Maud og hendes mand bankdirektør Varnæs, og bliver husholderske og hjælper med at opdrage børnene. Sådant en kvinde kaldes en skyggetante, og den tilværelse har Elisabeth Friis og Faster Karen tilfælles - om end med nogle hundrede år imellem sig, men funktionen er den samme. De er begge kvinder, der investerer en stor del af deres liv i en søskendes familie. Faster Karen er afholdt og uundværlig for voksne såvel som for børn, som vi tydeligt fornemmer i Jeps breve til de voksne sønner.

Skolelæreren Nis

Nis, det femte barn, bliver opkaldt efter sin afdøde storebror, som det er skik og brug. Nis bliver skolelærer otte år efter faderens død. Igen har Bodel - nok med hjælp fra svigermor Caren - skullet træffe en beslutning vedrørende sin yngste søn, Nis, om, hvilken levevej han skal vælge. Nis udviser uden tvivl boglige evner som barn, siden Bodel lader ham studere i Tønder. Han dimitterer som lærer fra Tønder Seminarium i 1818. Han bliver lærer i Dyrhave 1826-1836, på Barsø 1836-1838 og i Barsmark 1838-1859. Nis bliver gift med Tyra Boysen fra Dyrhave, (kaldes faster Tyra i familien), og de får børnene Claus og Eschel. Nis bevarer tæt kontakt med sin storebror Jep på Paulsgård, og deres børn har meget med hinanden at gøre. Mens Nis underviser på skolen i Barsmark, har han både sin egen søn Claus og broderens børn i skolen - de er fætre, der har stor glæde af hinanden, ligesom jeg selv har oplevet glæden ved tætte forhold i en stor og sammentømret fætter- og kusineflokk. Nis er sin danskhed bevidst ligesom som storebror Jep, og det er de to, der sammen underskriver takkeadressen til Christian 8 i 1840.

I Marcus' dagbog fra 1858 står beskrevet, at det er Nis, der låner sit klaver ud til Marcus, så han kan lære at spille. Det er også Nis, der låner ham sine franskbøger, og Marcus går i gang med at lære fransk, nok med farbror Nis' hjælp. Nis underviser mange af Løjt Sogns kommende kaptajner, bl.a. Hans Marcussen Krag²⁵. Ifølge Krag's erindringer halter Nis på sine gamle dage, og han lærer kun børnene dansk (ikke tysk og engelsk som på de større skoler på egnen).

Nis får en hjerneblødning i 1856²⁶ men bliver restitueret og vender tilbage til sin lærergerning og får en hjælpelærer sine sidste år på skolen. Som Nis er beskrevet i kilderne, kunne det tyde på, at han ganske givet har haft senfølger efter hjerneblødningen. Man kan formode, at det er derfor, at han halter på sine gamle dage, og at undervisningspensummet er blevet indskrænket. Han dør som enkemand 73 år gammel i Barsmark, 1869.

²⁵ "Det gamle Løjt" nr. VI, (s. 29)

²⁶ Sygdommen er omtalt i brev fra Botille Clausen til sin bror, juni 1857, hvor hun skriver "farbror blev syg forrige sommer, som af slag, og fik så en hjælper"

Nu begynder vi at finde velbevarede fotografier af beboerne på Paulsgård og deres familie. Her på billedet ses de to fætre, 2 x Claus, som går i skole sammen i Barsmark. Til vestre ses Nis Clausens søn, Claus Clausen, og til højre sidder Jep Clausens søn Claus Nissen Clausen (som bliver den næste ejer af Paulsgård). De to fætre på billedet er begge børnebørn af Claus og Bodel. Fætteren Claus Clausen (til venstre) bliver kaptajn på barken* Concordia af Åbenrå. På en rejse fra Sydney til Hamborg dør han ca. 1892 i nærheden af øen Skt. Helena. Det er på selvsamme ø, at vores Claus (til højre) er indlagt på sygehuset. Det er svært at se på billedet, hvor slidt deres tøj er, men jeg tror, at det pæne tøj bliver brugt jævnligt. Vi ved fra kilderne, at velstanden er høj på Løjt Land, og man er velklædt, når man besøger hinanden. Det lå i tiden, at det var vigtigt at have et eftermæle, og af den grund lod man sig gerne fotografere. Det var slet ikke så ualmindeligt at gå til fotografen. Henslængt positur omkring et bord er en typisk opstilling på datidens fotografier af unge mænd. Man er vel sej!

Billede fra "Det gamle Løjt", Facebook.

Generationen efter fætrene Claus og Claus, går også til fotografen. Her har Claus Nissen Clausens døtre Bodel Johanne (g. Riis) og Bothilde (g. Asmussen) været hos fotografen med deres kusiner Bothilde Krag (gift ind på Østre Overgård) og Bothilde Toft (gift ind på Hellet). De er alle fire kusiner. Fotoet viser desværre i denne gengivelse ikke tydeligt alle de fine detaljer, der er. Men alle fire kvinder bruger hatte med pynt, der er armbånd om begge håndled, hængende øreringe og brocher i kravekanten på kjolerne, og parasollerne har pompons som pynt om skafet. De detaljerige kjoler er med markeret talje, opslag på ærmerne i samme stof som på kraven, og der er mange knapper. Fotoet skal ses som et udtryk for, at velstanden er høj på Løjt Land. Man er fortsat velklædt, og man lader sig fortsat gerne fotografere for at have et eftermæle. Kvinderne lader sig også fotografere i henslængt positur. Fra venstre mod højre: Bodel Johanne Riis, Bothilde Krag, Bothilde Asmussen, Bothilde Toft (g. med Hans Madsen på gården Hellet) liggende.

Foto fra lojtkalhistorie.dk

Claus' tidslinje:

- 1747** Claus bliver født på Paulsgård. Han er nr. 1 i en søskendeflok på fire.
- 1785** (38 år) Claus bliver gift med Bodel Svennesen (Jepsdatter) fra gården Styrtom.
- 1786** (39 år) Familien Lassen fra Felsted Sogn flytter ind på Mellemste Paulsgård.
- 1787** (40 år) Datteren Karen bliver født.
- 1789** (42 år) Sønnen Nis bliver født.
- 1791** (44 år) Claus's brødre Nis og Jep sejler sammen til Vestindien.
Datteren Maren bliver født juleaften.
- 1792** (45 år) Datteren Maren dør af kighoste kun 13 uger gammel.
- 1793** (46 år) Forår: Sønnen Jep bliver født.
Sommer: Claus' far dør.
Efterår: Sønnen Nis dør af børnekopper knap 4 år gammel.
- 1795** (47 år) Sønnen Nis bliver født. Han opkaldes efter sin storebror, som er død af børnekopper et par år tidligere.
- 1803** (56 år) Ved folketællingen i 1803 bor Claus og Bodel på gården med alle børnene, en karl og en ung pige samt Claus' mor Caren.
- 1806** (59 år) Hustruen Bodel Svennesen rejser på en tur til København.
Claus er højst sandsynligt med.
- 1810** (63 år) 15. juli: Claus dør 63 år gammel, begravet på Løjt kirkegård den 20. juli.
Hustruen Bodel driver Paulsgård videre i yderligere 21 år.

Kapitel 6

10. generation på Paulsgård

10. generation: Jep Clausen

Ejer: 1832-1863

*Uddrag af silhuet-klip af Jep Clausen, lavet 1838 af Bruun.
Billedet hænger fortsat på Paulsgård.*

Uddrag fra Det Gamle Løjt, 2014 nr. 32.

Erhverv og livsforløb

Ifølge kilderne overtager gården kun 17 år gammel¹. For første gang i Paulsgårds historie ser vi et hul i ejerforholdene i perioden fra 1810, hvor Jeps far dør, og frem til 1832, hvor Jep overtager gården. Vi må formode, at gårdens jorde er forpagtet ud, og at mor Bodel venter på, at Jep bliver stor nok til at kunne overtage gården. Hvordan driften forløber fra faderens død og frem til den officielle overtagelse af gården i 1832, finder jeg ingen overleveringer om. Vi må formode, at Jep er hjemme på gården sammen med sin mor Bodel Svennesen og sin farmor gamle Caren fra Skovby (hun dør først i 1817).

I Jeps unge år går det generelt dårligt i Danmark: der er landbrugskrise og fattigdom,

¹ Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982

1818 til 1828 er en hård tid. Landbruget har haft gyldne tider under Napoleonskrigene på grund af gunstige afsætningsvilkår i såvel Danmark som det krigshærgede Europa. Fra 1818 og frem ødelægges balancen mellem indtægter og udgifter primært pga. voldsomt prisfald på landbrugsprodukter. Indtjeningen bliver derfor mindre, samtidig med at skatter, arbejdsløn til karlene på gården og udgifter ikke mindskes. Under landbrugs-krigen op gennem 1820'erne, hvor Jep fortsat er en ung mand, må driften af gården således kræve hjælp udefra, måske både fysisk og økonomisk. Hvem der hjælper og i hvilket omfang, kan vi kun gisne om. Vi har ingen overleveringer om Jeps liv, før han bliver gift. Hans mor Bodel Svennesen er husholderske for ham i 21 år helt frem til sin død i 1831. Nogle måneder efter hendes død gifter han sig 38 år gammel med den 26-årige Bodel Witzen. Hun starter angiveligt på gården som husholderske/tjenestepige². Man kan jo overveje, om Bodel Svennesen monstro er dominerende eller på anden måde så besværlig, at de venter med at gifte sig, til hun er død. Hverken Jep eller Bodel Witzen er jo specielt unge, da de bliver gift. Det korte af det lange er, at Bodel Witzen og Jep bliver gift november 1831, og deres første søn Claus fødes i september året efter. Derefter følger endnu 4 børn i perioden 1833-1839, hvoraf en enkelt lille dreng dør kun nogle uger gammel.

Selvom jorden omkring Paulsgård er frugtbar, er det et meget stort arbejde at være landmand og dyrke jorden. På Jeps tid dyrker man også raps. Der er mange gode græsgange, og derfor er også kvæg- og hesteavl en ikke ubetydelig indkomstkilde³. Man forarbejder også den hør og uld, som man avler. Derudover er søfarten en god og givende – om end også farlig – indtægtskilde for gårdene i Løjt Sogn.

Vores Vestre Paulsgård er efter de mange jorddelinger på dette tidspunkt kun på omkring 45 tønder land og er én af Barsmarks mindste gårde. Det begynder at kunne mærkes på pengepegnen – og på gården er de ikke rige efter landbrugskrisen i 1820'erne⁴.

Af marker tilhørende Paulsgård i midten af 1850'erne⁵ kan nævnes: Igmosøhave⁶, som stadig bruges (marken nævnes hos fra Nis Paulsen, den 3. generation på Paulsgård omkring 1570'erne), derudover nævnes marker ved Thielskjær/ Thieltoft (beliggende på den sydlige side af Barsmark Bygade, startende på hjørnet af Skrevenstenvej ud i østlig retning mod Nr. Fogedgård), Rimkjær, Skibsdal, og græsningsarealer til får ved Skovbæk og Blanksiig⁷. Der er tale om gamle stednavne, som for nogles vedkommende måske er gået tabt⁸.

² Paul Jessen Lassen fortæller, at han har fået fortalt, at det er på den måde, at Bodel Witzen starter med at have sin gang på Paulsgård

^{3, 4} Tidsskriftet "Stambladet", nr. 5, 2. årgang, 1964, særskrift om Paulsgård

⁵ Oplysninger fra Marcus Clausens dagbog i 1858

⁶ Udtales ich-mus ifølge Paul Jessen Lassen (lige som tysk ich muss – tryk på første stavelse), marken ligger fortsat omkring Blåhøj i retning af Løjt Sønderkov, juli 2020

⁷ Blanksiig (med tryk på sidste stavelse), ligger ifølge Pauls Jessen Lassen ud ad Skovbyvej ind mod Blåhøj, juli 2020

⁸ Både Petrea Schmidt, Claus Clausen og Jep Riis har skrevet om gamle vej- og marknavne i artikler, som er gengivet i Det Gamle Løjt, men disse har ikke kunne kaste yderligere lys over sagen

Bodel på Paulsgård

Bodel Witzen er fra Løjt Kirkeby. Hendes far er skipper (eller kaptajn⁹) Peter Witzen, som også har en lille gård. Hendes mor er Henriette Friderica Maria Bodemann, født i København. Forældrene er gift i København. De bor en periode i Randers, hvor Bodels storesøster Maria bliver født¹⁰. Faderen Peter sejler med "De Tre Brødre"¹¹, hvor han er skipper 1790-1798. I en hård oktoberstorm 1791 redder han sit skib lastet med sild, som går læk, på vej fra Trondheim til København. Han er både koldblodig og sparsommelig, idet han nødtørftigt får repareret hullet med halm, og han får skibet sejlet sikkert til Egersund¹² - en ikke helt lille tur. Dér får han skibet repareret for meget billige penge. Forsikringselskabet er så tilfreds med hans snarrådighed, at de indstiller ham til Kong Christians 7's fortjenstmedalje i guld, som han modtager foråret 1792. Peter er både byborger* i Assens¹³ og i Randers¹⁴. Peter har ry for at være en erfaren kaptajn, når det gælder risikofyldte sejlads i de nordlige farvande i Atlantens storme, og han sejler også til Island¹⁵. Derudover sejler han på Middelhavet. Moderens slægt kommer fra Skælskør og er færgemænd i mange generationer, og har derfor navet Bådemand som senere (naturligvis, fristes man til at sige) bliver fortystet til Bodemann. Bodel og brødrene fødes på husmandsstedet i Vesterballe, Løjt. Oprindeligt er Vesterballe en stor gård, som nedlægges, og jorden udstykkes til husmandssteder omkring 1790¹⁶. Det er på et af disse små husmandssteder, at familien Witzen bor. Begge Bodels forældre dør, da hun er lille. Faderen dør 41 år gammel i 1806¹⁷, og moderen dør 1809¹⁸ 37 år gammel. Hvor Bodel, søsteren Maria og to brødre vokser op, står hen i det uvisse. Jeg undrer mig over, hvordan en forældreløs ung pige bliver husfrue på Paulsgård. Svaret er måske, at Bodels søster Maria bliver gift med Jes Svennesen i 1820. I kapitel 5 er den fine bryllupsinvitation afbildet, hvor Bodel Svennesens mor, enken Maren Svennesen, inviterer til bryllup på Paulsgård. Invitationen er til hendes nevø Svenne Thomsen på Barsø. Det er denne Svenne Thomsens søn på Barsø, som Maria Witzen¹⁹ bliver gift med i 1820. Vi skal derfor nok vende blikke mod på Svennesen-slægten på Barsø for at forstå, hvorfor den forældreløse Bodel Witzen kan blive gift ind på Paulsgård. Begge de to forældreløse Witzen-søstre bliver på den

⁹ Samtale med Paul Jessen Lassen, juli 2020, som oplyser at begge betegnelser, skipper og kaptajn, dækker over det samme i Sønderjylland. I alle kendte kilder omtales Peder Witzen som skipper

¹⁰ Folketælling 1801

¹¹ En Galease (skibstype) bygget i Åbenrå

¹² Turen Trondheim-Egersund er ca. 1000 km i bil, jeg kender ikke den nøjagtige sejlroute, men det er ikke en lille tur

¹³ Assens Historie, byborger 1792 + tidsskriftet "Ny Minerva", 1792

¹⁴ Byborger i Randers 1793, Hanne Poulsen: "en gruppe portrætter af søens folk og skibe fra 1700-tallets slutning", Handels- og Søfartsmuseet

¹⁵ Hanne Poulsen: "en gruppe portrætter af søens folk og skibe fra 1700-tallets slutning", Handels- og Søfartsmuseet

¹⁶ Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", 1982

¹⁷ ¹⁸ KB Løjt Sogn, kontraminiesterialbogen, 1763-1813, opslag 474 nr. 20 og opslag 486 nr. 9

¹⁹ Storesøsteren Maria Witzen er født ca. 1799 i Randers. Hun bliver gift med Jes Svennesen på Barsø. Hun dør allerede 1825 kun 26 år gammel. Man det er Jes Svennesen, der har foreslået Jep Clausen at tjekke lillesøsteren Bodel ud?

måde gift ind i Svennesen-slægten: den ene på Barsø og den anden på Paulsgård. Det er nærliggende at tro, at det er søsteren Maria, der gennem sit ægteskab med Svennesen på Barsø 12 år tidligere, får banet vejen - nok med god hjælp fra Bodel Svennesen inden hendes død - for lillesøster Bodels entre på Paulsgård. Om Bodel Svennesen får Bodel Witzen ansat udelukkende som husholderske, eller om hun får hende ind på gården som en potentiel svigerdatter, kan jeg ikke vide.

Den sorte silkebrudekjole

Jeg tvivler på, at Jeps og Bodels bryllup er stort. De bliver gift i hjemmet og ikke i kirken. Jeg antager, at det skyldes moderens nylige død, og det er ikke passende med stor festivitas. Trods den måske moderate bryllupsfejring er Bodels brudekjole i sort silke, som kun de rige familier bruger - det er noget ganske særligt at blive gift i sådan en kjole, også på Paulsgård. Kjolen er udtryk for, at der er stor rigdom på Løjtland, og at man fortsat gør meget ud af bryllupper – både med hensyn til tøj og gaver. Jep bliver herre i eget hus og gifter sig med en forældreløs kvinde (nok uden særlig stor status), og slægten på Paulsgård har næppe mange penge efter landbrugskrisen. Det er måske derfor endnu vigtigere at vise en fin facade, og det kan man så passende gøre med en meget elegant brudekjole. Den fine silkekjole er bevaret på Åbenrå Museum - den er desværre så skrøbelig, at den ikke er med på silke-udstillingen på museet i 2011²⁰.

Bodel dør

Jep og Bodel får fire børn i perioden 1832-1839. Bodel dør den 21. december 1845²¹ knap 41 år gammel. Om døden er pludselig eller af mere langsomt udviklende karakter som f.eks. måske kræft²² eller gigtfeber²³, hersker der uenighed om i kilderne. Jeg overvejer, om der ligger en familiær sygdom bag Bodels død. Søsteren Maria dør 26 år gammel (angiveligt ikke i forbindelse med en fødsel, hvilket havde været nærliggende), faderen som 41-årig og moderen som 37-årig. Det er påfaldende, at så mange i Witzen-familien dør så unge. Kirkebogen melder ikke noget om dødsårsager.

²⁰ Fra museumshæftet "Silke til sønderjyske brude og bønder 1750-1870", Åbenrå Museum 2011

²¹ KB Løjt Sogn, kontraministerialbogen 1798-1848, opslag 463, nr. 29

²² Paul Jessen Lassen fortæller, at der er tale om et langvarigt sygdomsforløb, og at det drejer sig om kræft

²³ Stambladet 1965, "Paulsgård på Løjt Land"

Hvad skufferne gemte

Ellen Hollesen har indleveret genstande fra Paulsgård til Åbenrå Museum²⁴.

- En barnebluse i sort silke med sort kniplingslignende blonde. Om ærmerne forneden et bånd, sort, plisseret og slutter af med sløjfe (dateret 1870-1879).
 - En drengedåbshue fra ca. 1790 med isbroderi. Seks-styk (sammensat af 6 stykker stof) hue i grøn med metalblonde og roset. Foret med blomstret stof. Stammer fra Paulsgård, Barsmark. Alder: ca. 1790. Mon det er Jeps dåbshue (han bliver født 1793), som vi her har fat i her?
 - En hakkekniv, ufarvet, jern-ahorn, to messingringe med en lille afstand er fæstet til to træhåndtag. Hakkekniven er fra omkring 1870 (dateret 1870-1879).
 - Underkropsbeklædning, nederdel (kvindedragt). Mål: 105 cm lang Sort nederdel, lukket i siden med to hægter. Nederdelen har tilhørt Bothilde Krag.
 - Derudover findes der en næsten 20 cm lang spiseske i sølv på museet med skaft dekoreret i rokoko-stil. Den bærer inskriptionen: "Nis Petersen in Paulsgaard, 1776". I kapitel 5 beskrev jeg, hvordan man typisk giver sølvskeer i bryllupsgave og lader sit eget navn og årstal indgravere – det er ret smart, når vi nu så mange år senere skal forsøge at datere herkomst på familieklenodier. For i 1776 bliver Claus's lillesøster Cathrin gift (hende der får 10 børn) – jeg forestiller mig, at det kan være en sølvske fra hendes bryllup, som har fundet hjem til Paulsgård igen.
- Åbenrå Museum er i skrivende stund i gang med en større flytning af deres samlinger, som skal i nye depoter. Denne flytning tager 1-2 år. Der er derfor desværre ikke muligt at vise de genstande, som Ellen Hollesen indleverer.

I 1700-tallets kirkebøger ses udtrykket hue-mor. Det er en ugift kvinde (jomfru), som bærer "christen-huen", mens barnet døbes. Det er en gammel skik og en gestus, til en ung pige i slægten, som snart selv skal giftes. Mænd kan også være bærer af christen-huen. Man må ikke forveksle denne skik med fadderne, som opdrager barnet i den kristne tro, hvis der skulle ske forældrene noget. Man kan se på billedet, at huen her er syet sammen af flere dele - deraf kommer de 6 stykker stof som beskrevet i teksten fra museet.

Billede af dåbshue fra Kulturarvsstyrelsens hjemmeside.

²⁴ Oplysninger om disse gamle familieklenodier er venligst givet af Carsten Porskrog Rasmussen, museumsinspektør og dr. phil. ved Museum Sønderjylland

Der er skrivehjælp at hente på Paulsgård

Velstanden vokser støt op gennem 1830-40'erne på Løjtland, men netop i disse årtier gælder det ikke for Paulsgård. Jep og Bodet må sætte tæring efter næring. Mange andre steder i sognet bygges nye stuehuse, men det er der ikke råd til på Paulsgård. Der går historier om, at man i sognet taler om "de stakkels Paulsgårds", der er halvfattige – men til gengæld kommer de samme mennesker og beder om hjælp, hvis der er noget der skal skrives, for det kan man på Paulsgård. Rigdom og forstand følges ikke altid ad²⁵! En dagbog fra 1858 nævner fortsat eksempler på, at folk kommer på besøg hos Jep og hans familie for at få hjælp, når noget skal formuleres på skrift²⁶.

Paulsgård-børnene klarer sig godt i skolen, og gennem de efterladte breve ser vi, at der hersker en kultur på gården, som handler om, at man yder sit bedste, arbejder sig frem i verden, viser hvad man kan, viser sig fra sin pæne side, og man sender penge hjem. Det er et grundvilkår som "udsendt medarbejder" fra Paulsgård! Man kan sige, at det er med Jep i den sidste halvdel af hans liv, at pengene og rigdommen vender tilbage til gården takket være sønnerne, der sender deres hyre hjem fra søens liv.

Her er et billede af et tørklæde/sjal fra Vestre Paulsgård. Datering usikker og ejerkvinde ligeså. Uld med indvævet mønster i silke, trekantet 120x80x80 cm, blomstermotiv på lys bund. Mon det er et brudesjal? Tørklædet udlånt til udstillingen "silke til sønderjyske brude", Åbenrå Museum, 2011. Museumsnummer 22. Tørklædet er fortsat på Paulsgård.

²⁵ Tidsskriftet "Stambladet", nr. 5, 2. årgang, 1964, særskrift om Paulsgård

²⁶ Marcus Clausens dagbog fra det år

Jep og danskheden på Paulsgård

Danskheden har gode kår på Paulsgård i modsætning til i Løjt, hvor der er mange tysksindede beboere.

I 1838 retter den slesvigske stænderforsamling med et snævert flertal henvendelse til den danske konge for at gøre opmærksom på, at det danske sprog er understimuleret i hertugdømmet. Det resulterer i, at Kong Christian 8 i maj 1840 udsender et sprogreskript. For at styrke det danske sprog fastslår han, at i de dele af Slesvig, hvor dansk er kirke- og skolesprog, skal det for fremtiden også være rets-, regerings- og administrationssprog i stedet for tysk. Det betyder i praksis, at love og forordninger for fremtiden skal offentliggøres på dansk. Kongen kompenserer for denne omstridte beslutning ved samtidig at give de tysksindede børn ret til 3 timers tyskundervisning om ugen, det sidste er dog ikke særlig populært. Den nordslesvigske²⁷ landbefolkning sender en takke-adresse til kongen for at udtrykke deres taknemmelighed over hans opbakning til en (trods alt) styrkelse af det danske sprog i hertugdømmet. Både Jep og hans bror Nis, som er skolelærer i Barsmark, er sig deres danskhed bevidst, og det takkebrev, der i 1840 bliver sendt til kongen for indførelsen af dansk som retssprog, bliver underskrevet af dem begge.

Takkekortet er her vist med tilladelse fra Hendes Majestæt Dronningens Kabinetssekretariat. Takkekortet - som mere ligner en aflang bog med mange sider underskrivere - ligger fortsat i Kong Christian 8 private korrespondancer og er således fortsat privateje.

I 1848 er Jep på banen igen. Denne gang drejer det sig om en underskriftsindsamling i protest mod Slesvig-Holstens plan om Slesvigs indlemmelse i Det Tyske Forbund. Skrivelsen bliver underskrevet af 361 *"troe, dansksindede indvaanere i Løyt Sogn"*. Jep er én af dem. I 1848-1850 finder treårskrigen sted. 3-årskrigen er den første af en lang række politiske uoverensstemmelser, som munder ud i 1864-krigen. Der er uro omkring Nordslesvigs tilhørsforhold gennem næsten 15 år – krigen i 1864 kommer ikke ud af ingenting. Fra Jep og senere også hos Chr. Albert Kier ser vi de første kilder på en samfundsbevidst og politisk linje for Paulsgård. Denne bevidsthed har måske også været der før, men kilderne viser os det ikke før nu. Denne bevidsthed kommer til at holde sig i mange år fremover. Vi ser med Jep et politisk arrangement i den turbulente tid omkring de Slesviske krige, hvor Sønderjylland er centrum for konflikten, som kulminerer i den vigtige krig i 1864, hvor Danmark mister Sønderjylland.

²⁷ Nordslesvig = nutidens Sønderjylland

Jørgen Wraae
Anders Eskildsen, Gaardmand i Foci.
Thomas H. Fogtmann sammesteds.
A. Madsen, Skolelærer i Brendstrup.
Thomas Wraae, Kromand paa Skovgaard.
Lauritz Peter Dan, Gaardmand.
Jørgen Jensen, Gaardmand i Moltrup.
Hans Madsen, Gaardmand sammesteds.

*1411
agt*
Apenrade Amt

N. Clausen, Skolelærer i Barsmark
Jes Lassen, Gaardmand i Mølstrup

Kopperholt

Paul Jørgensen, Gaardmand

Adolph Petersen

Marius Reuter

Jes Ravn, Barsø

Laue Nissen, Gaardmand på Barsø

Jep Clausen, Gaardmand i Barsmark

Underskriverne i Barsmark er: Nis Clausen, skolelærer i Barsmark - Jes Lassen, gårdmand (Mellemste Paulsgård) - Kopperholt - Paul Jørgensen, gårdmand - Adolph Petersen - Marius Reuter - Jes Ravn, Barsø - Laue Nissen, gårdmand på Barsø - Jep Clausen, gårdmand i Barsmark

Øvrige underskrivere fra Løjt Sogn er Christian Nielsen, skolelærer på Barsø - Elberg, gårdmand i Løjt - Peter Grau, gårdmand på Barsø - Michael Holz Løjt Holm fra Løjt, gårdmand - Peter Schwennesen, fra Løjt, gårdmand

Foto taget af Oliver Konrad Hellelund, besøg på Rigsarkivet, december 2020.

og forte det ind i Værdighedens Stridsruer og anså sig det Plads paa Tommerens
Sæde. Frimodige kan vi nu træde frem, og aabenhjertigen tale om vore An-
liggender. Gud i Himlen skjenk Dig og Dit Huus sin rige Velsignelse; thi
Du havde Hjerte for den simple Mand.

De paateguede Planer bedes indsendt inden October Maanedes Ud-
gang til en af de to først Indbydende og adresseret aflagt hos Hr. Peter
Bibliothekar Chr. Sørensen i Haderslev.

Haderslev Amt i September 1840.

- Nis Stephensen, Sognefoged i Hammelev.
Chr. Gyms Vildfang, Sognefoged i Bongsbæk.
A. Schmidt, Degn i Østerlinde.
Lauritz Schmidt, Gaardmand sammesteds.
N. Wannet, Gaardmand sammesteds.
Hans Nilsen, Gaardmand i Hammelev.
Lauritz Mortensen Kjær, Gaardmand i Bongsbæk.
P. C. Jensen, Skolelærer sammesteds.
Jörgen Jensen, Gaardmand i Bæk.
Knud Hansen Bonde, Gaardmand sammesteds.
Jes Kehlet, Sandemand i Feldum.
A. Kloster, Degn i Sommersted.
Paul Terkeldsen Samsøe, Kromand sammesteds.
Lauritz Iversen, Gaardmand.
Jeppe Kragh, concessioneret Høker i Nustrup.
Hans Jespersen, Jordbruger sammesteds.
Hans Sørensen, privil. Høker og Gaardbruger i Thiset.
Peter Blume, Kromand og Gaardmand sammesteds.
Hans Chrestensen, Kromand sammesteds.
Jörgen Chr. Koch, Gaardmand sammesteds.
J. J. Barsøe, Skolelærer i Rastrup.
Mads P. Juul, Gaardmand sammesteds.
Peter A. Schou sammesteds.
Jörgen Nielsen Frisch, Kromand sammesteds.
Anders Eskildsen, Gaardmand i Foel.
Thomas H. Fogtmann sammesteds.

Andre steder i Sønderjylland fungerer underskriftsindsamlingen ved, at man – som her i Haderslev amt – har været hos bibliotekaren, som har stået for underskriftindsamlingen. Underskrivernes navne er efterfølgende blevet trykt i takkeskrivelsen. Hvorfor det ikke er sådan i Løjt Sogn, melder kilderne ikke noget om. Måske har man glemt nogle sogne og efterfølgende været rundt på gårdene og indsamlet underskrifter. Denne fremgangsmåde gælder ikke kun for Løjt Sogn. Underskriftindsamlingen i Haderslev Amt virker mere tilrettelagt. Her underskriver både sognefogeder, skolelærere, degne, rådmænd, gårdmænd og kroholdere og sågar en sandemand.

I introduktionen til skrivelsen fremgår det blandt andet, at der er tale om en indbydelse til underskrift. I teksten skrives: "Af sognefogderne og skolelærerne (for)vente vi, at de især vil understøtte vort foretagende ved underskrifternes indsamling." Underskriftindsamlerne satser på samfundets spidser – det er dem med magt og pondus, man vil have som medunderskrivere.

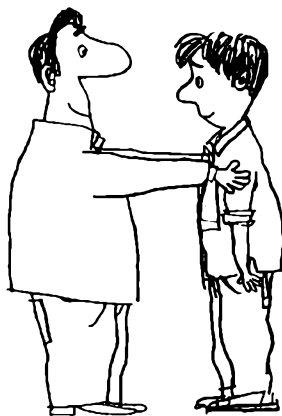
Foto side 86 er taget af Lene Rønberg Lassen, besøg på Rigsarkivet, december 2020.

Jep og brevene

Jep skriver mange breve til sønnerne, mens de er ude at sejle. Mit billede af Jep gennem brevene²⁸ er, at han er omsorgsfuld og stolt far, som både er bekymret og ambitiøs på sønnernes vegne. Familien giver tanker og følelser til kende i brevene, og de danner grundlaget for mini-portrætter af de mennesker, der skriver brevene. Persongennemgangen af Jeps børn vil derfor blive lidt længere, end du har set, de er i de tidligere generationer.

Jep har Gud med sig i sine breve og i sin hverdag. Jep er patriarken og lederen i familien, men han virker medinddragende og anerkendende, og han lader børnene træffe egne beslutninger – naturligvis under hans kyndige vejledning. Jeg oplever ingen direkte dikteringer eller pålæg, men en snarere en grundig rådgivning. Økonomien på Paulsgård er stram, og der er brug for pengene på Paulsgård. Det ligger hele tiden og ulmer mellem linjerne i brevene. Det handler om at holde sønnerne ude af militærtjeneste, så de kan blive længst muligt på havet for at tjene penge. Jep bekymrer sig om økonomien og deler sin bekymring med sønnerne. Han sætter dem ind i gårdens økonomiske anliggender og lægger ikke skjul på, at de skal sende en del af deres hyre hjem.

Jeg beskrev tidligere, hvordan man lader den ældste søn blive hjemme på gården, for det er ham, der skal overtage den og bringe familien videre. De øvrige sønner sender man til søs. I Jeps tilfælde er også den ældste søn Claus sendt til søs – det siger noget om, hvor stram økonomien er. Jep styrer sønnerne hjemme fra gården ned i mindste detalje. Der er mange formaninger i brevene, både om hvordan de skal opføre sig, hvilke sejlruter de skal tage hyre på, hos hvilke kaptajner, og ikke mindst hvornår han gerne ser dem hjemme igen. Jep har mange roller som alene-forælder. Her følger nogle eksempler, som jeg finder i brevene.

Jep er meget glad for sine børn og underskriver sine breve "din, dig inderlig elskende fader Jep Clausen". Måske har Jep så meget øje for sine børn, at han ved, hvornår de trænger til en pause fra havet, måske er han bange for at der skal ske dem noget ondt, og sidst – men ikke mindst – kan han godt trænge til hjælp på gården i visse perioder.

Tegning brugt med tilladelse fra Niels Bo Bojesen.

²⁸ Større renskrevet brevsamling har ligget hos Esther Lassen, ligger nu hos Tove Hellelund, renskrevet af bedstemor Bodil Lassens lillesøster Ellen Hollesen

Den omsorgsfulde far

Jep undskylder overfor drengene, at de har ventet på brev fra ham. "Jeg må forinden undskylde at jeg ikke i forrige brev skrev noget om vort hverdagsliv, thi jeg har hovedet fuldt af dine anliggender"²⁹. "En anden gang skal jeg se at bedre på at du ikke skal vente"³⁰.

Den formanende far

"Får du tid, så skriv ham et brev for gammel Hanses skyld..."³¹. "Det er vel heller ikke af vejen, om du skrev et par linjer til Kruhl, din gode ven, han taler meget om dig og holder meget af dig"³². Jep formaner også Marcus om, hvordan han skal opføre sig – læg mærke til, som det er oppe i tiden, at man har Gud med i mange ting: "værdernæst især hilset af mig, med bøn at du stedse holder dig nær til Herren og Frelseren, så vil alt det tunge blive dig let, og han vil nådig føre dig på al din vandring gennem livet."

Siluetklip fra Paulsgård. Læg mærke til, hvordan de små drenge går i kjoler (Marcus født 1839, Peter født 1837). Jep Clausen er afbilledet med spadeserestok og pibe, mens hustruen Bodel holder en tulipan i hånden. Min bedstemor Bodel havde et lignende billede hængende i sin stue. Det er først langt senere, at jeg forstod, at "den lille pige med hunden" faktisk er en dreng. Læg mærke til at Peter yderst til højre også har kjole på. Fra venstre mod højre: Marcus med familiens hund, Jep, Bodel, Claus, Botille og Peter.

Foto fra Claus Claussens private noter.

^{29, 30} Brev fra Jep juni 1857 til Peder og juli 1854 til Claus

^{31, 32} Brev fra Jep juli 1854 til Claus"

Den rådgivende og styrende far

"Jeg beder dig endnu en gang rådføre dig med din kaptajn og han vil vist råde dig at gå med til Hamborg og hjem."

Jep rådgiver også om god opførelse: *"søg ved agtpågivenhed og redeligt at vinde dine foresattes yndest, så vil alting gå lettere for dig end du måske kan forestille dig"*³³.

Jep er også proaktiv i forhold til sønnernes karrieremuligheder. Han styrer papirer og ansættelser fra Paulsgård. Han rider til Dyrhave³⁴, taler med Claus' kommende kaptajn og får Claus forhyret som førstestyrmand. Jep er måske utålmodig. Han skal ordne alle papirerne med herredsfogeden og vil kontakte fogeden, hvis der ikke sker noget i sagen: *"men skal det tøve for længe på, så må jeg naturligvis selv rejse derover for at få resolutionen"*³⁵ ud". Måneden efter sender Claus papirer hjem, og Jep får det hele ordnet, så han får sit styrmandspatent³⁶. Claus kan på den måde rykke op til at blive førstestyrmand og tjene flere penge.

Jep er godt inde i ansættelsesprocedurer og presser Claus: *"Har Peder Iversen indgivet sin ansøgning på flot papir?"*³⁷. Jep læser en underforståethed om, at Claus skal lave sin ansøgning lige så flot som Iversens. I samme ombæring rådgiver Jep ham om at købe det dyre brevpapir af kvalitet bedre brevpapir, så han kan skrive en ansøgning på flot papir – og han kender oven i købet prisen på papiret. Jep er med i alle beslutninger hjemme fra Paulsgård og styrer sønnerne ude i den store verden!

Den bekymrede far

*"Jeg atter har fået brev fra dig, hvoraf jeg ser at du, Gud ske lov, er frisk og rask"*³⁸.

Jep er bekymret for, om drengene bliver indkaldt som soldater. Det skal helst undgås, dels for at der ikke skal ske dem noget ondt, men også for at holde dem hjemme som arbejdskraft på gården. Jep er godt inde i reglerne om værnepligt – han er ikke det mindste ikke interesseret i at få sønnerne med i krig. Han skriver til Peder³⁹: *"Du er fri indtil du er 22 år. Det er efter den nye indrolleringslov, indtil denne tid er alle, som ikke farer til søs soldaterpligtige". "Hvad den orientalske krig"*⁴⁰ *angår, da er vi ganske uden for samme endnu, og Gud give vi måtte fremdeles blive det, hvilket vi håber!"*

^{33, 37, 38} Jeps brev oktober 1853 og juli 1854 til Claus samt august 1854 til Peder

³⁴ Juli 1856

³⁵ Her skal ordet nok forstås som en beslutning/endelig afgørelse/godkendelse af Claus's rejsepapirer

³⁶ Dengang får man patent på sine titler/uddannelser, i dag vil det svare til et bevis

³⁹ 1 august 1855

⁴⁰ den orientalske krig = Krimkrigen 1853-1856 er en krig mellem på den ene side Rusland – og et forbund mellem Frankrig, Storbritannien, Sardinien og Osmaneriget på den anden side

Den ambitiøse far

Jep vil have Claus til at gå efter styrmandsposten: *"Jeg kan ikke begribe at du ikke bliver ombord... da han (kaptajnen) har givet dig løfte om andenstyrmandspladsen", "at du vil tage matroslyre igen er mig ikke så ret efter hovedet", "stilleståen går let over i tilbagegang". Jep opfordrer endnu en gang Claus til at gå efter styrmandsposten: "enhver brav mand må stræbe efter at komme fremad i verden"⁴¹.*

"Kom nu hjem og gå i skole, nu er der en lejlighed for dig". Og Jep lokker lidt: "du kan nok at blive færdig dermed endnu før vinteren. Der er i denne tid mange, som går i skolen...."⁴².

"Skriv os hvad du får i hyre for næste rejse. Hyrerne er temmelig høje, siger man. Du er jo begynder, og jeg er godt tilfreds med at (kaptajn) Matthiesen er så godt tilfreds med dig, og det håber jeg at han også vil være i fremtiden"⁴³. "Far ikke længere under fremmed flag, jeg tror ikke at det er til din gavn eller forfremmelse"⁴⁴.

Claus længes hjem

Der findes mange breve fra Claus's levetid. Mens han sejler, er der breve mellem ham og Jep. Claus kommer vidt omkring i sine år på havet, bl.a.: Bremerhafen, Cuxhafen, London, Liverpool, Hamburg. Som 19-årig i 1851⁴⁵ skriver Claus hjem fra den littauske by Memel (Klaipėda). Han skriver om sejlture med hårdt vejr og stiv kuling – jeg tror ikke, at han er særlig søstærk. I 1853 er Claus på et længere ophold i København som matros og bor til leje på Christianshavn. Det er mit indtryk, at miljøet omkring skibene og matroslivet ikke er noget, han sætter pris på.

Han beskriver sit arbejde på Takkelloftet med ordene *"og sådan går den ene dag efter den anden"*⁴⁶ - ikke den store gejst hos en ung matros. Han slutter alle sine breve med at bede faderen hilse alle – også Peter Lassen på Mellemste Paulsgård.

Jeg tror, at Claus længes hjem, og han skriver altid til sin far *"jeg beder snart at skrive mig til igjen"*.

Claus' forhold til Jep

Jep inddrager Claus i gårdens økonomiske situation. Han bruger meget Claus til at sparre med. Jep har i sine breve en speciel tone overfor Claus. Det skyldes, at han er den ældste søn og skal overtage gården. Faderen er fortsat meget rådgivende, men han er også mere i øjenhøjde med Claus end han er med de øvrige sønner i forhold til driften på gården. Til Claus skriver Jep specielt om økonomiske udfordringer, som de øvrige sønner ikke bliver sat ind i.

^{41, 42, 43, 44} Jeps brev til Claus 1857, august 1854 til Peder, og juni-juli 1857 til dem begge.

^{45, 46} Brev fra Claus hjem til Jep april 1851 og september 1853

Claus arbejder under opholdet som matros i København på Holmen bl.a. med at forhale og fortøje skibe, samt arbejde på Takkelloftet (værksted på et værft, hvor der produceres rigninger og taljer). Løng Takkelloftsgraven på Holmen strækker sig to lange bygninger: Søndre og Nordre Magasinbygning, der bliver bygget i 1767 som magasin for skibenes takkelage (dvs. master, bomme, vanter, fald, skøder mm.). Det kaldes Takkelloftet.

Foto bringes med tilladelse fra fotograf Niels Jørn Buus Andersen.

I oktober 1853 er der hårde tider på Paulsgård, så Jep ansøger om at få Claus fri af sin hyre for at få ham hjem til gården. Han når også kortvarigt hjem. Juli 1854 er Claus atter af sted, og Jep giver ham en status: Rugen, hveden og rapsen er meget god. Havren og tadder⁴⁷ mådelig. Kornpriserne er høje, men fødevarer og foder er også dyrt. To stude og en kvie solgt.

Samme år sparrer Claus med Jep om en evt. hyre til Vestindien. Jep råder ham til at lade være med tanke på alle de sygdomme, der er i den del af verden (gul feber m.v.) September 1856 byder på endnu en status: Der er høstet rug, byg og hvede, havre og boghvede. Der bliver fortsat solgt kreaturer. Paulsgård har også heste og fæl, får og 2 hunde – og masser af frugt i haven, 3 grise og en halv snes kyllinger. Jep klager fortsat over at karlen og pigen på gården skal have høj løn. En del af tagene er blevet tækket om i de sidste par år, men en ydervæg skal også mures om, og det er dyrt.

Børn

1. Claus Nissen Clausen, født 13. september 1832⁴⁸.
2. Botille Clausen, født den 6. december 1833.
3. Peter Clausen, født den 28. august 1835⁴⁹. Dør allerede den 9. marts 1836.
4. Peder Witzten Clausen, født den 20. januar 1837⁵⁰.
5. Marcus Clausen, født den 17. april 1839⁵¹.

⁴⁷ baghveden

⁴⁸ KB Løjt Sogn, kontraminsterialbogen, 1798-1848, opslag 207, nr. 45

⁴⁹ KB Løjt Sogn, kontraminsterialbogen, 1833-1867, opslag 12, nr. 41

^{50, 51} KB Løjt Sogn, kontraminsterialbog, ny skanning, 1833-1867, opslag 19 nr. 6 og opslag 27 nr. 23

Botille, kvinden der bryder sin forlovelse

Det andet barn i flokken er Botille Clausen, født den 6. december 1833. Botille er en meget åbenhjertig og fortællende brevsriver, og hun bliver også omtalt i mange af brødrenes breve. På den måde har vi et godt billede af, hvad der rører sig i hende, og hvordan hun agerer som ung kvinde i midten af 1800-tallet.

Bliver som 20-årig forlovet med en skolelærer Kunz fra Løjt, men det holder ikke.

Bryllupsplanerne er langt fremme, og hun er i gang med at forberede sit brudeudstyr⁵².

Jep er vist ikke ubetinget glad for Kunz, men han lader Botille vælge sin egen ægtefælle, og Jep viser, at han også mestrer diplomati. Han skriver i august 1854 om Kunz, at *"han er løjning og seminarist med bedste charakt (karakter) og en yndet og duelig børnelærer. Herren give dem sin velsignelse og lykke til hvad de har begyndt i hans navn"*.

Min udlægning af den tekst er, at Jep ikke er henrykt: Han sender dem ikke sin velsignelse men ønsker det unge par Herrens velsignelse til *"det de har begyndt i hans navn"* (læg mærke til at ordene ægteskab, samliv og kærlighed slet ikke bruges). Han nævner heller ikke, om Kunz vil være Botille en god ægtemand, kun at han er veluddannet og en duelig lærer – vel ikke ligefrem en overstrømmende beskrivelse af en kommende svigersøn. Senere bryder Botille forlovelsen med Kunz, da hun synes, at de er for forskellige og er uenige om mange ting. Jep accepterer Botilles brud med skolelærer Kunz. Han kan nok se, at det aldrig bliver et godt ægteskab. Jep er klog nok til at lade den unge kvinde på kun 20 år opdage det selv. Botille skriver senere om Kunz *"thi tale og skrive det kan han, for det har han lært, men det kommer ikke fra hjertet"*.

Hele episoden med skolelærer Kunz, hvor Botilles forlovelse går i vasken, omtales meget i brevene⁵³. Jep skriver til Claus: *"han sidder i Satrup⁵⁴ og kukkelurer, og er en egensindig pendant⁵⁵. Han kan nok være en god skolelærer, men for Tille ingen god ægtemand"*. Jep er ikke faderen, der fastholder en forlovelse for at få datteren gift – hendes egen lykke er vigtigere end et giftermål. Hun underskriver sine brev med Tille, og brødrene kalder hende det samme. Hun omtaler sig selv i brevene som *"din meget taknemmelige søster"*.

Folketællingen 1860 viser, at Botille bor på Paulsgård, hvor broderen Claus også er hjemme. Når hun er på Paulsgård, er hendes store interesse haven og blomster. Botille har mange gøremål på gården⁵⁶, f.eks.: plukke stikkelsbær og ribs, hun luger og skuffer haven. Der er georginer, Asters, Riddersporer og en masse andre blomster i haven, som hun passer. Hun ribber hør, hjælper til med høet, koger honning og voks, står for julebagningen⁵⁷, brygger øl, stryger tøj, tørrer sommerens frugt til senere brug (tørrer svesker og hyldebær).

⁵² Jep Clausen skriver brev til sønnen Claus juli 1856

⁵³ Jep og Botilles fællesbrev til Peder, juni 1857

⁵⁴ Satrup = Sottrup nordvest for Sønderborg, hvor Kunz tager hen efter bruddet med Botille

⁵⁵ Pendant betyder jo egentlig "en magen til, et sidestykke" – altså som om man er to af samme slags. Men at være en egensindig pendant tror jeg betyder at være "uegnet" i dette tilfælde.

⁵⁶ Sammendrag af Marcus Clausens dagbog fra 1857

⁵⁷ Botille koger bl.a. "svineører" (en klejnelignende kage)

Jeg har tidligere beskrevet kvindens arbejdsforhold og betydning for opretholdelse af slægtsgårdene i den sene middelalder. Botille bestrider stadig mange af de samme arbejdsopgaver som dengang, og kvindens store arbejdsindsats på gårdene har ikke ændret sig frem til Botilles tid.

I perioden 1853-1865, skriver hun breve til sine brødre, mens de er ude at sejle. Blandt andet er det Botille, der fortæller lillebror Marcus om⁵⁸, at skolelæreren i Barsmark starter det lille lokale bibliotek, og at han får tilsendt 70 bøger fra København til at starte med. Brødrene sender gaver hjem til hende (f.eks. en pengetaske). Botille er den person, hvorigennem nyhedsstrømmen går. Hun fortæller i sine breve retur om de sidste nyheder på hjemegnen, hvem der er ude at sejle, hvem der er kommet hjem, hvem der er syge/raske/blevet gift, osv. Tonen gennem brevene er til tider formanende: f.eks. *"hils din gode værtinde og tak hende for al hendes godhed mod dig"*. Jeg fornemmer, at hun anlægger samme tone som sin far Jep og følger op om den kultur, der er i brevene, som far Jep bruger i brevene til sønnerne. Hun omtaler deres far som *"gode fader"* i brevene. Botille har tydelige meninger om brødrenes færden og rådgiver om, hvordan de skal sørge for at få deres papirer påtegnet af den danske konsul dér, hvor de sejler hen – som jeg læser det, handler det om at blive fritaget fra militærtjeneste⁵⁹. Vi ser også anstrøg af ambitioner på bror Peders vegne *"jeg vil nok have at du skal styre lidt"*⁶⁰ (underforstået at han skal blive styrmand og stige i graderne).

Billede af bror og søster: Botille Clausen og Marcus Clausen.

Billedet hænger i den fine stue på Paulsgård. Fra Bothilde Hellelunds fotoalbum, juni 2019.

⁵⁸ Stamladet, 2. årgang 1964

^{59, 60} Botilles brev til broderen Peder, juni 1857

I samme brev klager brev at klager hun over jævnlig hovedpine forårsaget af den kraftige sol, som hun er sikker på vil forvinde, hvis hun får en haveparasol (helst én med knæk i grøn eller grå!), for sådan én har de på gården Elsestræer⁶¹. Hun vil helst have den i gave af sin bror frem for at købe den selv, for – som hun skriver – *“med foræring fra min broder fra enten Bremen eller Hamborg, er jeg ikke udsat for så meget kælling snak”* og *“har alle unge piger i sognet af min lige alle fået parasoller”*.

Botille viser, at hun er sin position som beboer på Paulsgård bevidst – hun skal i hvert have det samme som kvinderne på Elsestræer. Nogle vil måske synes, at det ikke er passende for de fattige på Paulsgård at bruge penge på en parasol, så er det dog bedre at få den i gave!

Botille har vist endnu en romance med en Mathias Truelsen, som skriver meget varme breve til Botille fra Altona⁶², hvori han bl.a. takker for de digte, som hun sender til ham (det er desværre ikke lykket mig at finde Botilles digte). Han er glad for at læse at *“hun elsker ham igen”*. Det bliver heller ikke til et ægteskab. Resten af korrespondancen er gået tabt.

Jeg ser Botille som en temmelig moderne kvinde. Hun er lige så meget i tvivl om sin kærlighed, som vi er i dag. Hendes breve er meget personlige, og hun italesætter sin tvivl. Hun er også familiens position bevidst, selv om det er økonomisk svære tider. Samtidig er hun kulturbærer på den måde, at hun – ligesom faderen - forsøger at styre brødrene gennem rådgivning. Hun er ambitiøs på brødrenes vegne, også ligesom faderen. Samtidig forbeholder hun sig retten til at fremsætte ønsker om, hvad der kan bruges på gården for at bevare den pæne facade udadtil. Hun er også formidleren af nyheder hjemmefra ud i den store verden – nok en traditionel rolle for mange kvinder stadigvæk. Hun er nok et troende menneske, men ikke med en dybt forankret tro på samme måde som hos faderen, Marcus og hendes kommende svigerinde.

Da storebror Jep gifter sig, søger Botille plads i Ensted Sogn⁶³ – jeg formoder, at der er en uskreven regel om, at der ikke skal være to kvinder under samme tag, og at det nygifte par skal have mulighed for at præge Paulsgård uden Botille. Hun bliver på et tidspunkt syg og flytter hjem igen over flere omgange⁶⁴ pga. sine sygdomsepisoder. I marts 1866 rejser Botille fra sin plads⁶⁵ - hun bliver faktisk hentet af far Jep og kommer hjem til gården for at rekreere sig. Hun er sengeliggende⁶⁶. Der tales om giftfeber, og at hun skal til lægen, hvis feberen ikke snart fortager sig. I starten af juni 1866 er Botille stadig ikke rask. Hun modtager post fra sin kommende svigerinde Elisabeth Krag (broderen Marcus's kommende kone), der ønsker hende god bedring. Hendes egentlige ærinde er, at Marcus er dybt bekymret for sin søster, og hun er bekymret for, at faderen

⁶¹ Jep og Botilles fællesbrev til Peder, juni 1857

⁶² Brev fra Mathias Truelsen til Botille, august 1860

⁶³ Stambladet 1965: "Paulsgård på Løjt Land"

⁶⁴ Broderen Marcus skriver i brev marts 1866: "i fjord da du er syg"

⁶⁵ Brev fra Jep Clausen til sønnen Marcus, marts 1866

⁶⁶ Broderen Marcus skriver i brev marts 1866: "stakkels lille søster atter at skulle ligge fængslet i sengen..."

ikke vil deltage i deres bryllup den 25. juli, fordi Botille er syg: *"det gør ham jo så inderlig ondt at se sin kære søster skal lide så meget, jeg har altid fået indtrykket af at du stod hans hjerte rigtig nær"*.

Familien på Paulsgård er troende, og deler denne tro med hinanden. Heller ikke døden er tabu, for som Elisabeth skriver til sin Botille *"hvad enten vi leve eller vi dø, høre vi Herren til... så har vi nok ingen nød"*. Som beskrevet er der en kultur omhandlende, at man tager sin religiøsitet med i brevene. Man ser udtryk som *"om Gud det vil"*, *"Gud være takket derfor"*, og Gud bruges som trøstende ord. Jeg har ingen grund til at tro, at tonen i brevet fra Elisabeth kun er udtryk for ordfloskler og ligeegyldige trivialiteter. Jeg er af den opfattelse, at vi her ser en oprigtig tro på Herren og på, at man ikke skal være bange for at dø. Dette bliver det sidste brev, vi har kendskab til – Botille dør den 18. juli 1866 kun 32 år gammel⁶⁷.

Botille dør højst sandsynligt af gigfeber, som er streptokok-bakterier, der kan forårsage uoprettelige skader på indre organer. Et klassisk forløb efter en streptokok-infektion (f.eks. efter en halsbetændelse i ungdomsårene) kan være, at man skranter gennem lang tid, har perioder med feber, får ondt i leddene, ligger i sengen og er lidt oppe igen og ikke rigtig kan komme sig. Denne tilstand kan vare i mange år. Til sidst ødelægger streptokokkerne hjerteklappen, og så dør man⁶⁸. Præsten noterer ikke dødsårsag i kirkebogen.

Peder, den fødte sømand

Det tredje barn er Peder Witzen Clausen, født den 20. januar 1837⁶⁹. Han må ganske bestemt være opkaldt efter sin morfar kaptajnen Peter Witzen. Peder er dygtig i skolen, starter som 6-årig hos farbror Nis i Barsmark skole og er hurtig til at komme efter den bibelske historie, at skrive efter tabel og multiplicere⁷⁰. Peder rejser juli 1854 med skib til England⁷¹, jeg er ikke sikker på, at det er hans første tur. Mange unge drenge på Løjtlund drager til søs umiddelbart efter deres konfirmation. Allerede i august 1854 skriver Jep og spørger, om han ikke snart kommer hjem igen, da han er bekymret for ham. Peder skriver, at han ikke vil komme hjem med tomme lommer, så det kan der ikke blive tale om – Peder er trods sin unge alder godt klar over det økonomiske åg, der hviler på hans skuldre.

Jeg fornemmer, at Peder nok er den i børneflokken, der mest er sin egen. Der er vist lidt mere krudt i ham, end jeg umiddelbart fornemmer om brødrene Claus og Marcus, og han længes ikke hjem. Han tager i 1854 som 17-årig til Hamburg og får hyre på skibet "Orion"⁷². I 1855 er han om bord på skibet "Kongen af Danmark" i Altona/Hamburg. Peder skriver⁷³ til sin far, at han trives med sømandslivet og har det godt

⁶⁷ KB Løjt Sogn, kontraminsterialbogen ny skanning, døde 1848-1867, opslag 37, nr. 46

⁶⁸ Samtale med fætter Anders Barasa som fortæller om giftfeber

⁶⁹ KB Løjt Sogn, kontraminsterialbogen ny skanning, 1833-1867, opslag 19, nr. 6

⁷⁰ Tidsskriftet "Stambladet", nr. 5, 2. årgang, 1964, særskrift om Paulsgård

⁷¹ Brev fra Jep til Peder august 1854

⁷² Det gamle Løjt, Bind 32, 2014

ombord. Peder har haft skørbug⁷⁴, men det slår ham ikke ud. Jep – til gengæld – er bekymret! Jep giver i flere breve udtryk for, at Peder ikke er så flink til at skrive hjem, som han kan tænke sig: *"fra Peder kan du nok forestille dig, vi kan endnu ikke tidende have. Gid at det må gå ham vel!"*⁷⁵.

Jep vil gerne høre oftere fra Peder: *"Jeg beder dig at skrive igen med ikke for lang mellemtid, thi vi længes ideligen⁷⁶ at høre fra dig"*⁷⁷. Jep vil gerne have, at Peder kommer hjem: *"vi er ikke glade du går ud sidste gang, da vil vi gerne have haft dig hjem..."*⁷⁸ Jep presser mere: *"Hele familien og alle mand ønsker gerne at se Peder". "Når skibet skal gå til Hamborg, er det den allerbedste lejlighed at komme hjem"*⁷⁹. Men lige lidt hjælper det, Peder er vist ikke hjemme ret tit! Jeg tror, at han har det godt med sømandslivet.

Jeg er i tvivl om, hvorvidt Peder når at blive styrmand. Lillebror Marcus⁸⁰ er glad for, at Peder søger på styrmandsskole, så det kan tyde på, at han starter uddannelsen. Der er desværre ikke bevaret ret mange breve fra Peder. Men i de breve, der er bevaret, har Peder altid samme holdning. Som han bl.a. skriver⁸¹: *"Mit fortsæt er strax at gaae ud igen..... hjemme har jeg ikke noget at gjøre"*. Jeg læser ikke om konflikter – Peder har blot et meget pragmatisk⁸² forhold til familien hjemme på gården, tror jeg. Det skal forstås på den måde, at Peder ikke synes, at der grund til at komme hjem, hvis der er mulighed for med det samme at kunne sejle videre og tjene penge. Jeg fornemmer, at han og søster Botille har et helt specielt forhold til hinanden. Han skriver til hende: *"jeg smigrer mig med at der altid er samsindet hjerte i os begge og vi især have været gode venner"*.

Storebroderen Claus har det derimod i perioder svært til søs og specielt med tilværelsen som matros. Han synes, at tonen er for hård. Her er det Peder og far Jep, der opfordrer Claus til at blive i sømandsfaget lidt endnu. I Danmark begynder man at indkalde skibsmænd som soldater. Claus er bekymret for lillebror Peder, og Claus råder faderen til at lade Peder blive i Hamburg som sømand, *"indtil udskrivningen er forbi"*⁸³. Claus spørger også i brevene⁸⁴, om Peder er blevet styrmand – Claus er ligesom sin far både bekymret for og ambitiøs på vegne af sin lillebror Peder.

Den 21. juni 1857 runder Peder indsejlingen til Hamburg og nævner endelig muligheden for at komme hjem til far og Botille et par dage. Det bliver det sidste brev fra Peder.

⁷³ 1 august 1854

⁷⁴ Skørbug er en ernærings sygdom, hvor kroppen er i underskud af C-vitaminer, ses ofte ved ensidig/dårlig kost på havet

⁷⁵ Jep skriver brev til Claus og omtaler Peder, september 1856

⁷⁶ gentagne gange, ofte, noget som bliver ved, dag ud og dag ind, endeløst

^{77,78,79} Jeps brev til Peder august 1854

⁸⁰ Brev fra broderen Marcus til Peder august 1855

⁸¹ Peder skriver til broderen Marcus 1857

⁸² Det, der er praktisk og kan lade sig gøre

⁸³ Brev fra Claus Nissen Clausen September 1853 til faderen Jep Clausen, renskrevet Ellen Hollesen, febr.1979

⁸⁴ Under ophold på hospitalsskibet januar 1858, mens Claus ligger indlagt med sine brækkede ben, skriver han hjem til far Jep og spørger til Peder

Den 10. juli 1857⁸⁵ sidder Peder på et bræt højt ud-ned over skibskanten og maler skib udvendigt i Hamburg Havn. Han får overbalance og falder i vandet. Peder kan ikke svømme, så han drukner.

Jep må tage den tunge vej til Hamborg, hvor han får Peder begravet på en kirkegård i Hamborg⁸⁶, vist nok i Altona. Peder bliver kun 20 år. I dagbogen fra 1858 beskrives, hvordan Marcus får Peders tøj syet om, så han kan bruge det fremover. Der ligger en del gamle og ulæselige gravsten på Løjt Kirkegård, og man kan godt forstille sig, at én af disse gamle gravsten er sat til Peders minde⁸⁷.

Billede af Peder, der døde i Hamborg kun 20 år gammel. Det lille fotografi hænger fortsat i den fine stue på Paulsgård.

Foto taget af Tove Hellelund, juni 2019.

⁸⁵ Dødsdato oplyst i Marcus Clausens dagbog 1858

⁸⁶ Paul Jessen Lassen fortæller om de nærmere omstændigheder ved Peders drukneulykke i Hamborg, samtale juli 2020

⁸⁷ Paul Jessen Lassen mener at vide, at der blev sat en sten på Løjt Kirkegård over Peder, men ved gennemsyn findes den ikke

Marcus, en fejlcastet sømand

Det fjerde barn er Marcus Clausen, født den 17. april 1839⁸⁸. Marcus fører dagbog i syv år, fra han er 12 år⁸⁹. Nogle af dagbøgerne findes endnu på Paulsgård. Jeg tror, at også Marcus står til søs i en ung alder. Han hjælper hjemme på gården som 16-årig, men allerede året efter⁹⁰ finder vi breve fra det store udland. Marcus bliver aldrig glad for at sejle.

I 1856 er han ude at sejle som skibsdreng på skibet "Creole", hvor han både når til Valparaiso (Chile) og San Fransisco⁹¹, og han længes hjem. Han skriver til sin far: "kom jeg hjem nu, drog jeg ikke til søs igen".

Han skriver hjem til sin søster Botille: "Jeg tænker hver dag meget på, hvad jeg egentlig i fremtiden skal bestemme mig til, thi sømand duer jeg slet ikke til, da jeg er for ræd af mig, når jeg skal til vejs, det ved jeg nok"⁹².

Både hans far og brødre opfordrer ham til at holde ud og give det en chance, og Marcus når da også helt til Calcutta i Indien som sømand⁹³. Men Marcus er fejlcastet til sømandslivet. Jep viser sin empatiske side: "Jeg ved, at du også tænker tit på os herhjemme, at du i tankerne sysler med os... ". Jep viser interesse og er bekymret for Marcus: "hvorledes har du det det ombord? Har du gode kammerater og især gode venner om bord? Du kan nok forestille dig, at vi længes meget efter at vide hvorledes du har det og især på din første rejse"⁹⁴.

Denne lille tavle/plade har Marcus lavet til sin storebror Peder. Den er lavet i 1854, da Peder er 14 år, så det er nok Marcus' konfirmationsgave til broderen. Marcus har selv både digtet, skrevet og tegnet blomsterkrans. Teksten lyder:

"Skal kærligheden sin prøve stå,
da må den til din fjende nå.
At du er mild når han er vred,
Sø! Det er kristen kærlighed".
Til minde om din broder Marcus Clausen,
den 22. marts 1854.

Foto af Tove Hellelund ved besøg på Paulsgård,
juli 2019

⁸⁸ KB Løjt Sogn, kontraminiesterialbogen ny skanning, 1833-1867, opslag 27, nr. 23

⁸⁹ Året 1958 er gengivet i sin fulde længde i "Det gamle Løjt" nr. 2 og nr. 3, 1979 og 1980

^{90, 94} Jep skriver til Marcus september 1856

⁹¹ Det gamle Løjt bind 32, 2014

⁹² Ole Mørkegaard: "Søen, slægten og hjemstavnen". Etnologisk forum, 1993

⁹³ Oliver Conrad er medskriver på afsnittet om Marcus Clausen

For mange af de unge mænd i Barsmark er livet til søs et midlertidigt indslag i deres livsforløb. Men uanset om sømandstiden nu har praktisk betydning eller blot fungerer som en midlertidig indtægtskilde, er det sikkert af betydning for ens prestige på egnen⁹⁵. Det er i det lys, vi skal se Marcus. Han er godt klar over, at han ikke er helt som de andre. Han drømmer om at studere. I dagbogen fra 1858 drømmer han stadig om at komme til at studere, drømmen vil ikke slippe ham.

Brevene viser, at Marcus er dybsindig og har mange talenter, men den store interesse for landbruget har han ikke. Så det er nok heldigt, at Marcus ikke er den søn, der skal overtage gården, for han var nok ikke blevet en god landmand.

Hele året 1858⁹⁶, hvor han fylder 19 år, er beskrevet i dagbogen og giver et godt indtryk af årets gang på Paulsgård. Det bliver også det år, hvor Marcus både lærer fransk med hjælp fra sin farbror Nis Clausen og låner hans klaver for at lære at spille, samtidig med at han er medhjælper på gården. Marcus virker søgende og en smule rastløs – nok helt typisk for en ung mand på 19 år.

Efter tiden på havet og jordomsejlingen kommer han, på Tønder seminarium og bliver lærer. Men det er næppe det, han skulle være. Han er både journalist og poet i hjertet. I 1864 taber Danmark krigen, og også familien på Paulsgård kommer under tysk herredømme. Marcus træffer beslutning om, at han ikke vil være tysk soldat og vælger at flytte væk fra Sønderjylland for at arbejde som skolelærer i Danmark (nord for Kongeåen). Det er nok nemmere at kunne tillade sig at rejse, når man er den yngste i børneflokket og ikke har slægtsgården, der tynger. Han tager til Ebeltoft efter sin eksamen, hvor han møder sin kommende hustru Elisabeth Kragh, som er provstedatter og i familie med folketingsmedlem og generalmajor Erik Kragh. Hun er en kvinde med markante holdninger og fører "politisk dagbog over provisorietidens forbandelse" i en årrække som ung kvinde⁹⁷. I marts 1866 udtrykker far Jep stor tilfredshed med Marcus' valg af kone. Vi ser nu en helt anden tone end ved Botilles forlovelse med lærer Kunz mange år tidligere: *"først må jeg af hjertet gratulere Eder for Eders i Guds navn begyndte samliv og ønsker eder Herrens nådige bistand og velsignelse af Eders forstående ægteskab. Ja, kære børn, det glæder mig at høre"*. Jep omtaler allerede Elisabeth som "kære datter" inden brylluppet.

Efter giftermålet flytter de til Hjørring, hvor de får fire døtre og en lille dreng, der er dødfødt. Døtrene er Karen Bothilde, Frederikke, Ellen og Sara.

Karen Bothilde Clausen (1867-1962), bliver gift med Nicolaj Birger Kjølseth. Han er grundtvigsk valgmenighedspræst først i Lemvig, og senere i Sottrup Sogn (9 km fra Sønderborg) 1920-1940. Datteren Bothilde flytter på den måde tilbage til det elskede Sønderjylland, som aldrig helt slipper sit tag i Marcus. Min bedstemor Bodel Lassen er

⁹⁵ Ole Mørkegaard: "Søen, slægten og hjemstavn". Etnologisk forum, 1993

⁹⁶ Hele dagbogen for 1858 er udgivet i "Det gamle Løjt", 1980

⁹⁷ Provisorietiden (foreløbig, midlertidig) er en betegnelse for årene 1885-1894, hvor Højreregeringerne under konseilspræsident (statsminister) J.B.S. Estrup gennemførte provisoriske, dvs. foreløbige, finanslove, på trods af at folketingsflertallet bestående af Venstre var imod dem. Der var således tale om, at landet blev styret via dekretter.

på et tidspunkt ung pige i huset hos Kjølsest-familien i Sottrup, og hun omtaler opholdet med glæde hele sit liv⁹⁸.

Frederikke Elizabeth Clausen, (1869-1894), bliver gift med lærer Andreas Peter Andreasen, som er en kollega til Marcus. Frederikke dør juli 1894 i barsels seng kun 25 år gammel. Den lille dreng Øyvind overlever og bliver hos sin far, som gifter sig igen. Ellen Clausen (1874-1915), bliver gift med Ferdinand Jensen Holt, som er skovridder i Kragssøhus i Ilsskov⁹⁹. Han er desuden både sognerådsformand, sidder i menighedsråd og er populær i sognet, fordi han gør meget for naturen og egnen¹⁰⁰. Sara Marie Henriette (1877-1946), bliver gift med sadelmager Alfred Nielsen Gamst i Hjørring. Sara og Alfred bliver bl.a. forældre til sønnen Arne Gamst, som bliver præst. Arne er grandfætter til min bedstemor Bodil Lassen. Arne besøger gerne familien i Sønderjylland, og kontakten bevares gennem hele Arnes liv.

Marcus' fire døtre gifter sig alle med mænd, der er veluddannede, og nogle som også har en religiøs tilknytning til det samfund, de lever i. Der er ingen tvivl om, at Marcus og hans familie er troende mennesker, ligesom familien hjemme på Paulsgård. Da en lærer i Hjørring i 1880'erne kun tjener omkring 50 kroner om måneden, må Marcus arbejde som journalist for at tjene ekstra. Det gør han for Vilhelm Carlsen hos Vendsyssel Tidende. Han er referent på politiske møder, og "når kendte vendelboer fylder rundt eller embedspersoner flytter fra landsdelen¹⁰¹", skriver Marcus om det i avisen. Han er lærer på Hjørring Kommuneskole og senere Vestre Skole i Hjørring, og senere skoleinspektør i en årrække. Kilderne fremhæver ham som retfærdig og beskytter de svage børn mod de store og stærke¹⁰². Marcus er ivrig ryger og arver nogle piber efter en tuberkuløs lærer¹⁰³. Det viser sig imidlertid, at piberne medbringer tuberkelbaciller, og Marcus bliver smittet med tuberkulose. Efter et længere sygdomsforløb og adskillige sanatorieophold dør Marcus i Hjørring i 1904¹⁰⁴. Marcus mister aldrig forbindelsen til sin hjemstavn. Så sent som i 1902, to år før sin død, er han atter på Paulsgård og står fadder for Claus Claussen, som senere bliver ejer af Paulsgård. Takket være Marcus' mange og flittige breve har vi et godt indblik i, hvad der sker i familien. Der ligger stadig breve på Rigsarkivet i Åbenrå efter Marcus, som ikke er renskrevet.

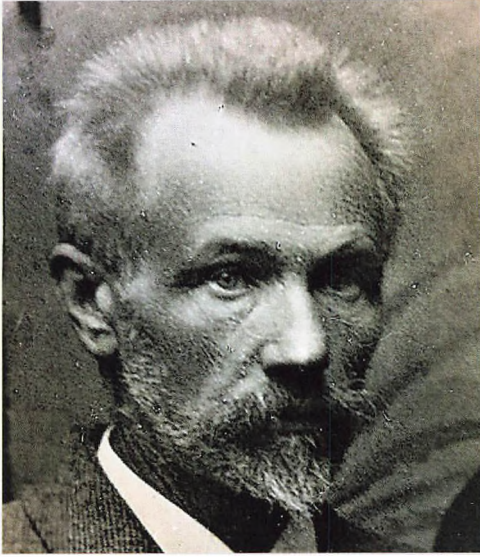
⁹⁸ Esther Lassen fortæller om min bedstemors unge år

⁹⁹ Mellem Herning og Silkeborg

^{100, 101, 102, 103} Gennemgang af nekrolog ved Oliver Konrad

¹⁰⁴ Notater samlet af Tove 2017

(efter gennemlæsning af Jes M Holdts skrivelse om Paulsgård + hjælp fra Paul Jessen Lassen)

Både Marcus og hustruen Elisabeth er troende. Ved datteren Frederikkes bryllup i 1893 bryllup bliver der både sunget salmer og en sang, som Marcus selv har skrevet i dagens anledning. Marcus og Elisabeth har kontakt med den norske digter og forfatter Bjørnstjerne Bjørnson (som skriver teksten til den norske nationalsang). Jeg vil tillade mig at sige, at Marcus tilhører Hjørrings kulturelite, hvis man kan tale om en sådan.

Billede af Marcus som ældre lærer i Hjørring fra arkiv.dk.

Jep kort fortalt

Jep dør som enkemand den 31. juli 1876 83 år gammel. Tænk, et liv: Jep er 17 år, da han overtager Paulsgård (i hvert fald på papiret), hans mor er husholderske for ham i 21 år. Jep bliver gift i en moden alder, oplever en lille søn der dør 6 måneder gammel, hustruen dør allerede 1845, og Jep er alene med 4 små børn og får hjælp af sin søster (faster Karen) til at drive gården videre. Senere falder sønnen Claus over bord i rum sø og redder kun livet med nød og næppe. Sønnen Peder drukner i Hamborg Havn, og i 1866 dør datteren Botille. Derefter dør sønnen Claus kun 38 år gammel, og Jep går atter ind i arbejdet på gården, hvor han hjælper sin svigerdatter. Han bliver nok også den nærmeste mandlige voksen-kontakt for barnebarnet Jep gennem en årrække, inden han selv dør 83 år gammel. Eneste barn, der overlever ham, bliver sønnen Marcus i Hjørring.

Sorger, bekymringer og perioder, hvor pengene er små, oplever Jep. Det siges om ham, at han alle dage bevarer sin stærke tillid til Gud, og at han dør som en agtet mand¹⁰⁵.

Jeg ser Jep som et troende menneske, der interesserer sig for sin samtid. Han har et godt forhold og god kontakt med sine børn og rummer opgaven som alenefar godt hjulpet af søster Karen på fineste vis - det hjælper ham angiveligt igennem de mange mørke stunder.

¹⁰⁵ Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965

Jeps tidslinje:

- 1793** Jep bliver født på Paulsgård i Barsmark som nr. 4 i en søskendeflok på 5.
- 1810** (17 år) Jeps far dør. Hvem der passer gården frem til 1831, ved vi ikke.
- 1831** (38 år) Jep og Bodel Witzen bliver gift, og Jep overtager gården.
- 1832** (39 år) Sønnen Claus bliver født.
- 1833** (40 år) Datteren Botille bliver født.
- 1835** (42 år) Sønnen Peter bliver født. Han dør allerede 6 måneder gammel i marts 1836.
- 1837** (44 år) Sønnen Peder bliver født. Han opkaldes efter sin storebror som døde som lille. Peder og Peter skal opfattes som det samme navn, selv om de staves forskelligt.
- 1839** (46 år) Sønnen Marcus bliver født.
- 1840** (47 år) Indførelse af dansk som retssprog i Sønderjylland. Både Jep og broderen Nis, underskriver en takke-adresse til kong Christian den 8. i den anledning.
- 1845** (52 år) Hustruen Bodel dør ind under jul.
- 1857** (64 år) Sønnen Claus falder ned fra masten i rum sø og brækker begge ben. Han bliver fragtet til et hospital på Skt. Helena og videre til London.
- 1857** (64 år) Sønnen Peder, som er sømand, falder i Hamborg Havn og drukner 20 år gammel.
- 1858** (65 år) Sønnen Marcus tager fra Liverpool til London og henter sin storebror Claus hjem til Paulsgård.
- 1864** (71 år) Sønnen Claus bliver gift med Jessine Marie Toft fra gården Vostoft.
- 1866** (73 år) Datteren Botille dør kun 32 år gammel. Sønnen Marcus bliver gift samme år.
- 1868** (75 år) Jeps søster Karen dør den 25. april. Samme dag dør Jeps barnebarn af kighoste.
- 1870** (77 år) Sønnen Claus dør kun 38 år gammel. Jep, som ellers er gået på aftægt, tager arbejdet på gården op igen og hjælper sin svigerdatter.
- 1876** (83 år) Jep dør den 31. juli.

Kapitel 7

11. generation på Paulsgård

11. generation: Claus Nissen Clausen

Ejer: 1863-1870

Billede af Claus med hustruen Jessine Marie Toft og sønnen Jep Clausen (f. 1864). Læg mærke til at far og søn holder i hånd, og at mor har tag i albuen på lille Jep. Mon Jep er svær at få til at stå stille – og kræver det kærlige men bestemte hænder fra begge forældre?

Billede fra Paul Jessen Lassens familiealbum, juli 2019.

Erhverv og livsforløb

Claus går i Barsmark skole hos farbror Nis Clausen. Claus og lillesøster Botille starter skole i 1839¹. Claus har gode evner og klarer sig godt. Claus vokser op i en familie uden sin mor men med et smukt og kærligt forhold mellem far og børn². Sognets lærer Niendahl beskriver i 1837, at de herskende træk i befolkningen er ordenssans, renlighed, ædruelighed og flid³. Det er med dette samfundskodeks, at Claus vokser op gården hos far Jep og faster Karen. Vist tidligt bliver Claus sendt til søs. Efter et skibsforlis i 1852 kommer han hjem igen og går på Styrmandsskolen i Løjt Skovby og tager derefter styrmands-eksamen i Flensborg året efter⁴. Kort efter må han tage på session og bliver matros i København på fregatten "Havfruen". Det kan Claus slet ikke lide. Han synes,

^{1,3} Tidsskriftet "Stambladet", nr. 5, 2. årgang, 1964, særskrift om Paulsgård

^{2,4} Det gamle Løjt, Bind 32, 2014

tonen blandt befalingsmændene er hård, men hans far opfordrer ham til at holde ud, og året efter sejler Claus ud igen. Ifølge brevene er Claus i perioden 1853-1856 vist slet ikke hjemme på gården. I 1856 siger han farvel til Europa og sejler som styrmand i det sydlige Atlanterhav, og han planlægger⁵ derudover en længere rejse på 2-3 år – *”det er lang tid at tænke fremad”*, skriver han til Jep⁶.

Ulykken på havet

Under en hyre i sommeren 1857⁷ falder han ned fra skibets mast i rum sø. Han arbejder i masten og bliver trådt over fingrene, så han slipper taget⁸, brækker begge ben under faldet, men han overlever mirakuløst. Han er ombord på et skib med en kaptajn fra Løjt Sogn, og denne sørger for, at han bliver fragtet til et hospital på øen Skt. Helena i Sydatlanten vest for Angola. Claus ligger mange måneder på hospital dér. Han beskriver selv, hvordan *”benene vare brukne og sad på siden af hinanden, hvorfor de måtte hales ned igjen på plads førend de kunde groe sammen”*. Venstre ben forbliver længere end højre ben. Han kan kun ligge på ryggen og bevæge hoved og arme i 11 uger. Øen er under britisk flag, og det er nok grunden til, at han bliver fragtet videre til London⁹. Her viser det sig, at bruddet i venstre ben er vokset forkert sammen, efter at det har været brækket endnu engang under en manøvre fra seng til stol. Det er en skrækkelig historie, og Jeps bekymring for sønnerne viser sig at være fuldt berettiget! Julen 1857 skriver Claus hjem og muntret faderen op med ordene, at han *”hele tiden har været frisk og sund som en fisk”*. Januar 1858 skriver Claus og fortæller, at han nu er i England på et hospitalsskib, men at lægerne ikke tør gøre yderligere. Det venstre ben er fortsat dårligt, og det kan der ikke gøres mere ved. Lægerne mener, at det både vil være u-nødvendigt og farligt¹⁰ at brække venstrebenet op for at rette bruddet ud. Claus begynder derfor genoptræning selv. Han spørger i brev den 6. januar, om lillebror Marcus (som fortsat sejler men befinder sig i Liverpool) kan runde London og hjælpe ham hjem. Den 8. januar er der brev fra Marcus i Liverpool. Han afmønstrer omgående skibet Creole og tager toget til Claus i London. Som 18-årig hjælper Marcus sin storebror hjem fra England¹¹ – og det går hurtigt. Marcus og Claus er hjemme på Paulsgård igen medio januar. Marcus skriver dagbogen hjemme på Paulsgård den 17. januar: *”i dag kom jeg og min broder Claus hjem om eftermiddagen, Claus’s ben er endnu kun svage, så han ikke kan gå uden ved hjælp af 2 stokke”*. Men efter kun tre uger hjemme på Paulsgård

⁵ Brev september 1856 fra Claus til faderen: Claus bruger udtrykket ”jeg står i begreb med” om at tiltræde en rejse måske på otter 2-3 år

⁶ Det gamle Løjt, Bind 32, 2014

⁷ Brev fra Skt. Helena skrevet medio august 1857, hvor han beskriver, at han har ligget på ryggen i 10 uger.

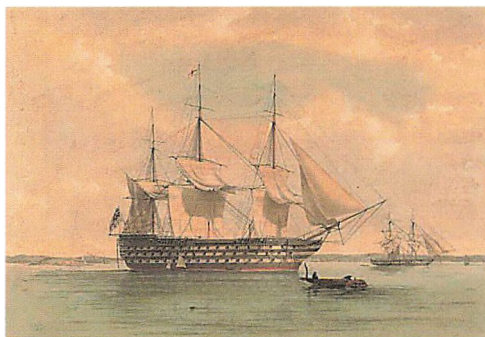
⁸ Paul Jessen Lassen fortæller historien om hvad der skete med hans oldefar Claus Nissen Clausen

⁹ I julebrevet skrevet 21. december 1857 sætter Claus sin far Jep ind i situationen omkring hans skader og evt. følger efter de brækkede ben

¹⁰ Claus skriver hjem til Jep januar 1858 fra et hospitalsskib, som ligger omkring London

¹¹ Brev fra Marcus til Claus beskriver, at Marcus bruger sin optjente skibshyre på transporten hjem til Paulsgård med Claus, og at Marcus ikke er meget for togrejsen fra Liverpool til London alene: ”dog kommer jeg jo nok ud af det til London, og når jeg først er dér, så har jeg dig at ty til”, skriver Marcus til Claus.

går Claus stille om i huset uden krykker og er i hurtig bedring. Claus bruger de følgende måneder på at komme sig, og han bliver hurtigt bedre. Han går allerede i markerne i sommerens løb, hjælper med dyrene, markarbejdet og høsten. 1858 bliver også året, hvor Claus køber en harmonika – han er nok glad for at spille. Han låner også enkelte engelske bøger fra biblioteket i Barsmark¹². Samme år i december bliver Claus atter tilbudt job som styrmand men vælger at blive på gården, helliger sig helt arbejdet dér og tager aldrig ud at sejle igen. Han får aldrig rigtig sin fulde færlighed igen, men historien fortæller¹³, at han bliver en dygtig bonde. Claus overtager Paulsgård i 1863, hvor Jep går på aftægt.

Det engelske hospitalsskib Dreadnought hedder oprindeligt HMS Caledonia, inden det bliver hospitalsskib i 1856. Det er fra dette skib, at Claus sender breve hjem fra januar 1858. I årene 1821-1870 leverer organisationen Seamen's Hospital Society et antal hospitalsskibe, som alle ligger fortojet ved Deptford i London. Det må være her, at Marcus henter Claus.

Billede af Dreadnought og forklaring om skibet er fra Wikipedia.

Sine på Paulsgård

Claus bliver gift med Jessine Marie Toft (kaldet Sine) den 7. maj 1864 i Løjt Kirke. Jeg forestiller mig, at hun nok starter på gården som tjenestepige eller husholderske for at aflaste Faster og Jep.

Sine er 8 år yngre end Claus. Hun er født på slægtsgården Vostoft i Løjt Kirkeby, som Toft-familien har ejet gennem mange generationer. Hendes mor er fra Bossensgård, én af de største gårde i Barsmark og næsten nabogård til Paulsgård. Jeg har tidligere beskrevet, hvordan der bl.a. i 1848 laves underskriftsindsamling i protest mod Slesvig-Holstens planer om indlemmelse i Det Tyske Forbund, og Jep er medunderskriver. Familien på Paulsgård hører til den danske fløj i sognet. Men det gør familien på Vostoft ikke. Sines familie går til tysk side, og de regnes blandt Løjt Sogns beboere for at være hjemmetyskere¹⁴. Betegnelsen blev udbredt blandt dansksindede sønderjyder i den tyske tid i årene 1864-1920, hvor Sønderjylland (kaldet Nordslesvig) hører til Preussen. Der skelnes mellem tilflyttede tyskere og indfødte (de tysksindede sønder-

¹² Marcus Clausen fortæller i sin dagbog i 1858 om mange ting, der foregår på Paulsgård. På den måde ved vi, at Claus kan engelsk (han læser i hvert fald engelske bøger), og han finder glæde i at spille på harmonika

¹³ Paul Jessen Lassen mener at vide, at han egentlig blev en rimelig god bonde på trods af de to brækkede ben

¹⁴ Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965

jder). De sidstnævnte taler ofte sønderjysk og har danske navne, men føler sig som tyske og står på tyske side i grænsekampen. Ordet hjemmetysker og tysksindet bruges i flæng og har ofte en nedsættende betydning.

Set i det lys kan jeg sagtens forstille mig, at det er en modig beslutning, at Claus vælger sin hustru fra det tyske mindretal, og det må være svært for Jep at få en svigerdatter med den baggrund. Men selv om Sine vokser op i en hjemmetysk slægt, står hun trofast bag sin mand Claus, og hun lader til at være ham en god støtte på Paulsgård. Hun flytter ind på Paulsgård med både far Jep og gamle faster Karen boende. Paulsgård er fortsat med Sine som husfrue en dansksindet gård og et attraktivt sted at besøge¹⁵.

På Paulsgård er der efterhånden behov for istandsættelse – både lader, gamle bygninger og udhuse trænger til en kærlig hånd, og Claus og Sine går i gang med denne opgave, da de bliver gift og overtager gården 1864. I kapitel 1 ses en tegning af stuehuset, som det har set ud siden 1562 og nok helt frem til Claus og Sines tid. Istandsættelse af stuehuset må vente, og Claus og Sine koncentrerer sig om udenomsbygningerne. Nogle kilder¹⁶ mener, at det nok mest er af hensyn til far Jep og gamle faster Karen, som føler sig godt hjemme i dette gamle stuehus, at Claus og Sine venter med at modernisere.

De får hurtigt børn, i perioden 1864-1870 fødes fem. Sønnen Jep bliver født allerede 7 måneder efter brylluppet. Deres andet barn (Hans) dør 14 måneder gammel i maj 1867. Hans opkaldes efter Sines far Hans Hansen Toft. Sine er på dette tidspunkt gravid og føder næste barn oktober samme år. Denne søn – som naturligvis også får navnet Hans – dør af lungebetændelse kun et halvt år gammel samme dag som faster Karen i april 1868. Det må være en hård tid.

Der fødes en lille pige, Bothilde i 1869, og året efter endnu en pige i april måned. Claus har skrantet hen over vinteren 1870 og kan ikke blive rask igen. Han dør i maj måned kun en lille måneds tid efter det sidste barn er født – så nu sidder Sine som enke på Paulsgård med sønnen Claus 6 år, Bothilde 1 år, den lille nyfødte pige Bodil Johanne, og sin svigerfar Jep. Claus' bror Marcus (ham, som hentede Claus på hospitalsfærgeren), bor nu i Hjørring og er det eneste overlevende barn efter Jep. Han bliver ikke informeret om, hvor alvorligt det står til med Claus, og er selvfølgelig meget ulykkelig. Om det skyldes det hurtige forløb, eller om man vil skåne Marcus for bekymringer, er der ingen overleveringer om. I brev dateret den 4. maj inviterer Marcus Claus på besøg i Hjørring til pinse først i juni, og den 18. maj dør Claus, nok uden at få svaret på invitationen.

¹⁵ Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965

¹⁶ Tidsskriftet "Stambladet", nr. 5, 2. årgang, 1964, særskrift om Paulsgård

Hvad dør man af på Paulsgård?

Claus har nok tuberkulose i bruddene i benene¹⁷, som er en senfølge efter hans voldsomme ulykke i Sydatlanten for år tilbage. Det kan man i princippet godt dø af. I kirkebogen er dog angivet, at Claus dør af "nervefeber". Det er en gammel betegnelse for tyfus. Andre mener, at han dør af en rygmarvssygdom¹⁸ – det tror jeg er en mistolkning af betegnelsen nervefeber, som intet har med rygmarvssygdomme at gøre. Man mente i gamle dage, at nervesystemet bliver angrebet, og man udvikler derfor feber, når man får tyfus – og deraf opstår navnet¹⁹. I dag ved vi, at det skyldes en bakterie i tarmene, som kan ulme længe gennem forskellige faser. Tyfus er i dag en sjælden sygdom i Danmark og kræver omgående sygehusbehandling, men på Claus' tid dør man af tyfus. Man kan være syg og skranke gennem lang tid pga. både tyfus og tuberkulose. Tyfus er som regel et kortere sygdomsforløb end tuberkulose, og da Claus skranter fra efter juletid/januar og først dør i midten af maj, er tuberkulose nok mest sandsynligt²⁰. Der er således delte meninger om, hvad Claus i virkeligheden dør af. Generelt kan man sige, at der i 1800-tallet er et langt dårligere helbreds niveau end i dag. Vi har nu om dage bedre uddannede læger, vi ved mere om sygdomme, vi har mere medicin til rådighed, vi har et bedre og mere varieret fødevarerudbud. I 1800-tallet får man dårligere mad med lavere næringsindhold, man bombarderes af bakterier (mere end vi gør i dag), og der er vitaminmangel – man får ikke meget frugt og grøntsager. På Paulsgård, som er en stor gård, får man nok mere frugt og grønt, end man gør mange andre steder, men generelt er vitaminniveauet lavere end i dag, og kosten er nok heller ikke så varieret. Man får tyfus pga. dårlige sanitære forhold – f.eks. fødevarer eller vand, som er forurenede med afføring. Du kan med rette spørge om, hvorfor Claus dør af enten knogletuberkulose eller tyfus, men de er begge med i den gruppe af sygdomme, der er meget farlige og sagtens kan være dødelige, hvis man ikke får antibiotika. Den er ikke opfundet endnu, så i 1800-tallet dør man af mange bakterielle sygdomme. Det gør Claus' søster Botille måske også, da hun dør efter lang tids sygdom (side 96).

Botille (og måske også hendes mor Bodil med silkebrudekjolen) dør sandsynligvis af gigtfieber²¹, som er en alvorlig følgevirkning efter en infektion i halsen (f.eks. halsbetændelse). Symptomerne ved mange af disse langstrakte sygdomsforløb beskrives som sygdommen "tæring", som i gamle dage er angivet i kirkebogen som dødsårsag i mange tilfælde.

¹⁷ Paul Jessen Lassen fortæller, at hans oldefar Claus dør af tuberkulose i knoglerne i benene.

¹⁸ Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965

¹⁹ "Ordbog for slægtsforskere", Heini Madsen 2. udgave

²⁰ Anders Barasa oplyser, at tyfus ofte er kortere forløb end tuberkulose

²¹ Sygdommen nævnes i brev marts 1866 fra Marcus til Botille.

Nu eksisterer gigtfieber næsten ikke mere pga. højere levestandard.

Hvad man dør af på Paulsgård, er i virkeligheden kun gætværk, for vi kender ikke de helt præcise sygdomsbilleder. Jeg har kun oplysninger fra breve og måske et notat fra præsten i kirkebogen til rådighed, så der kan være mange ting på spil. Men vi ved med sikkerhed, at man dør af mange flere former for infektioner²², end vi gør i dag, og at levealderen er betydeligt lavere end nu.

Hvad er tæring

Tæring er et meget dårligt defineret begreb, men det dækker ofte over tilstande med et vedblivende vægttab, generel afmatning og en langsom død²³. I de fleste tilfælde bruger man sygdomstilstanden, når der er tale om lungetuberkulose, men den kan også dække over andre sygdomstilstande. Tæring skyldes ganske givet, at antibiotika ikke er opfundet, og at mange derfor dør af bakterielle sygdomme – f.eks. langvarige lungebetændelser og komplikationer efter børnefødsler. Generelt for tæring er, at man dør efter langvarig sygdom, som dræner én over længere tid. Der er altså ikke tale om en pludselig akut opstået sygdom. Det er dog svært at blive helt klog på, hvor bredt begrebet dækker. I nogle tilfælde står konkret dødsårsag (som f.eks. lungebetændelse) anført i kirkebogen, i andre tilfælde ikke – den ikke altid korrekte angivelse skyldes nok i lige så høj grad præstens manglende viden end en egentlig mangel på en diagnose eller dødsårsag. Han var jo ikke læge, og der er sjældent bevaret dødsattester så langt tilbage i tiden. Man er ikke så skarp til at få defineret dødsårsager i midten af 1800-tallet, og ofte er det op til præsten, hvad der bliver angivet som dødsårsag i kirkebogen, mere end der ligger en lægelig vurdering bag. Dødsattester indføres i København i 1829 og lidt senere i resten af Danmark. Dødsattester indtil 1875 er kun delvist bevaret i Sundhedsstyrelsens arkiv.

Sine og gamle Jep på Paulsgård

Der ligger nu – endnu en gang fristes man til at sige – et stort ansvar på Jeps skuldre. I sin ungdom er det hans mor Bodet (efter hans fars død), der er husholderske for ham i 21 år, indtil han bliver gift og kan overtage gården. Han oplever et kort ægteskab med Bodet Witzen og bliver tidligt enkemand. Man kan opfatte det på måde, at Jep betaler sin mors store arbejdsindsats tilbage ved at gå ind i arbejdet på Paulsgård igen som 77-årig efter sønnens død. Sine er en dygtig gårdejer, og kilderne²⁴ beskriver, at hun styrer gårdens drift. Hun beskrives²⁵ som en stærk kvinde. I forrige generation byggede folk i sognet nye flotte stuehuse, undtagen de halvfattige på Paulsgård. Det tager Sine revanche for nu, og i 1878 er det hende, der er bygherre og får opført nyt stuehus med skiffertag²⁶.

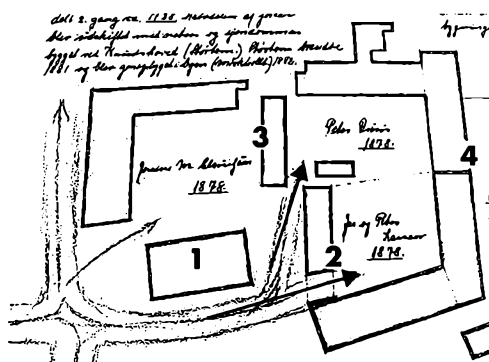
²² F. eks. halsbetændelse, lungebetændelse, hjernebetændelse

²³ Definition af tæring fra patienthåndbogen dk samt med hjælp fra Anders Barasa

^{24, 25, 26} Jes M. Holdt. "Paulsgård på Løjt Land", Stamladet 1965

Det er sikkert også på dette tidspunkt, at ligstenen (kapitel 4) bliver bragt hjem til Paulsgård. Som jeg læser kilderne²⁷, ligger der faktisk tidligere et lille aftægtshus på grunden, som forsvinder med ombygningen, og der kommer 1.sal på Paulsgård, hvor der indrettes værelser både som aftægtsbolig og til tjenestefolk. På Østre Paulsgård, hvor familien Duus bor, sker der også forandringer. I 1876 rykker de gården længere tilbage mod øst og væk fra vores Vestre Paulsgaard. Ved den lejlighed køber Sine den vestligste bygning fra Østre Paulsgård. Sine udvider på den måde Vestre Paulsgård ved at købe nogle af naboens bygninger. Den oprindelige gårdklynge Vestre-, Østre- og Mellemste Paulsgård nedbrydes på denne måde i perioden 1876-1878, og der kommer mere plads mellem gårdene.

I kapitel 4 er der et fotografi af det flotte stueur, som nok er fragtet hjem fra Amsterdam, men som er for stort til den lavloftede stue. Der er godmodige drillerier – naboerne siger, at nu er stuerne endelig høje nok til uret²⁸. I Sines tid på Paulsgård er der stadig tale om et bondehjem med store og arbejdsstunge opgaver som brødbagning, ølbrygning, støbning af lys, væveopgaver. Smørkærnene er fortsat i brug, hørgrejer, spindehjul og kæmpe bagetrug lige så. Det er først i næste generation, at der kommer flere hjælpemidler og maskiner ind på gårdene. Sine sidder som enke på Paulsgård i 47 år – den rekord tror jeg ikke nogen sinde bliver slået!

Claus Claussen og Jep Riis' skitse over gårdklyngen, som man formoder den har set ud inden ombygningen af Vestre Paulsgård. Vestre Paulsgård (1) opføres i sin nuværende form med 1. sal og skiffertag i 1876.

Man kan ane markeringen af porten mellem Vestre og Mellemste Paulsgård (2). Østre Paulsgårds vestligste bygning, som Sine køber, ses også (3). Østre og Mellemste Paulsgård har været forbundet (4) og deler gårdsplads. Det er årsag til mange stridigheder gennem tiden. Adgangsforhold til Østre og Mellemste Paulsgård er markeret med pile. Noterne påført i hånden er Claus Claussens.

Skitse venligst udlånt af Christian Claussen.
Foto Tove Hellelund, sommeren 2019.

^{27, 28} Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965

Østre Paulsgård

Marcus Clausen fører dagbog – jeg fortæller her om nogle udpluk fra 1858, som viser hverdagen på (vores) Vestre Paulsgård og nabo-Paulsgårdene.

Livet på Østre Paulsgård, hvor familien Duus bor, ved vi ikke så meget om.

Der beskrives køb og salg af dyr, men det er ikke en familie, som vores Paulsgårdfolk omgås med socialt. De er ikke uvenner, de har bare ikke så meget tilfælles, de ses bare ikke så meget ud over de berøringsflader, som man har i forhold til dyr og drift af gårdene. De tager på enkelte ture sammen til marked i Åbenrå. Vores Paulsgård har hør stående på Østre Paulsgårds marker, så naboskabet er godt. At høste hør/brække hør (kaldet at brage) er et kæmpe arbejde, som kræver både naboers og andres hjælp udefra. Efterfølgende, når hørren er i hus, holdes "bragefest", og det gør folkene på vores Paulsgård også. Marcus beskriver forberedelse til festen, at der købes kød i Åbenrå²⁹, og alle hjælpere inviteres med til festen.

Mellemste Paulsgård

Man ser meget mere til Lassen-familien på Mellemste Paulsgård. Claus' far Jep og Jes Lassen på Mellemste Paulsgård er jævnaldrende, og det bliver mange af deres børn også. Man ses til mange fælles aktiviteter. Vi ved f.eks. fra dagbogen, at alle børnene fra begge Paulsgårde plukker skovmærker sammen på en dejlig majaften – det giver mig associationer til "Børnene i Bulderby"³⁰. Når Lassen-familien har besøgende fra Varnæs, går også Clausen-familien aftenturen med – en tur til Spramshuse og hjem igen. Turen ned ad Spramshusevej er vi vist mange, der har prøvet!

Peter Lassen på Mellemste Paulsgård er født i 1831, året før Claus. Claus og Peter tilbringer meget tid sammen i deres unge dage, og der er altid hilsner til Peter med hjem i brevene.

Peter bliver senere marinesoldat og er med i slaget på Fregatten Jylland ved Helgoland maj 1864 – et af de få slag, som danskerne vinder i den krig.

Peter bliver sent i livet ejer af Mellemste Paulsgård i en ganske kort årrække. Han dør kun 57 år gammel, ugift, og efterlader ingen børn.

Foto af Peter Lassen på Mellemste Paulsgård fra Paul Jessen Lassens fotoalbum.

²⁹ Bragefest og indkøb i den anledning er beskrevet af Marcus i dagbogen for 1858. Jeg forstår dog ikke, hvorfor de køber kød i Åbenrå, når de har så mange dyr gående hjemme på gården, men det har nok ikke været slagtetid.

³⁰ Astrid Lindgrens børnebog om børnenes liv på tre nabogårde i Bulderby, skrevet 1947

Specielt Claus og naboens søn Peter ses meget: De tager sammen på visitter i sognet, går til lottospil på skolen, og Peter kigger over om aftenen til et slag Gnav (et spil fra gamle dage). Mon Claus også spiller på sin harmonika? Også Marcus har god kontakt med Peter. Han skriver hjem fra sine ophold på havet, om hvilke af hans bøger, der skal udlånes til Peter på Mellemste Paulsgård³¹.

Det er ikke kun Claus og Peter, der mødes. Peters søster, Ingeborg, bliver kærestes med skipper/ kaptajn Jep Jakobsen fra Barsø. De to "går som kærestefolk" – det vil sige, at de går ture sammen og er på visit på sognets gårde for at præsentere sig som par. Der er visse traditioner i forbindelse med et kommende ægteskab: Først går man som kærestefolk, og efter brylluppet kommer det unge par rundt i sognet på brudevisit³². Paulsgårdfolkene er også med til brylluppet på Barsø. De giver naturligvis sølvskeer i bryllupsgave³³. De besøger efterfølgende også Svennesen-familien dér, og de ses fortsat med Ingeborg og hendes mand Jep efter brylluppet.

Der er stor social aktivitet, og dagbogen fra 1858 beskriver også, at ind under jul kommer Lassen-familien til pølsebord på (vores) Vestre Paulsgård, og de ses også med Styrtom-folkene (Ellen og Hans Riis) i juledagene.

Turen til Felsted til Paul og Mette Marie

Lassen-familien har fortsat god kontakt til Felsted og Varnæs-egnen, hvor de kommer fra, og de inviterer gerne Clausen-familien med derover. Turen foregår som regel med hestevogn. Andre gange går rejsen via Barsø, og de får Ingeborgs mand til at sejle dem rundt om Løjtland til Varnæs. Det er nok hurtigere end at køre med hestevogn via Åbenrå. Næsten alle børnene på Mellemste Paulsgård er med: Ingeborg (gift på Barsø), Ellen (også gift på Barsø), Mette (g. Dannheiser), Peter, Paul og Jes³⁴.

Under et novemberbesøg i Felsted hos Peters storebror Paul, som er flyttet tilbage til Felsted, bliver vejret så dårligt, at de må blive og overnatte. Den store gæstfrihed, som de møder i Felsted, beskriver Marcus nøje i dagbogen. Paul, som de overnatter hos i Felsted, er gift med Mette Marie Jessen. De bliver senere mine tipoldeforældre – og Jes Jessen Lassen³⁵ og Mette Holmer hjemme på Mellemste Paulsgård bliver mine tiptipoldeforældre.

³¹ Marcus sender brev hjem maj 1856

³² Det er i hvert fald sådanne traditioner, man kan læse om i Marcus' dagbog i året 1858

³³ Bryllupsgaven er beskrevet i Marcus' dagbog.

³⁴ Der er faktisk endnu en bror Lorenz. Han er ikke omtalt i dagbogen, så jeg formoder, han er ude at sejle. Han bliver senere kaptajn og sejler med skibet "Cecrops". Han dør af gul feber i Saigon i 1872, ugift.

³⁵ Ja, du læste rigtigt: Jes Jessen Lassens ældste søn hedder Jes Lassen, det er meget forvirrende

Billede af Jes Lassen, Mellemste Paulsgård, som er storebror til Peter. Jes driver Mellemste Paulsgård i 20 år.

Jes Lassen har Clausen-familien med til Varnæs for at besøge en kæreste, så det må være et meget tæt forhold, siden man inviterer naboerne fra Vestre Paulsgård med på besøg. Jes Lassen, som er 10 år ældre end Claus og Peter, bliver imidlertid aldrig gift. Jes dør uden kone og børn på Mellemste Paulsgård. Peter overtager derefter gården efter sin storebror. Vi har billeder af brødrene Peter og Jes fra Mellemste Paulsgård, men ingen af den tredje bror Paul, som flytter tilbage til Felsted Sogn, og som bliver min tipoldefar.

Foto af Jes Lassen på Mellemste Paulsgård fra Paul Jessen Lassens fotoalbum

Mine bedsteforældres slægter fra Vestre og Mellemste Paulsgård

Det specielle for efterkommere af mine bedsteforældre på Fogedgård er, at vi gennem deres ægteskab har aner³⁶ både på Vestre og Mellemste Paulsgård. Paul og Mette Marie i Felsted får sønnen Jes Jessen Lassen, som bliver gift med Ingeborg fra Ludwigsruh. De bliver forældre til min bedstefar Paul Jessen Lassen. Det måske ingen tilfældighed, at min bedstemor Bodel Clausen og bedstefar Paul Jessen Lassen bliver gift – deres familier har social omgang med hinanden allerede i 1858.

Clausen-familien på Paulsgård er meget sociale og inviterer gerne på besøg. I kapitel 4 (Nis og Caren Kier), nævner jeg oldebarnet Marcus Kier (præsten som bliver hos sin danske menighed efter 1864). Marcus Kier omtales i dagbogen i 1858 som Pastor Kier og er netop året forinden tiltrådt sit embede i Rise Sogn, ca. 10 km fra Barsmark. Han ses af og til med familien på Paulsgård. Han, hustruen Jacobine og deres børn gør deres entré på Paulsgård, og der er også genvisit hos Pastor Kier i Rise. Det år prædiker pastor Kier også i Løjt Kirke, og Claus tager af og til alene til Rise på besøg. Og til slut en sød information: 1858 er den sommer, hvor storken bygger rede på Paulsgård!

³⁶ aner = forfædre

Paulsgård fra gårdspladsen, ca 1983.

Foto brugt med tilladelse fra Løjt Lokalhistoriske Forening, fra "Det gamle Løjt" nr. 32, 2021"

Børn:

1. Jep Clausen (vores ane), født den 28. december 1864.
2. Hans Clausen, født 24. maj 1866 og dør allerede den 27. maj 1866³⁷, kun 2 ½ dag gammel. Hans er opkaldes efter sin morfar fra Vostoft.
3. Hans Clausen, født 15. oktober 1867³⁸. Hans dør et halv år gammel af lungebetændelse den 25. april 1868 – samme dag som faster Karen.
4. Bothilde Clausen (g. Asmussen), født den 12. april 1869.
5. Bodil Johanne Clausen (kaldet Johanne), (g. Riis), født 24. april 1870.

Bothilde, det fjerde barn, bliver gift i 1895 i Løjt Kirke med enkemand og lærer Jes Asmussen. Jes er lærer i Barsmark i nogle år, og bliver i 1901 førstelærer og degn på Maugstrup skole vest for Haderslev. Der bor familien frem til 1906, hvor Jes dør efter længere tids sygdom.

Bothilde bliver enke som 36-årig med fire børn i alderen 1 - 9 år. Senere bor Bothilde i Skovby med sønnen Jes. Hun flytter til Barsmark, hvor hun i en periode bor med datteren Jessine. Bothilde bliver i Barsmark frem til 1955, hvor hun dør 86 år gammel. Hendes gravsten står fortsat på Løjt Kirkegård.

Foto af Bothilde Asmussen fra Bothilde Hellelunds fotoalbum.

³⁷ KB Løjt Sogn, døde 1866, opslag 288, nr. 37

³⁸ KB Løjt Sogn, kontraminsterialbogen, fødte 1867, opslag 3, nr. 22

Asmussen-børnene (Claus og Sines børnebørn)

Datteren Helene Asmussen lever ugift og arbejder som husassistent.
Dør i København 1987.

Datteren Jessine Marie Asmussen bliver gift med Otto Nielsen, og der er én datter i ægteskabet. Otto er uddannet jæger og skovfoged men arbejder som regnskabskonsulent i Løjt og laver regnskaber for folk. Otto er også aktiv i frihedskampen og dør 1980³⁹. Jessine dør juni 1970 på Aabenraa Sygehus. Før hendes død falder hun i forbindelse med rengøring i hjemmet ned fra en stige og får lårbensbrud, som menes at være medvirkende årsag til hendes død. Hendes og Ottos gravsten kan stadig ses på Løjt Kirkegård.

Sønnen Jes Asmussen bliver civilingeniør. Efter endt uddannelse emigrerer han til USA og kommer til Boston med skib marts 1927. I løbet af de næste 9 år bliver han både gift med sin kone Anita og får to børn, og i 1939 opnår han amerikansk statsborgerskab. Begge børn, Jes og Bodil Asmussen, bliver født i Wisconsin. I 1940 flytter familien til New Castle, Delaware. Jes Asmussen dør 92 år gammel i 1994 i Cedarburg i Wisconsin, og hans urne bliver bragt hjem til Løjt Kirkegård. Den sidste datter er Margretha Bothilde Asmussen. Hun bliver gift med planteavl-konsulent Christen Moth Bundgaard, og de slår sig ned på Frederiksberg.

Selv om Jes dør i Cedarburg, Wisconsin i 1994, bliver hans urne bragt hjem. Hans gravsten står stadig på kirkegården i Løjt.

Billede taget af Oliver Konrad og kan ses på www.dk-gravsten.dk

Bothilde Asmussen med sønnen Jes Asmussen og hendes barnebarn Jes Asmussen (han flytter senere til Canada). Billedet er fra 1953, hvor familien må være hjemme på besøg fra USA. Både far og søn vender senere tilbage på besøg i Bårsmark igen.

Foto af Bothilde Asmussen, søn og barnebarn fra Bothilde Hellelunds fotoalbum.

³⁹ Oplysninger fra Facebook-siden Det Gamle Løjt

Jes Asmussen bevarer gennem hele livet sin tilknytning til moderens familie på Paulsgård. Jes Asmussen og min bedstemor Bodel Lassen er fætter og kusine. Bedstemor glædede sig gennem hele livet over brevene, som kom i en lind strøm fra hendes gode fætter Jes i USA. Billedet er fra et af de mange besøg, som Jes gjorde i Barsmark.

Fra venstre: Ellen Hollesen, fru Anita Asmussen fra USA i lys kjole, Bodel Lassen, Jes Asmussen fra USA, Jessine Andersen (hustru til Jep Clausen), Jep Clausen, Mette Jeanette Riis (kaldet Misse Toftkær, Riis-familien).

Johanne bliver gift med Styrptom's sidste ejer

Bodil Johanne Clausen, der er det femte af Claus og Sines børn, bliver født 24. april 1870 kort før Claus' død.

Johanne bliver gift med Jep H. Riis (f. 1861) og bliver gårdmandskone på gården Mørkholt i Barsmark. Jep er søn af skibskaptajn Hans Riis og Ellen Svennesen⁴⁰. Forældrene arver Styrptom efter en onkel, kaptajn Svennesen⁴¹. Moderen dør, da Jep kun er 4 år gammel, og faderen, da han er 12 år. Gården bortforpagtes, indtil Jep er 21 år, hvor han overtager Styrptom. I 1882 brænder Styrptom⁴², og gården genopbygges ikke. Dette er et smerteligt tab for Jep. Jep køber en mindre gård, Mørkholt, og Styrptoms jord bliver lagt til dér. I 52 år driver Jep Mørkholt. På sin 21-års-fødselsdag bliver Johanne gift med Jep, og der kommer 4 børn i ægteskabet⁴³. Johanne bliver kendt i sognet for sin store gæstfrihed, og Mørkholt er et gæstfrit hjem.

En lokalhistoriker

Ægteskabet mellem Jep Riis og Johanne er endnu en alliance mellem vores Vestre Paulsgård og Styrptom, og denne gang også med blandet blod fra Mellemste Paulsgård. Sagen er den, at Abel fra Mellemste Paulsgård bliver mor til Hans Riis og farmor til Jep Riis. Det er Hans og hans hustru Ellen, som mødes med vores Vestre Paulsgård-familie i julen 1858. Abels barnebarn er Jep Riis, som bliver gift med Claus og Sines yngste datter Johanne. Godt nok er Jep landmand, men hans hjerte banker for lokalhistorie, og han skriver bøger og mange gode artikler om slægtsgårdene på Løjt Land. Den lille bog med sagn om Løjtland er skrevet af Jep. Jep laver også manuskriptet til bogen "Bidrag til Løjts Sogns beskrivelse og historie". Manuskriptet bliver på et tidspunkt sendt til en doktor i filosofi A. Olrik. Korrespondancen mellem Riis og Olrik om bogen findes på Rigsarkivet endnu.

⁴⁰ Dog ikke Svennesen-familien på Barsø, som jeg læser kilderne, men en Svennesen-familie i Barsmark hvor faderen er sømand

⁴¹ Kaptajn Svennesen sejler på Grønland i 30 år hver sommer fortæller Paul Jessen Lassen

⁴² Paul Jessen Lassen fortæller, at der går historier om, at det var et par vagabonder, der havde fået lov til at overnatte i laden, som røg pibe og forårsagede branden

⁴³ Oliver Konrad og jeg har sammen skrevet på afsnittet om Johanne Clausen, hendes mand Jep Riis og deres børn

Bogen bliver aldrig udgivet, og Jep dør i 1934. I 1938 dukker de håndskrevne notater ad uransaglige omveje op på direktør for nationalmuseet Mackenspangs kontor⁴⁴. De oversendes til landsarkivet. Johanne dør oktober 1941. Ved Johannes begravelse er der et meget stort følge af både slægt, venner og naboer, og på sørgetogets vej er mange flag på halv som en sidste æresbevisning for Johanne⁴⁵. Vejen er lang, for Mørkholt er den sidste gård på Barsmark Bygade, så man skal gennem hele bygaden for at nå til kirken i Løjt. Noget af det sidste, som Johanne når inden sin død, er at give tilladelse til at Jeps manuskripter som depositum forbliver på Landsarkivet i Åbenrå⁴⁶. Der hører også billeder⁴⁷ til, som i dag findes i De Historiske Samlinger for Sønderjylland⁴⁸. Jeg har ved tilblivelsen af denne bog haft Jeps notater til gennemsyn, så jeg kan fortælle, at der ligger et fint lille manuskript og venter på udgivelse, hvis der er nogen, der vil tage opgaven på sig!

Johanne og Jep Riis måske på deres bryllupsbillede. Allerede i julen 1858, længe før både Johanne og Jep er født, ses Clausen-familien fra Paulsgård med Jeps forældre Ellen og Hans Riis på Styrtom.

Abel fra Mellemste Paulsgård er mor til Hans Riis og farmor til Jep Riis. Abel dør 1855, så hun når ikke at opleve julebesøget i 1858. Endnu en gang ses en sirlig sammenvævning af familierne på Styrtom, Vestre Paulsgård og Mellemste Paulsgård.

Foto fra Paul Jessens Lassens fotoalbum

⁴⁴ Beskrivelse af Jep Riis fra Rigsarkivet + Sprogforeningens Almanak 1936, side 79

⁴⁵ Nekrolog i lokal avis, den 16. oktober 1941

⁴⁶ Noterne kan bestilles hjem via Rigsarkivets database Daisy

⁴⁷ Billeder af gamle gårde i Barsmark, som ikke findes mere

⁴⁸ Oplysninger fra Rigsarkivet ved en bred søgning på Jep Riis

Riis-børnene (Claus og Sines børnebørn)

Ellen Riis er det ældste barn (f. 1892) af Johanne og Jep Riis. Hun bliver aldrig gift og bor på Mørkholt hele sit liv. Efter forældrenes død bliver hun husbestyrerinde for sin bror Claus på gården. Ellen er "lidt tung", nok både mentalt og fysisk. Hun formår dog at holde hus for sin bror – på sin egen måde. Der er ikke altid så rent på Mørkholt, og de hjemmebagte kager er tit lidt sorte i kanten, men det går alligevel.

Min mor fortæller, at madpakkerne om sommeren ofte bliver pakket i store rabarberblade (dengang havde man ikke smørrebrødspapir), og de var ikke altid helt rene for jord. Min bedstemor var bekymret og sagde: "bare Claus ikke bliver syg af den leverpostejmad".

Men Ellen elsker at blive inviteret i byen. Når min bedstemor inviterede til besøg på Fogedgård, svarede Ellen staks: "hvo'næ' bliwe det?".

Ellen oplever nok ikke særlig meget i hverdagen og ser frem til adspredelse, og kommer gerne på besøg. Både Ellen, Claus og Misse er fætter og kusiner til min bedstemor.

Ellen dør 1971 på Sct. Ansgarhospitalet i Åbenrå.

Foto fra Paul Jessen Lassens fotoalbum.

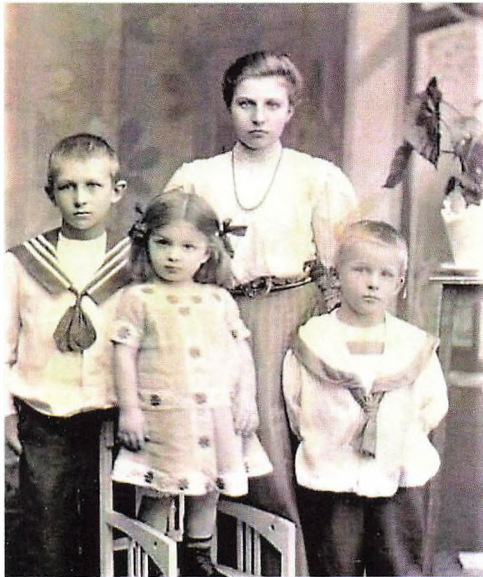

Claus Riis er det andet barn (f. 1897). Han deltager som bare 17-årig i 1. verdenskrig. Han er én af de få sønderjyder, der kommer til at slås mod englænderne i Frankrig. De fleste sønderjyder er i kompagnier, der slås mod franskmændene. Nogle mener, at kampene mod englænderne er de værste, for englænderne er svære modstandere og dygtigere soldater end franskmændene. Claus vender heldigvis tilbage efter krigen, og i 1921 tager han på Skårup Landbrugs-skole på Sydbyn. Han går på skolen samtidig med Hans Jespersen, som bliver gift med min bedstemors søster Johanne i Skovby. Claus overtager Mørkholt efter forældrene, og søsteren Ellen følger med som hans husholderske. Claus forbliver ugift ligesom sin søster. Claus samler på frimærker og har en valmindedig flot samling, vist primært danske mærker. Det er hos Claus, at jeg sammen med min far den eneste gang til dato har set et eksemplar af Danmarks første frimærke – det var en meget stor oplevelse for en lille skolepige! Claus laver også en del træskærerarbejde, bl.a. laver han selv et stort stueorgel, som senere får plads hos søsteren Misse.

Claus og Ellen holder altid nytårsaften på Fogedgård, og Claus vil gerne til midnatsgudstjenesten i Løjt Kirke. Claus siger: "jeg gir' en taxa", og så tager Claus, Ellen og værtsfamilien på Fogedgård med taxa til midnatsgudstjeneste i Løjt kirke.

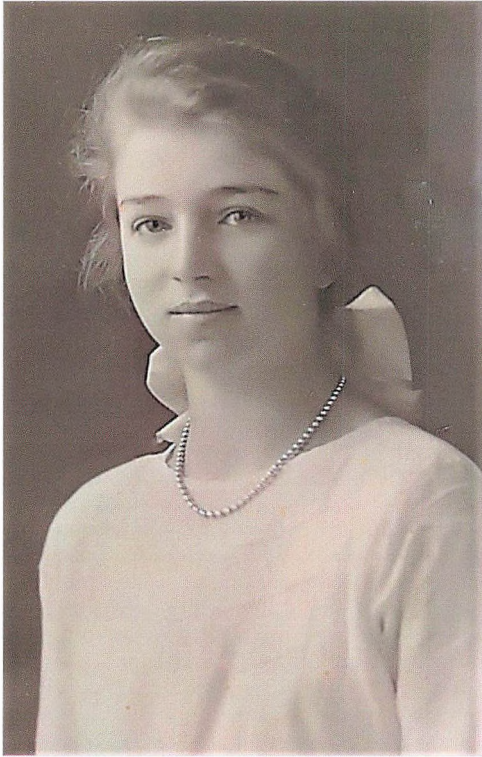
Claus dør 1982 på plejehjemmet Grønnegården i Åbenrå.

Claus' soldaterbillede er fra Paul Jessen Lassens fotoalbum.

Hans Riis er det tredje barn (f. 1902). Hans bliver kun 23 år gammel og dør sandsynligvis af difteri. Det beskrives, at Hans i nogle uger hoster/er forkølet og egentlig er kommet sig. Men han får tilbagefald; det bliver et meget aggressivt forløb med dødelig udgang. Ifølge dødsattesten dør han i løbet af et halvt døgn. Det er et hårdt slag for Johanne at miste sin søn. Hans er en både en klog og kæn ung mand, fortæller min bedstemor – og hun omtaler ham som en flink fyr. Difteri skyldes en infektion i luftvejene, som er alvorlig og har høj dødelighed. Bakteriens giftstof kan sprede sig til hjernen, og det er nok det, der sker i Hans' tilfælde. Min bedstemor beskriver, hvordan Hans ligger og slår med hovedet ind i væggen af smerte hele natten, og lægen siger "jeg tror, han dør af det". Sent i sygdomsforløbet kan giftstoffet påvirke nerverne, nyrene og hjertet, så der opstår og lammelse i kroppen og hjertestop.

På billedet ses fra venstre: Claus med stribe på kraven, Misse på stol, Ellen bagest og Hans. Foto fra Det gamle Løjt, Facebook

Det fjerde barn af Johanne og Jep Riis' børn er Marie Jeanette Riis (f. 1906), kaldet Misse. Hun bliver i 1937 gift med gårdejer Arild Toftkær Jensen i Løjt Kirke. De får 7 børn, hvoraf de fleste fortsat lever i bedste velgående, bl.a. i Løjt Sogn. Arild Toftkær Jensen er i nogle år bestyrer på Stolliggård for sin farbror, folketingsmand Jens Peter Jensen Stevns. Senere overtager han selv gården, og deres syv børn vokser op dér. Gården driver de for Løjt Sogns Brugsforening og Åbenrå Centralmejeri, og familierne i Løjt henter deres mælk hos dem. Arild er en markant mand i Løjt. Han sidder i bestyrelser flere steder, bl.a. skolekommission, Løjt Andelsmejeri og Åbenrå Centralmejeri. Derudover er han både formand og mangeårigt medlem af netop Løjt Brugsforening samt medlem af bestyrelsen i Løjt Sogn for Venstre. Det er en stor sorg for Misse, da Arild dør meget pludseligt kun 61 år gammel. Han dør på en køretur til Barsmark, hvor datteren Bodil og svigersønnen Mogens Lyckegaard Jensen netop har overtaget Misses fødegård Mørkholt. Ved ankomsten falder Arild sammen bag rattet i bilen, bliver hentet i ambulance og erklæres død ved ankomsten til Åbenrå Sygehus. Misse dør 93 år gammel i 2000 og begravnes på Løjt Kirkegård.

Foto fra Paul Jessen Lassens fotoalbum.

Jessine med børnebørnene Ellen Riis f. 1892, Tinne Clausen 1896, Helene Asmussen 1895, taget på Paulsgård ca. 1898.

Fototeknisk er der meget lang eksponeringstid, når man tager fotografier i gamle dage. Lyset skal ramme fotopladen inde i kamerakassen fra billedsiden.

Populært sagt, er det lyset, der laver fotografiet.

Det er derfor, at fotografen i gamle dage har et sort klæde over hovedet, så der ikke kommer lys ind i kamerakassen fra hans side. Under eksponeringen, hvor lyset rammer fotopladen, skal man stå musestille, og man må ikke blinke med øjnene. Det ses tydeligt, at det kan den største af pigerne (Ellen) ikke overholde – og derfor ser du kun det hvide i hendes øjne – hun ser lidt uhyggelig ud.

Foto fra Paul Jessen Lassens fotoalbum

Gravsten over Claus og hans hustru Jessine. Læg mærke til, at de to små drenge Hans begge er med på stenen.

Foto af Jes Jessen Lassen, september 2020

Claus' tidslinje:

- 1832** Claus bliver født på Paulsgård
- 1839** (7 år) Claus begynder at gå i skole i Barsmark sammen med sin lillesøster Botille. Det er deres farbror Nis Clausen, der er skolelærer.
- 1845** (13 år) Vi formoder, at Claus allerede inden sin konfirmation tager til søs.
- 1853** (21 år) Claus er matros, bor til leje på Christianshavn og arbejder på Takkelloftet på Holmen.
- 1857** (25 år) Claus falder ned fra masten ned i rum sø og brækker begge ben. Han bliver fragtet til et hospital på Skt. Helena og derefter til London.
- 1858** (26 år) Claus bliver hentet af lillebror Marcus i London, som hjælper ham hjem til Paulsgård. Claus bliver på gården og helliger sig helt arbejdet der.
- 1863** (31 år) Claus overtager Paulsgård.
- 1864** (32 år) Maj: Claus bliver gift med Jessine Marie Toft fra slægtsgården Vostoft i Løjt Kirkeby.
December: Sønnen Jep bliver født.
- 1865** (33 år) Ladebygningen på Paulsgård falder sammen.
Nye lader opføres samme år.
- 1866** (34 år) Marts: Sønnen Hans (nr. 1) bliver født.
Juli: Claus' lillesøster Botille dør.
- 1867** (35 år) Maj: sønnen Hans (nr.1) dør.
Oktober: sønnen Hans (nr. 2) bliver født.
- 1868** (36 år) April: sønnen Hans (nr. 2) dør. Gamle faster Karen dør samme dag.
- 1869** (37 år) Datteren Bothilde bliver født på Paulsgård.
- 1870** (38 år) April: datteren Bodil Johanne bliver født.
På det tidspunkt ligger Claus syg.
18. maj: Claus dør knap 38 år gammel.
Sine lever som enke på Paulsgård i 47 år.

Kapitel 8

12. generation på Paulsgård

12. generation: Jep Claussen

Ejer: 1895-1937

I sine private noter har Claus Claussen skrevet om sin far, Jep:

"Far var født lige efter krigen i 1864, har gjort nationalitetskampen med, oplevede genforeningen 1920 og 19 gode år efter genforeningen. Nekrolog i Sprog-foreningens Almanak 1940".

Erhverv og livsforløb

Jep er god til det boglige og lærer hurtigt at skrive. Allerede som 5-årig kan Jep skrive tak for julegaver til sin onkel Marcus i Hjørring på julekortet i 1869, og far Claus er tydeligt stolt af ham i brevvekslingen med sin bror Marcus. Jeps far dør allerede året efter i 1870, da Jep er 6 år, og han vokser op med farfar Jep, moderen og de to søstre Bothilde og Bodil. Jep bliver den eneste søn, da hans to brødre (Hans x 2) dør som små. Farfar Jep hjælper til på gården, mens Jep er barn. Mor Sine er en kvinde, der må lægge et stort arbejde i gården, og hvordan situationen omkring faderens død påvirker Jep, ved vi ikke noget om. Hvordan det er at vokse op med en alenemor i 1870'erne, to søstre og sin gamle farfar, kan vi jo kun gisne om. Jeg antager, at der nok fortsat er en karl og en tjenestepige på gården, men hvem der reelt bor på gården, ved vi ikke. For folketællingerne på dette tidspunkt kan vi ikke umiddelbart nærlæse, da Sønderjylland er tysk og derfor ikke er registreret i de danske folketællinger.

Jep må være stor nok til at kunne huske sin far og også gammel nok til, at faderen når at præge ham, og de når nok også at opbygge en far-søn-relation. Men Jep bliver nok mere sin farfars barnebarn end sin fars søn. Jeg har tidligere beskrevet farfar Jeps store engagement i og støtte til sine børn. Så han er uden tvivl et menneske, som ved, hvordan man har god kontakt til børn og unge mennesker – for det har han prøvet med sine egne børn som enkemand. Jeg antager på den baggrund, at det derfor nok er farfaderen, som Jep spejler sig mest i. Hvis farfar Jep følger sit mønster fra brevene, er der noget, der taler for, at han er en farfar, som både præger Jep med ønsket om fremdrift i livet og planter en sikker holdning til taknemmelighed i Jep. Jeg tror, at Jep er en markant person i hans liv.

Dette dansksind bliver nok ikke mindre med årene efter 1864, hvor også beboerne på Paulsgård må underlægge sig det tyske herredømme, efter at Danmark taber krigen. Men når farfar Jep også at præge den unge Jep med sin pietistiske tilgang til livet? Det tror jeg, at han gør, for Jep bliver et meget troende menneske som voksen.

Da farfar Jep dør, er Jep omkring 13 år. Der findes ingen overleveringer om, hvilke andre voksne udover moderen han kan spejle sig i eller vokser op med. Hvordan han vokser op, ved vi heller ikke. De gode sejlerår i Løjt Sogn ebber ud, og Jep er ikke ude at sejle. Kilderne fortæller, at Jep er en stille person, som hviler i sig selv¹. Jeg går ud fra, at han aldrig forlader Paulsgård, at han arbejder på gården hele sit liv og slet ikke kan undværes². Jeg tror, at han reelt overtager Paulsgård længe før den officielle overtagelse i 1895. Det år bliver han som 31-årig gift med den 8 år yngre Bothilde Krag, de bliver gift den 25. oktober 1895 i Løjt Kirke.

Jep er et religiøst menneske, dog ikke så religiøs som hustruen. Med Bothilde Krag som husfrue på Paulsgård bliver der hver dag læst højt af Biblen, inden det varme måltid indtages midt på dagen. Man spiser godt på Paulsgård³, tjenestefolkene er godt beværtet. På mange andre gårde spiser de ansatte ikke sammen med familien og får heller ikke den samme mad. Men det gør man på Paulsgård.

Man sidder i rangorden om bordet på Paulsgård. Jep for bordenden som husbond, Bothilde som husfrue på den ene langside tættest ved ham, og derefter følger forkarlen tættest på Jep på den anden side og derefter de øvrige tjenestefolk ned langs bordet efter rang og stilling⁴. Man spiser som regel den varme mad til midt på dagen, og derefter er der middagspause, inden man går i marken igen. Bothilde har som husfrue nemt ved at finde piger til at hjælpe i huset, for Paulsgård har et godt ry – f.eks. bliver den ene malkepige hos familien i fem år⁵. Der er også en daglejer tilknyttet gården.

¹ Flere af børnebørnene på Fogedgård giver udtryk for dette

² Samtale med Paul Jessen Lassen og morfaderen Jeps opvækst, december 2020

^{3,4} Bothilde Hellelund fortæller ved samtale oktober 2020 om sine barndoms minder på Paulsgård

⁵ Bodil Lassen deltager i undersøgelse om landbokvinder lavet af Danske Husholdningsforeningers Husholdningsudvalg i 1984, hvor hun beskriver sin opvækst

Han tager sig primært af at styne⁶ hegn, hugge kvas⁷ og ordne brænde. Hans opgave er også om foråret at sikre gårdens hegn på de forskellige marker, inden man sætter dyrene ud. Denne daglejer er fast tilknyttet Paulsgård gennem "hele børnenes barndom"⁸, så her ses endnu kilde som fortæller, at tjenestefolk på Paulsgård bliver på gården i lang tid.

En Krag på Paulsgård

Bothilde Krag er født den 23. juli 1872⁹ på Jacobsgård, en anden stor slægtsgård på Barsmark. Man fristes næsten til at sige, at det måtte ske på et tidspunkt, at Paulsgård og Jacobsgård indgår alliance via et ægteskab. Det er et ægteskab, der ligger ligefor, når vi taler om alliancer mellem store gårde på Løjt Land. Begge gårde af næsten samme størrelse, begge er slægtsgårde og begge med høj status i lokalsamfundet. Hun er ud af en stor søskendeflok. Hendes mor er Cathrine Reuter fra Stollig, som er datter af sognefoged, Dannebrogsmænd¹⁰ og deputeret/medlem af den Slesvigske Stænderforsamling, Hans Christian Reuter. Cathrine Reuters mor er Ellen Ottesen fra Ottesgård, som er en anden stor slægtsgård i Barsmark. Cathrine bliver gift med Jep Paulsen Krag fra Jacobsgård. Cathrine dør allerede 34 år gammel få måneder efter at have født sit sjette barn.

Bothilde er 9 år, da først moderen dør og efterfølgende den mindste lillebror. Hun vokser op på Jacobsgård med sin far og sin stedmor Johanne Holmer, som tager sig godt af børnene, og er en god stedmor.

Foto af Bothilde Krag fra Paul Jessen Lassens private fotoalbum.

⁶ Ved stynning af et træ bliver alle grene/skud skåret tilbage til samme punkt for at give træer en chance for starte forfra og lave nye skud. Man gør dette for at undgå at de blæser omkuld i høj blæst

⁷ Nedfaldne små grene og kviste, som bruges til at tænde op i ovnen med

⁸ Bodil Lassen deltager i undersøgelse om landbokvinder lavet af Danske Husholdningsforeningers Husholdningsudvalg i 1984, hvor hun beskriver sin opvækst

⁹ KB Løjt Sogn, viiede 1867-1896, opslag 86, nr. 23

¹⁰ En Dannebrogsmænd har fået Dannebrogssordenen, som er et hæderstegn indstiftet af Frederik 6. Det tildeles mænd, som "enhver, der ved klog og redelig Stræben for Brødres Vel og ved ædel Daad i en Kreds har gavnnet Fædrelandet"

Efter giftermålet med Jep i 1895 kommer der hurtigt børn. I perioden 1896-1907 fødes syv børn, og der støder en efternøler til i 1912. Alle otte børn overlever og bliver voksne, det er vist første gang i mange generationer på Paulsgård, at det sker. Bothilde er engageret udenfor hjemmet i en sykkreds, som hun er medlem af i en del år¹¹. De holder en årlig basar i Missionshuset, hvor Bothilde afleverer håndarbejder. Overskuddet går til Ydre Mission¹². Det er første gang, vi har kilder, der beskriver, en husfrue på Paulsgård som laver nogle ting udenfor gårdens rammer. I dag vil man nok synes, at det er en bagatel at lave håndarbejde til den årlige basar, men det er nok det, der er tid og mulighed for. Det er en tendens i tiden, at der – trods alt – bliver tid til andre sysler, da de meget tidskrævende arbejdsopgaver forsvinder fra gården. Man skal nok også se Bothildes deltagelse i missionsarbejdet som et tegn på hendes store religiøsitet, som præger hverdagen på Paulsgård. Hun læser dagens tekst (ordet) hver morgen, til frokost læser man i Biblen, inden man spiser, og på sine gamle dage beder hun altid aftenbørn "for de syv der er tilbage"¹³. Hun henviser hermed til sine 8 børn, hvoraf den ene datter (diakonisse Jessine Marie Claussen) dør i 1949 kun 51 år gammel. Bothilde kan ikke malke, til trods for hun kommer fra en stor gård, og hun vasker heller ikke tøj. Hun vokser op på Jacobsgård med, at gårdens døtre ikke hjælper til. Det er en helt ny kultur, der møder hende på Paulsgård, hvor alle lærer at hjælpe til, og Bothilde tager denne kultur til sig. Alle hendes døtre lærer både at malke og kommer også i huset på andre gårde for bl.a. at lære at lave mad og passe børn. Bothilde er meget arbejdsom, arbejder meget i huset og er ikke bange for at tage fat. På sine gamle dage er hun husholderske for sønnen Claus, og op i en høj alder skurer hun selv gulvene på Paulsgård¹⁴.

Jep med æbler og lommekniv i solen

Jep kan godt virke fysisk sart og er ikke stor og stærk, men han beskrives som godheden selv¹⁵. Denne stilhed og stabilitet, der præger Jep, må ikke mistolkes med stilleståen. Han beskrives som et stille menneske, venlig og flink, og god til at fange de små øjeblikke. Han er god til kontakt til børn og børnebørn¹⁶, nok en evne han har fra sin egen farfar Jep. Han er sådan en type bedstefar, der sidder på bænken i haven og skræller æbler med lommekniv i solen og deler dem med børnebørnene. Der bliver ikke sagt mange ord på havebænken, men hyggen og samværet eksisterer alligevel. Andre husker ham også for hans spidse ansigt og hans fipskæg¹⁷.

¹¹ Bodel Lassen deltager i undersøgelse om landbokvinder lavet af Danske Husholdningsforeningers Husholdningsudvalg i 1984, hvor hun beskriver sin opvækst

¹² Ydre Mission drives af adskillige missionselskaber, fri- såvel som folkekirkelige. De største folkekirkelige Missionselskaber i Danmark er Luthersk Mission og Danmission

¹³ ¹⁴ Esther Lassen fortæller om Bothilde Krag, marts 2021

¹⁵ Bothilde Hellelund fortæller om sine barndoms minder på Paulsgård, oktober 2020

¹⁶ Jep Lassen fortæller om sine barndoms minder på Paulsgård, september 2020

¹⁷ Esther Lassen fortæller om sine barndoms minder på Paulsgård, oktober 2020

Mellemste Paulsgård nedlægges

Mellemste Paulsgård nedlægges 1905, og Jep køber noget af jorden fra gården, og det samme gør familien Duus på Østre Paulsgård. Det må også være Jep, der opkøber også den sydligste ladebygning fra Mellemste Paulsgård – så som et kuriosum består Vestre Paulsgård nu både af ladebygningen fra Østre Paulsgård, som Sine købte i sin tid, og en rummelig kornlade fra Mellemste Paulsgård, som Jep køber, og en del af haven kommer også under vores Vestre Paulsgård¹⁸. Vestre Paulsgård vokser nu til 60 tønder land¹⁹. Det gør et stort indtryk på børneflokket på Paulsgård at følge nedrivningen af nabogården, og det er en spændende tid for dem²⁰.

Jeps mange tillidshverv

Jep er kendt for sine gode kundskaber og sin sunde fornøft²¹. Han er formand for Løjt Mejeri, han er kirkeældste (medlem af kirkebestyrelsen under den tyske administration 1866-1920)²² og for en tid også byforstander i forbindelse med genforeningen^{23, 24}. Hvervet som byforstander er nok ikke en helt lille tjans. Byforstanderen er den person, som ledelsen af forskellige offentlige anliggender er overdraget til – f.eks. at tage sig af fattiggassen og bykassen. Hvervet kaldes andre steder for en kommuneformand og står for ledelsen i en landkommune. Det minder i sin sønderjyske form nok nærmest om en gammeldags sognefoged – ligesom Nis i kapitel 2. Men den sagtomdighed, som Nis i kapitel 2 mangler, har Jep til fulde. Paulsgård er en dansksindet gård, og jeg forestiller mig, at Jep nok vælger at acceptere disse hverv, på trods af at det sker under tysk administration for at være så tæt på lokalmagten under det tyske herredømme som muligt. En kendt ledelsesstrategi er: "Hold vennerne tæt, men dine fjender tættere"²⁵ – det kan være, at Jep bruger den strategi i perioden op til 1920. Han sørger for at holde sig til i mange sammenhænge i lokalsamfundet, og det er nok ikke en tilfældighed. Han læser gerne og "fører bøger"²⁶, og der holdes avis på Paulsgård. Jeg regner med, at han fører regnskaber og laver papirarbejde, som hører til på en gård, men han laver nok også skriftligt arbejde i forbindelse med sine mange tillidshverv, og han har et markant ståsted i forhold til sin danskhed. Han er medlem af skolenævnet (i den tyske tid medlem af Skolerådet)²⁷, er formand for bestyrelsen i Andelsmejeriet (1911-1921). Jep laver ting med akkuratesse, er stille og beskedet. Jeg tror, at det præcis er disse

^{18, 19, 20} Bodil Lassen deltager i 1984 i en stor undersøgelse om landbokvinder, hvor hun beskriver sin opvækst detaljeret

²¹ Notits i avisen Heimdal 1942 da hustruen Bothilde Krag fylder 70 år

²² I hvert sogn vælges fire kirkeældste og 12 menighedsrepræsentanter. Med præsten i spidsen udgjorde de kirkebestyrelsen, som rådgiver præsten i kirkelige forhold og i kirkens vedligeholdelse og formue.

Må ikke forveksles med menighedsrådet

²³ En byforstander kendes primært fra Sønderjylland i perioden 1864-1920 og betegner lederen af en landkommune

²⁴ Notits i avisen Heimdal 1942 da hustruen Bothilde Krag fylder 70 år

²⁵ Oprindeligt sagt af Sun Tzu, kinesiske general, militærstrateg og filosof

²⁶ Bothilde Hellelund fortæller ved samtale oktober 2020 om sine barndomsminde på Paulsgård

²⁷ Min bedstemor Bodil Lassen beskriver sin fars virke

egenskaber, om gør, at han har mange betroede hverv gennem tiden. Når Jep går ind i noget, kan man regne med, at der bliver gjort det, der skulle gøres! Når Jep en sjælden gang tager ordet, hører man efter²⁸. I 1937 overlader han gården til sønnen Claus. I Jeps nekrolog skrives april 1939: "Han var en god dansk mand, der uden forbehold sagde sin mening, men han bevarede også sine nationale modstanderes agtelse og respekt"²⁹.

Jep og krigene

Jep oplever mange krige i sin levetid. Den anden slesvigske krig 1864, og første verdenskrig 1914-1918. Så mange krige i én levetid har ingen på Paulsgård oplevet siden 1600-tallet, hvor der både er trediveårskrigen og svenskekrigene.

En hurtig opsummering af grunden til krigen i 1864 er, at Danmark og Tyskland toppes om det nationalt blandede hertugdømme Slesvig (hvor befolkningen taler både dansk og tysk), men også hertugdømmerne Holstein og Lauenborg (hvor befolkningen kun taler tysk) indgår i tovrækkeriet. Danmark vinder krigen 1848-50 men taber krigen 1864. Sønderjylland kommer efter nederlaget i 1864 under tysk herredømme og kaldes Nordslesvig, fordi det preussiske styre forbyder betegnelsen Sønderjylland.

Det officielle sprog bliver tysk, og der tales tysk i skolerne, der er tyske aviser, retsdokumenter er på tysk, kirkebogen skal føres på tysk, osv. Men det går faktisk godt økonomisk i Nordslesvig i 1880'erne, da Jep vokser op. Dette skyldes blandt andet, at de nordslesvigske gårde i 1880'erne ikke er presset på samme måde som gårdene nord for Kongeåen til at omlægge produktionen fra kødproduktion til malkekvæg (smør) og svin. Den kraftige befolkningstilvækst i Hamborg og toldmurene omkring det tyske rige betyder, at der fortsat er stort behov for afsætning af kødkvæg. Priserne er af-dæmpede over en årrække, men fra omkring 1895, da Jep og Bothilde bliver gift, går det igen fremad, og der følger en kraftig opgangstid helt frem til 1. Verdenskrig³⁰.

Krigen i 1864 kommer i høj grad til at berøre Løjt Land, som bliver besat af preussiske og østrigske styrker. De blev indkvarteret rundt om på gårdene. Det nationale skel vokser i sognet. De dansksindede er godt nok i flertal, men den tysksindede del har store gårde og masser af jord³¹.

I forbindelse med 1. verdenskrig sættes landbruget tilbage. Mange mænd må rejse fra deres gårde for at gå i krig, så det er kvinder, børn og gamle, der må stå for driften. På Paulsgård bliver ingen sendt i krig.

²⁸ Nekrolog over Jep Clausen, april 1939

²⁹ Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965

³⁰ Kulturarv.dk om sønderjyske forhold i 1880'erne

³¹ Dengang.dk, artikel nr. 2049

Alle krigsduelige mænd 17-45 år³² skal melde sig. Drengene er for små, og Jep er nok for gammel, men forkarl og karle må væk, og kvinderne må overtage mændenes arbejder og ansvar. Fra 1915 kommer der ganske vist russiske krigsfanger på alle gårde i Barsmark³³ som hjælpere, men de kan ikke altid erstatte de fraværende karle³⁴. På Paulsgård er der også en russisk krigsfange.

Under 1. verdenskrig er der en russisk krigsfange på Paulsgård. Jep er så heldig, at krigsfangen faktisk er landmand hjemmefra, så han er familien en god hjælp, hvilket langt fra er tilfældet alle steder. Fra venstre: den russiske krigsfange, bagest Claus, Jeppe med matroskrave, far Jep yderst til højre.

Foto fra Paul Jessen Lassens fotoalbum, juli 2019.

Dagligdage og fornyelse på Paulsgård

Jep kommer til at tilhøre den generation, som får maskiner og hjælpemidler ind på Paulsgård. Hans mor Sine Toft bliver den sidste ejer af Paulsgård med de manuelt tunge arbejdsopgaver. I Jeps tid på gården går der fra at være opgaver med meget arbejde til at være et arbejdsliv med flere hjælpemidler; f.eks. kommer der et mejeri ca. 1894 (så man ikke selv skal smørkærne længere), og gården får en selvbinder. Paulsgård er en stor gård, hvor der fortsat er mange arbejdsopgaver, og børnene lærer at hjælpe til. Vi har et godt billede af hverdagen på gården gennem skriftlige kilder³⁵.

³² Danmarkshistorien.dk om levevilkår i Sønderjylland under 1. verdenskrig

³³ Alle gårde i Barsmark modtager russiske krigsfanger; dette oplyses i materiale fra min bedstemor Bodil Lassen (undersøgelse om landbokvinder, 1894)

³⁴ Dengang.dk, artikel nr. 2049

³⁵ Bodil Lassen deltager i undersøgelse om landbokvinder lavet af Danske Husholdningsforeningers Husholdningsudvalg i 1984, hvor hun beskriver sin opvækst detaljeret

Arbejdsopgaver, der forsvinder fra gården i Jeps tid, omfatter ølbrygning, lysestøbning og vævning. Hør og tadder (boghvede) udgår af produktionen, og man starter dyrkning af roer i stedet³⁶. Ca. 1912 kommer italienske arbejdere til egnen, som lægger terazzogulv i køkkenet og i gangen på Paulsgård – før den tid ligger der teglsten på gulvet³⁷.

Børnenes pligter på Paulsgård

De skal holde deres egne træsko rene og stille dem i bryggerset.

De skal hjælpe til med at plukke humle til ølproduktionen hjemme på Paulsgård (inden funktionen forsvinder).

Et par gange hver sommer skulle alle børn ned at kravle på knæ og hive ukrudt op mellem brostenene på gårdspladsen.

De vender høet et par gange i sommerens løb afhængig af vejret. De skal hjælpe med at binde hø op sammen med daglejeren og hans kone (inden selvbinderen kommer).

De skal hjælpe med tærskearbejdet: Én skal ride hesten rundt om gangværket på gårdspladsen for at holde maskinen i gang. Det sker, at hesten bliver doven af den evindelige rundkørsel, og så banker far Jep på ruden fra køkkenet, så både hest og kusk får mere fart på.

Da pigerne bliver større, lærer de at malke, og det bliver deres opgave fast fremover.

Alle døtrene arbejder hjemme på gården som husassistenter i perioder, så de både malker, laver mad og gør rent. Det foregår i turnus, således at mens andre af pigerne er ude at tjene eller på højskole, er de øvrige hjemme og hjælper til.

På den måde sparer Bothilde at have en pige udefra i huset.

De voksnes arbejdsopgaver på Paulsgård

Der er to piger på gården. Den ene skal malke, vaske spande, holde bryggers, ordne karlekammer og hjælpe i marken med høstarbejdet. Den anden skal arbejde i hus og have, vaske og stryge (inden vaskedamen kommer til senere). Karlene sover i et kammer i hestestalden, og malkepigen sover i et kammer ved køkkenet. Den sidste pige sover hos Sine på loftet. Karlene og daglejeren tærsker rugen og udbedrer stråtaget på stalden med rughalm.

³⁶ Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965

³⁷ Bodil Lassen deltager i undersøgelse om landbokvinder lavet af Danske Husholdningsforeningers Husholdningsudvalg i 1984, hvor hun beskriver sin opvækst detaljeret

Hvad laver Sine, når hun bor på aftægt

Hvordan er det at bo på aftægt? Farmor Sine bor oppe på første sal på Paulsgård, hvor hun har sin egen hyggelige³⁸ stue. Hun har også et soveværelse, som hun deler med den yngste af tjenestepigerne. Sine er mest nedeunder hos familien, og hun indtager alle måltider sammen med den øvrige familie.

Hun sidder nogle gange i sin egen stue, når hun trænger til tid for sig selv. Men hun hjælper fortsat til i husholdningen, selv om hun bor på aftægt.

Nogle af Sines opgaver er:

At dele det knuste sukker ud i endnu mindre og sirlige stykker, som kunne lægges i sukkerskålen til brug ved kaffen.

At spinde garn på spinderokken og strikke strømper og vanter til alle børnene.

Der væves ikke på Paulsgård, det bliver gjort hos en væver ude i byen.

Der er to værelser på loftet på Paulsgård. I det ene bor Jep og Bothildes datter Tinne omkring 1940'erne, da min mor³⁹ er på gården som ung pige. Jeg tror, at det ene værelse har været Sines dagligstue, og det andet har været hendes soveværelse, som hun deler med den unge pige.

Min bedstemor beskriver, at der kommer en vaske-dame inde fra Løjt og hjælper med at vaske tøj og stryge – og ved samme lejlighed laver hun små reparationer af tøjet, hvis der er noget, der er gået i stykker. Det gør Bothilde Krag ikke selv. Der bliver tændt op i gruekedlen i bryggerset til storvask én gang om måneden. Man bruger også vaskebræt og vaskebalje.

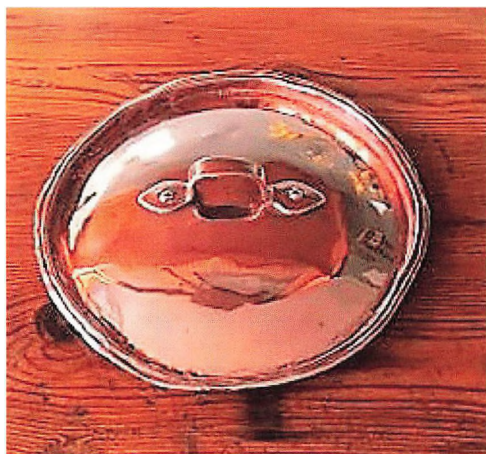
Maleri af Frederik Kunstell-Gaardsson, titel "Vaskekone".

³⁸ Min bedstemor Bodel Claussen beskriver i tekst Sines stue som hyggelig – det tyder på, at børnene nok en gang i mellem har fået lov til at komme op og sidde hos hende i hendes egen stue

³⁹ Bothilde Hellelund

Første verdenskrig og kobberlåget

Da første verdenskrig (1914-18) gør sit indtog, har det specielt store omkostninger for Sønderjylland. Efter krigen i 1864 kaldes det for Nordslesvig og er under tysk herredømme. Mange danske unge mænd bliver indkaldt som soldat og skal kæmpe på tysk side – også de unge mænd på Løjt Land. Det er en svær tid, og man regner med, at ud af de 30.000 mand fra Nordslesvig (= nuværende Sønderjyllands Amt), der sendes i krig, mister 6000 sønderjyder livet⁴⁰. Der opstår hurtigt mangel på især fødevarer. Der bliver øget myndighedskontrol og afleveringspligt for bl.a. bøndernes landsbrugsvarer. Det giver grobund for snyderi, sortbørshandel og svækket tiltro til overmagten⁴¹. Befolkningen lider også andre afsavn, og på Paulsgård må man – ligesom på hele Løjt Land – aflevere kobber og messing fra husholdningen som tilskud til krigsherrens produktion af krudt og kugler. Alle skal aflevere deres beholdninger i Åbenrå. Det er vemodigt for familien på Paulsgård at aflevere de mange flotte kedler og gryder, som er samlet gennem generationer, og selv kirkeklokken i Løjt kirke må lade livet i 1917. Paulsgårds kobber og messing bliver lagt i halm og køres ind til Åbenrå og bliver givet til pligtaflevering. Da familien kommer hjemme igen med den tomme vogn og skal fjerne halmen, ligger det lille grydelåg tilbage og er blevet overset. Det bliver den eneste kobbergenstand, som overlever krigen på gården.

Paulsgårds nuværende ejere Christian og Margit får overdraget det fine gamle låg i kobberbryllups-gave. I dag hænger låget som pynt ved siden af det smukke elmetræs-chatol og maglebrættet i den fine stue på Paulsgård.

Foto taget af Christian Claussen, marts 2021

⁴⁰ Voresgamledanmark.dk

⁴¹ Danmarkshistorien.dk om levevilkår i Sønderjylland under 1. verdenskrig.

Bageste række fra venstre: svigersøn Paul Jessen Lassen, svigersøn Hans Jespersen, svigersøn Jürgen Hollesen. Mellemste række fra venstre: søn Jeppe Claussen, datter Bodel (g. Lassen), datter Cathrine (Tinne) Claussen, datter Johanne Claussen (g. Jespersen), datter Jessine Claussen (diakonisse), datter Ellen Claussen (g. Hollesen), datter Ingeborg Claussen (med hvid sløjfe på kjole), søn Claus Claussen. Forreste række fra venstre: Bothilde Krag, (børnebørnene Emma (f.1924) og Bodil (f. 1925) Jespersen), Jep Claussen. Billedet er angiveligt taget i anledning af Jeps 70-års-fødselsdag i 1934. Datering skønnet ud fra børnebørnenes alder og med viden om, at datteren Ingeborg først bliver diakonisse i 1936.

Fotografi fra Bothilde Hellelunds private fotoalbum.

Jep Claussen og Bothilde Krag ligger begge begravet på Løjt Kirkegård.

"Jeg kan huske at jeg var oppe på Paulsgård og se Jep dø. Jeg fik en lille buket af Jessine Claussen (min mors storesøster), som jeg skulle lægge inde ved Jep, hvor han lå på lit de parade, så alle naboerne kunne komme og se ham". Fortalt af Bothilde Hellelund, barnebarn, december 2016.

Gravsten fra Løjt Kirkegård, billede taget af Oliver Hellelund Konrad.

Billedet kan ses på dk-gravsten.dk

Jeps tidslinje:

- 1864** Født: 28. december 1864⁴² på Paulsgård
- 1870** (6 år) Jeps far dør
- 1878** (12 år) Jeps farfar Jep dør
- 1895** (31 år) 25. oktober: Jep bliver gift i Løjt Kirke med Bothilde Krag.
Overtager Paulsgård samme år.
- 1896** (32 år) Datteren Cathrine (Tante Tinne) bliver født på Paulsgård
- 1898** (34 år) Datteren Jessine bliver født på Paulsgård
- 1900** (36 år) Datteren Bodel bliver født på Paulsgård
- 1902** (38 år) Sønnen Claus bliver født på Paulsgård
- 1903** (39 år) Datteren Ellen bliver født på Paulsgård
- 1907** (43 år) Datteren Ingeborg bliver født på Paulsgård
- 1911** (47 år) Jep starter som formand for bestyrelsen i Andelsmejeriet i Løjt
- 1912** (48 år) Sønnen Jeppe bliver født
- 1915** (51 år) Første verdenskrig starter året forinden.
Der kommer nu en russisk krigsfange på gården, som hjælper med arbejdet.
- 1921** (57 år) Jep slutter som formand for bestyrelsen i Andelsmejeriet i Løjt
- 1921** (57 år) (FT) Jep og Bothilde har 5 børn boende hjemme på gården endnu.
Det er børnene Cathrine (25), Bodel (21), Claus (19), Ingeborg (14)
og Jeppe (9). Jessine, Ellen og Johanne er ikke på Paulsgård i 1921.
Der er ikke tjenestefolk/hjælpere med bopæl på Paulsgård
- 1939** (75 år) Jep dør på Paulsgård. Hustruen Bothilde lever videre som enke i 19 år

⁴² KB Løjt Sogn, viede 1867-1896, opslag 86, nr. 23

Kapitel 9

Børnene på Paulsgård

Cathrine bliver aldrig kaldt andet end Tinne, og hun er sikkert opkaldt efter sin mormor Cathrine Reuter. Tinne bor store dele af sit liv hjemme på gården, hvor hun hjælper til og går til hånde. Nok fra den tidlige ungdom står det klart, at Tinne lider af tilbagevendende depressioner¹. Tinne flytter aldrig hjemmefra, og hun bliver den i søskendeflokken, der bliver boende på gården og hjælper forældrene. Da moderen Bothilde i 1950'erne flytter ud af Paulsgård over vejen til det nyopførte aftægts hus, som hører til gården, flytter Tinne med.

Da Bothilde dør, flytter Tinne ind i Brødremenighedens Enkehus² i Christiansfeld, hvor hun bor i mange år. Efterfølgende kommer hun til Åbenrå. I hendes lejlighed i Persillegade får hun ofte besøg bl.a. af lillesøster Bodel³, når hun er i Åbenrå for at ordne ærinder. Tinne dør i Åbenrå 1980.

Aftægts huset til Paulsgård, luftbillede fra 1954. Huset må være bygget på omtrent samme tid. Her flytter Tinne over med moderen, da hendes bror Claus Claussen overtager gården. Bothilde Krag dør i 1958.

Foto fra Løjt Lokalhistoriske Forenings hjemmeside

¹ Bothilde Hellelund fortæller om Tinnes liv og om, hvordan hun omkring 20-årsalderen udvikler "tungsind", september 2019. Det er nok næppe den helt korrekte betegnelse, som vi ville bruge i dag

² Søstrehuset er for unge kvinder, der bliver oplært i sprog, kvindelige sysler og husholdning. Enkehuset bliver beboet af enker og enlige kvinder, oplysninger fra Brødremenighedens hjemmeside

³ Min bedstemor Bodel Lassen skriver flittigt dagbøger gennem 1970-80'erne, hvor hun noterer, at hun besøger Tinne, når hun er i Åbenrå for at komme på biblioteket og apoteket, og hun besøger sin anden søster Ellen også

Tinnes søster Jessine (og senere Ingeborg) bliver diakonisser på Skt. Lukas Stiftelsen i København. Tinne tager med sine forældre til København i 1923 nok for at besøge Jessine. Fotografi af Bothilde, Jep og Tinne taget foran Dragespring-vandet på Rådhuspladsen i København. Det ligner et foto taget af en professionel fotograf. Sådanne gik rundt ved kendte seværdigheder og tilbød at fotografere turister.

Foto fra Thomas Ullum Thoresens private fotoalbum (tidligere ægtefælle til Jeppe Claussens barnebarn).

- 1. barn:** Cathrine Clausen (Tante Tinne)
Født: 13. august 1896⁴ på Paulsgård, Barsmark
Døbt: 18. september 1896
Faddere: Jessine Marie Clausen (farmor), Cathrine Krag (en søster til mor Bothilde), Jes Asmussen (en svoger til far Jep)
Konfirmeret: 2. april 1911
Død: 21. november 1980 i Persillegade 8 (Plejahjemmet Bruhnshave) i Åbenrå.
Begravet: 25. november 1980 på Løjt Kirkegård (ligger begravet sammen med forældrene, men Tinnes gravsten er fjernet ved en tidligere lejlighed)⁵.

⁴ KB Løjt Sogn, kontraministerialbogen, 1867-1896. opslag 177, nr. 60

⁵ Oplyst af graveren på Løjt Kirkegård til Oliver Hellelund Konrad i forbindelse med fotografering af alle sten på kirkegården 2019: Efterfølgende oplyser Paulsgård nuværende ejer, at han på et tidspunkt fjerner stenen, samtale april 2021

Jessine Marie vokser op som den næst-ældste blandt 8 søskende, og hun bliver opkaldt efter sin farmor Jessine Marie Toft. Jessine flytter i 1920 til Tullebølle på Langeland, hvor hun er husassistent i en periode. Derefter arbejder hun kortvarigt på Haderslev Amts Sygehus (nok for at prøve sygeplejefaget). Lige før sin 24-års fødselsdag i 1922 indtræder hun i Sankt Lukas Stiftelsen i Hellerup. Det bliver starten på hendes livsgerning.

Uddannelsen som sygeplejerske tager Jessine på Sankt Lukas Stiftelsens Hospital, og kort tid efter hun er færdig med uddannelsen, bliver hun i 1926 søster-elevmoder. Det er et hverv, hvor hun

tager sig af søstereleverne og fungerer som kontaktperson mellem de unge søstre og forstanderinden. Dagen før sin 30-års fødselsdag 1928 bliver Jessine officielt indviet som diakonisse.

Selvom Jessine bor og har sit daglige liv i Hellerup, har hun stadig kontakt med familien hjemme på Paulsgård. dem. Jessine er den i familien, der står for fotograferingen ved større familiesammenkomster og fester. I sommeren 1949 udvikler hun en alvorlig, kronisk gigtsygdom (Lupus Erytematosus), der danner betændelse i bindevæv, organer og led. Man danner antistoffer mod sit eget væv (autoimmun sygdom).

Hun dør af den 26. november 1949, kun 51 år gammel. Fordi Jessine ligger alvorligt syg, da niecen Inger fra Fogedgård bliver gift med Jens Faurby (gift den 19. november 1949⁶), og dør få dage senere, bliver der ikke taget familie billeder – det plejer jo at være Jessines job. Af samme grund findes ingen fotografier fra Inger og Jens' bryllup. Jessine Claussen bliver bisat fra Sankt Lukas Stiftelsen, den institution, hun vier hele sit liv og alle sine kræfter til. Hun ligger på Sankt Lukassøstrenes begravelsesplads på Hellerup Kirkegård.

⁶ KB Løjt Sagn, kontraminsterialbogen, viede 1944-1953, opslag 237, nr. 17

Det sidste vers, som Jessine siger inden sin død, er et vers, som hun ofte har brugt, når kirkeklokkerne ringede bedeslag:

"Gud Fader, som mig skabte,
tæl ej mig blandt fortabte,
mit håb er sat til dig.
Guds søn, som mig forløste,
din hjælp mig altid trøste,
styrk det, du har begyndt i mig!"

Billede af mindeplade over Jessine fra Diakonissestiftelsens gravplads på Hellerup kirkegård.

Foto taget af Oliver Konrad, juni 2019.

Bothilde Krag på besøg på Skt. Lukas Stiftelsen med datteren Cathrine (Tinne). Jep dør 1939, og Jessine dør 1949.

Måske er billedet fra 1944 i forbindelse med Ingeborgs diakonisseindvielse? Eller måske fra et af de første år efter 2. verdenskrig?
Fra venstre: diakonisse Jessine Clausen, Bothilde Krag, Tante Tinne, diakonisse Ingeborg Clausen.

Foto fra Paul Jessen Lassens private album.

2. barn: Jessine Marie Clausen

Født: 7. maj 1898⁷ på Paulsgård, Barsmark

Døbt: 4. juni 1898 på Paulsgård

Faddere: Johanne Riis, Ellen Krag, Jes Matthæus Krag,
alle i Barsmark

Konfirmeret: vist konfirmeret sammen med sin fætter
Claus Johannes Riis (begge ej fundet i kirkebogen).

Død: 26. november 1949, Lukas Stiftelsen i Hellerup

Begravet: 30. november 1949, Lukas Stiftelsens
kirkegård i Hellerup

⁷ KB Løjt Sogn, kontraminiertalbogen, født 1896-1943, opslag 8, nr. 14

Johanne opkaldes sandsynligvis efter sin mors stedmor, Johanne Holmer. Johanne er som ung pige et år på Rødding Højskole (nok umiddelbart efter krigen). I 1923 gifter hun sig med sin grandfætter⁸ Hans Emanuel Jespersen fra gården Iversgaard i Løjt Skovby. Johanne og Hans får seks børn, som alle bliver født i Skovby. I 1924 fødes Emma Jespersen, som gifter sig med landmand Cornils Knutz. Bodil Jespersen kommer til verden i 1925, og hun gifter sig med Johannes Juhl, der arbejder med stål. Hun selv bliver sygeplejerske. De er ingen børn i ægteskabet.

1927 får Johanne og Hans deres første søn, Jep Jespersen. Han bliver ikke gift, men overtager gården i Skovby og driver den efterfølgende i mange år. Året efter fødes sønnen Hans Jørgen, der bliver ingeniør, flytter til i Sønderborg og får familie dér. I 1929 bliver Emil Jespersen født. Han bliver ligesom sin bror ingeniør og flytter til København, hvor han stifter familie. Det sidste barn, Johannes, fødes i 1930 og bliver boende i Løjt.

Ægtemanden Hans får dårligt hjerte, og på et tidspunkt før hans død i 1969 overdrages gården til sønnen Jep. Efter at Johanne er blevet enke, bliver hun boende på gården sammen med ham. Den 19. januar 1982 dør Johanne på den gård, hvor hun har boet i næsten 50 år. Hun bliver bisat fra Løjt Kirke, den kirke hvor hun også bliver døbt, konfirmeret og gift. Sønnen Jep sælger Dyrhøj i 2004, og gården er ikke længere i familiens eje.

⁸ KB Løjt Sogn, kontraminiertalbogen, fødte 1896-1943, opslag 14, nr. 21

Johanne og Hans Jespersens gravsten står stadig på Løjt Kirkegård.

Foto taget af Oliver Hellelund Konrad, juni 2019. Stenen kan findes på dk-gravsten.dk

- 3. barn:** **Johanne Claussen (g. Jespersen)**
Født: 17. juni 1899 på Paulsgård, Barsmark
Døbt: 14. juli 1899⁹
Faddere: Johanne Krag, Mette Hemmet (en søster til mormor Cathrine Reuter), Jep Clausen alle fra Barsmark
Konfirmeret: 29. marts 1914 i Løjt Kirke¹⁰
Død: 19. januar 1982
Begravet: Januar 1982 på Løjt Kirkegård

⁹ KB Løjt Sogn, kontraminiertalbogen, konfirmerede 1905-1943, opslag 22, nr. 9

¹⁰ Hendes farmor Jessine Marie Toft har en søster Botille Toft, og det er disse to søstres børnebørn, der nu bliver gift

Bodel fødes på Paulsgård som det fjerde barn og den fjerde pige. Mens Bodel går i skole, har man skolefri/skoleferie planlagt efter høsten, så man kan hjælpe hjemme på gården, så der er ferie hele august. Bodel vokser op under tysk herredømme og går i skole, hvor der tales og undervises på tysk i klasseværelset, og skolebøgerne samt læreren er tysk. Det hænder vist, at man vender sig om og snakker dansk indbyrdes med klassekammeraterne ved nabobordene – og så vanker der eftersidning. Det foregår ved, at eftersidderne skal skrive "ich soll Deutch sprechen" i deres kladdehæfte x antal gange. Bodel beskriver dette minde fra sin barndom – det kan tyde på, at Bodel selv har prøvet det!

Som 17-årig er Bodels første plads væk hjemmefra på en gård i Haderslev amt, hvor der er en malkepige, to karle og fire børn. Bodels opgave er at lave mad til alle på gården, og det klarer hun godt med god oplæring af en flink madmor på gården. Bodel får alene ansvaret for madlavningen, og der bliver stølet på hende. Hun har familær stilling og får 200 mark om året. Endnu en gang er Marcus Clausen inde i billedet på Paulsgård. Da han sin tid flytter til Hjørring, får han bl.a. datteren Bothilde Karen Clausen (1867-1962), som bliver gift med frimenighedspræsten Nicolaj Birger Kjølseth. Han får bl.a. embede i Sottrup Sogn i 1920-40, og dér kommer Bodel i huset i en periode. Derudover er hun i præstegården i Varnæs for at tjene. Hun er også i huset hos sin tante Didde¹¹, som som er gift med pastor Popp, der har embede i Hygum¹². Så Bodel når at være i huset på tre præstegårde. I vinteren 1919-1920, nok så hurtigt som Sønderjylland åbner op til Danmark efter 1. verdenskrig, er hun på Askov højskole sammen med en ældre søster¹³. Efter 8 års tysk skolegang og opvækst under tysk herredømme bliver det en enestående oplevelse for begge søstre¹⁴. Efter højskolen er der tale om, at Bodel skal på seminariet og uddanne sig som skolelærer, men det bliver ved snakken, og Bodel fortsætter den huslige uddannelse hjemme på gården i stedet for. Bodel ville gerne have taget læreruddannelsen, men ikke alle piger får muligheden for at tage en uddannelse i 1920'erne umiddelbart efter krigen.

¹¹ Tante Didde er søster til Bodels mor Bothilde Krag. Esther Lassen fortæller, hun husker tante Didde som en skrap dame

¹² Esther Lassen fortæller om min bedstemor, april 2021

¹³ Bodel bruger sætningen "min lidt ældre søster". Kilde: Bodels beskrivelse 1984 til undersøgelsen af landbokvinder

¹⁴ Bodels egen beskrivelse af opholdet. Kilde: Bodels beskrivelse 1984 til undersøgelsen af landbokvinder

I 1927 bliver Bodel forlovet med en gårdmand, som tidligere har været i Sundeved, Paul Jessen Lassen. Han er med i 1. verdenskrig, og efter at have tjent penge nok efter krigen køber han Nørre Fogedgård i Barsmark i 1925. Bodel har i mange år lagt ting i sin brudekiste: det er blevet til 30 lagner, 30 håndklæder og 30 viskestykker + dyne- og pudebetræk og andre hverdagsting. Derudover 2 lange duge med servietter til og mange mindre duge. En moster¹⁵ og en ugift søster¹⁶ hjælper med at brodere initialer på alle de fine ting.

Vedrørende møbler er det således, at Bodel og Paul overtager stuemøbler fra Pauls mor Inger Christine Lassen, og spisestue og soveværelsesmøblement betales af Bodels far, Jep. Bryllupsgaver er bl.a. et gulvtæppe til dagligstuen, meget sølvtøj (som stadig er en tradition i Barsmark gennem alle disse generationer!), nytting til husførelsen, spisestel og kaffestel og et vaskestel til servanten. Pauls mor, Inger Christine, som er enke, flytter med ind på Fogedgård og bor hos søn og svigerdatter frem til sin død i 1933. Der kommer hurtigt børn til, og i perioden 1930-1938 fødes 6 børn¹⁷, så svigermor Inger Christine når at opleve de to første børn på Fogedgård inden sin død. Bodel kvalificerer sig også ved at gå på sykursus og lære finere linnedsyning. De kompetencer får hun dog ikke specielt brug for på en gård med 6 børn og trang økonomi gennem 30'erne og under 2. verdenskrig. Hun er så heldig, at det bliver tante Mimmi¹⁸, der tager sig af at sy tøj til børnene – og Mimmi er en uvurderlig hjælp i mange forhold på Fogedgård.

Gennem hele livet bevarer Bodel interessen for både kultur, læsning, skrivning og klaverspil. Bodel læser meget, skriver både sangtekster og små digte, fører flittigt dagbog gennem hele livet, læser højt for sine børn på Fogedgård og synger sange med dem. En fast rutine er, at børnene på Fogedgård synger godnatsang "Jeg er træet og går til ro" inden sengetid. Egentlig er det en begravelsessalme, men den bruges som godnatsang på Fogedgård. Den bruges stadig i dele af familien ved sengetid. Ifølge min mor¹⁹ vokser børneflokkens på Fogedgård op med en mor, der ikke "kun" er en almindelig bondekone, hun kan så mange andre ting.

¹⁵ Der er en ugift søster til Bothilde Krag, Ellen Krag, som nok er den omtalte moster

¹⁶ Det er nok storesøsteren Tinne, som hjælper med at brodere

¹⁷ Der fødes endnu en søn, Christian i 1941, som er dødfødt

¹⁸ Mette Marie Lassen, en søster til ægtefællen Paul

¹⁹ Samtale med min mor Bothilde Hellelund om min bedstemor Bodel Lassen, december 2016

Bodel bidrager med litteratur, musik og sang i hjemmet, og hun er et troende menneske, som gerne går i kirke. Ægtefællen Paul har tillidshverv bl.a. i Andelssvingeslagteriets bestyrelse og i mejeribestyrelsen. Han er sognerådsmedlem og bliver siden også sognerådsformand gennem næsten to perioder, indtil sygdom tvinger ham til at stoppe (1957). Bodel påtager sig også hverv: Hun sidder i skolenævnet et par år og er medlem af Husmorforeningen. Efter ægtefællens død i 1960 bor Bodel på aftægt på Fogedgård hos sønnen Paul Jessen Lassen, som overtager gården.

For undertegnede er Bodel indbegrebet af en bedstemor: Hun har bom²⁰ i tasken, bager småkager, gætter kryds-og-tværs, spiller skak med børnebørn, strikker strømper til alle, der vil have et par, og interesserer sig for sine børnebørn. Hun er mild, god og har en engels tålmodighed²¹, og hun ejer Fogedgårds eneste tv. Det står i hendes aftægtsstue, og dér samles man om aftenen og ser tv sammen. Men når vinteren viser tænder, rejser Bodel fra Fogedgård i en periode og tager på tur rundt om i Danmark og besøger alle sine børn. Hun bliver gerne nogle uger hvert sted til stor glæde for både børn, svigerfamilier og børnebørn.

Bodel når at leve både under tysk og dansk styre, hun oplever 2 konger og 1 dronning og 2 verdenskrige samt indtoget af mange nye ting, som gør den praktiske del af livet lettere. Hun oplever både at få elektricitet ind på gården i 1930'erne, får elektrisk strygejern i 1950'erne, får sit første køleskab i 1960, får lavet badeværelse og det første indendørs toilet i 1958 – indtil da foregår vask ved et vaskefad i bryggerset.

I 1961 bliver der lagt centralvarme og radiatorer ind i hele huset.

Bodel lever 89 år af sine 91 i Barsmark. Hun vokser op på Paulsgård og flytter ved indgåelse af sit ægteskab godt 200 meter ned ad Barsmark Bygade til Fogedgård, hvor hun og Paul skaber familie og et godt hjem for børnene. Hun lever på den måde store dele af sit liv nærmest indenfor den samme kvadratkilometer – og det til trods er hun et meget vidende og bredt anskuende menneske. Ja, man fristes til at sige, at hun lader verden komme til sig i stedet for at tage ud for at søge efter måske uopnåelige ting. Det er først sent i livet, at hun flytter til en ældrebolig på Karpedam i Åbenrå, hvor hun dør den 21. november 1991 efter et kort sygdomsforløb. Hun bisættes fra Løjt Kirke, hvor hun både er døbt, konfirmeret og gift, og hun ligger begravet på Løjt Kirkegård ved siden af sin mand, Paul.

²⁰ Bolcher

²¹ Jeg kan kun mindes én gang, at jeg har set min bedstemor vred/irriteret. Det er, da min fætter Lorenz vælter kattens tallerken med mælk, som altid står på trappestenen foran døren på gården

Børn:

1. Inger Christine Lassen (g. Faurby), født den 15. november 1930²² på Fogedgård, Barsmark. Død 12. juni 2017 i Ringkøbing på Plejehjemmet Fjordgården.
2. Bothilde Lassen (g. Hellelund), født 10. juni 1932²³ på Fogedgård, Barsmark.
3. Poul Jessen Lassen, født 19. september 1933²⁴ på Fogedgård, Barsmark.
4. Jep Lassen, født 26. november 1936²⁵ på Fogedgård, Barsmark.
5. Esther Lassen, født 21. juli 1937²⁶ på Fogedgård, Barsmark.
6. Karen Lassen (g. Songe), født 6. november 1938²⁷ på Fogedgård, Barsmark.
7. Dødfødt dreng, marts 1941²⁸, som skulle have heddet Christian

Bodel og Paul bliver gift i Løjt Kirken den 12. oktober 1928. Der holdes en større bryllupsfest på Paulsgård med slægt og venner, hvor præsten og hans kone også deltager. I medgift giver Bodels far hende en ko, som kommer med op til Fagedgård.

Dette foto er angiveligt deres selvbryllupsbillede, fra Bothilde Hellelunds fotoalbum.

²² KB Løjt sogn, fødte 1896-1943, opslag 173, nr. 19

²³ KB Løjt Sogn, fødte 1896-1943, opslag 178, nr. 8

²⁴ KB Løjt sogn, fødte 1896-1943, opslag 183, nr. 22

²⁵ KB Løjt sogn, fødte 1896-1943, opslag 187, nr. 24

²⁶ KB Løjt sogn, fødte 1896-1943, opslag 197, nr. 7

²⁷ KB Løjt sogn, fødte 1896-1943, opslag 205, nr. 46

²⁸ Attest for dødfødt dreng foreligger, dateret 21. marts 1941, oplyst han fødes 3 uger for tidligt og er død ved fødslen

På Fogedgård, hvor min bedstemor boede på aftægt hos min morbror Paul og hans familie, boede også hunden Ulf. Jeg synes, at Ulf fandt sig i meget, og den blev klappet af alle os sommerferiebørn fra nær og fjern, når vi kom på ferie. Læg mærke til det flotte naturhegn i baggrunden – disse naturhegn inddelte markerne og er et af Løjt Lands specielle kendetegn helt tilbage fra den sene middelalder.

Foto udlånt af Bothilde Hellelund, privatfoto.

- 4. barn: Bodel Clausen (g. Lassen)**
Født: 27. oktober 1900²⁹ på Paulsgård, Barsmark
Døbt: 18. november 1900 i Løjt Kirke
Faddere: Hans Krag i Barsmark, Bothilde Madsen (f. Toft, fra gården Hellet i Løjt Kirkeby), Christine Krag fra Barsmark
Konfirmeret: 21. marts 1915 i Løjt Kirke³⁰
Død: 21. november 1991 i Åbenrå
Begravet: 26. november 1991 på Løjt Kirkegård

²⁹ KB Løjt Sogn, Kontraministerialbogen, fødte 1896-1943, opslag 25, nr. 33

³⁰ KB Løjt Sogn, kontraministerialbogen, konfirmerede 1905-1943, opslag 24, nr. 1

Claus overtager Paulsgård og gifter sig i 1954 med Anne Christesen fra Burkal Sogn. De får 4 børn, hvor sønnen Christian Albert Claussen i dag driver Paulsgård.

Claus er den førstefødte søn på Paulsgård. Det bliver derfor ham, som skal overtage gården i 1937. I 1925 kommer han på Gråsten Landbrugsskole i Adsbøl Sogn. Landbrugsskolen bliver indviet i 1924, så han er på et af de første hold, der starter på skolen.

I Claus' tid på Paulsgård sker der igen forandringer. Hesten forsvinder i et vist omfang fra gården som arbejdsdyr, og i stedet kommer traktor, bil og mejetærsker ind. Claus opkøber jord, og Paulsgård

bliver igen større, nu med 80 tønder land. Mens Claus er ungkarl, hjælper hans mor og søsteren Tinne ham på gården med husførelsen. Der er fortsat ansat folk til at hjælpe med arbejdet på gården. Claus er dybt engageret i lokalsamfundet, og det afspejler hans mange engagementer og hverv med tydelighed. Han er medlem af menighedsrådet og formand i en periode, sidder bestyrelsen for Løjt Andelsmejeri samt er formand for Løjt Sogns Venstreforening.

Han er med til at starte Barsmark Kommunes Jagtforening op i 1932, hvor han sidder i bestyrelsen og er formand 1949-1959. Han er også med i Barsmark Frivillige Brandværn 1920-1937.

Han er i 1950'erne med i bestyrelsen for fattiggassen i Løjt Sogn. Fattiggasserne i Danmark er en centralisering af sognenes fattighjælp og en forløber for det danske velfærdssystem. Han er også med i sognerådet³¹ i løbet af 1960'erne³².

Claus føler sig stærkt knyttet til Paulsgård og til danskheden. Han vokser op mellem to verdenskrige, hvor han er for ung til at deltage i 1. verdenskrig og for gammel til

³¹ Må ikke forveksles med menighedsrådet. Sognerådet var en forløber for kommunalbestyrelserne

³² Egentlige sognerådslister for Løjt findes desværre ikke. Paul Jessen Lassen oplyser, at Claus sidder i sognerådet efter hans (Pauls far) fars død i 1960. Det er ikke lykket at finde ud af, om Claus sidder i sognerådet én periode (4 år) eller flere.

2. verdenskrig. Men han oplever fra sidelinjen, hvad begge krige gør ved hans hjemstavn, og det gør et stort indtryk på ham. Han sidder derfor også i bestyrelsen i Dansk Samfund³³.

Med årene får mor Bothilde brug for mere hjælp, og søsteren Tinne kan i perioder ikke hjælpe³⁴ så meget. Hans niece Bothilde Lassen og nevø Jep Jespersen (begge børn af Claus' søskende) kommer derfor til Paulsgård og bliver ansat som hjælpere. "Onkel Claus", som Claus hedder blandt nevøer og niecer, tager de et halvt år i huset, hvor de hjælper og skal øve sig i at arbejde andre steder end hjemme. Om morgenen smøres madpakker til karlene, og der skal ordnes senge på deres kammer bag hestestalden. Da moderen ikke længere kan holde hus, nok i en alder omkring de 75 år, må Claus se sig om efter en hushjælp. Der kommer en husholderske – det er Anna Christesen fra Burkal Sogn, som senere bliver Claus' kone. Det kommer bag på mange, at det ender med bryllup. Men det bliver som Claus gerne vil have det, og Claus gifter sig – på sin 52 års-fødselsdag - den 26. februar 1954 med Anna Christine Christesen (f. 1928). De får børnene Bodil født december 1954, Jep født maj 1956, som dør februar 1978, Christian Albert født juni 1957 og Poul Anker født april 1959. Det medfører ændringer på Paulsgård, og kone, børn og familien får en stor plads i Claus' liv. Der er 26 års forskel på Claus og Anna. Jeg har mange gange hørt historien om min bedstemor, som ytrede sig om sin lillebrors ægteskab med ordene: "ak, hvad skal sådan en ung pige med sådan en gammel mand...". Hun syntes vist, at Anna havde fortjent en bedre skæbne end Claus på Paulsgård. Men Anna og Claus har det godt sammen, og min bedstemor er meget glad for Anna - og det viser sig, at hendes bekymring er unødvendig.

Jeg husker Anna som en meget sød, hjælpsom og rar dame, som gerne vil snakke med os feriebørn, når vi holder ferie på Fogedgård. Hun og sønnen Jep tager med os og min bedstemor til Spramshuse for at bade – skøn sommertid! Anne har et stort hjerte og er en meget hjælpsom dame. Hun evner at kunne læse folk og mærke en stemning. Hun kan på den måde hjælpe, inden at man selv opdager, at man har brug for hjælp. En meget sjældent evne. Anne dør 78 år gammel i Åbenrå, alt for tidligt synes mange.

³³ Danske Samfund er en tværpolitisk national forsamling stiftet i 1933 bestående af de 32 sogne nærmest grænsen til Tyskland. Foreningens oprettelse er en reaktion mod nazismen og den stigende tyske trussel mod grænsen. Under 2. Verdenskrig omfatter foreningen hele Sønderjylland. Foreningen blev nedlagt i 50-året for genforeningen i 1970.

³⁴ Tinne lider af tilbagevendende depressioner. Hun bor hjemme og bliver aldrig gift.

De første traktorer i Barsmark er meget ukomfortable, og har kun et dækket som førerhus. "Hjuleren" i Barsmark (som også laver de kendte Barsmark-stole) opfinder derfor traktorførerhuse i træ og starter en produktion. Førerhusene i træ laves for at beskytte mod i særdeleshed vind og blæst. Traktoren på Paulsgård bliver én af de første traktorer, som får sådan et førerhus. Produktionen fortsætter frem til 1960'erne, hvor det bliver lovpligtigt, at der skal indgå stål i konstruktionerne. Hvor mange af disse fine træførerhuse, som er en specialitet for Barsmark, der er bevaret, vides ikke. Den grå traktor på billedet har fortsat træførerhus. Begge er renoverede af Paulsgårds nuværende ejer Christian Claussen.
Foto af Christian Claussen, privateje, april 2021.

Christian Albert Claussen, 14. generation (1982-)

Claus overdrager driften af Paulsgård til sin søn Christian i 1982. Den 18. januar 1986 bliver Christian gift med Margit Jepsen Schmidt (f. 1958), en Barsmark-kvinde, hvis far er forpagter på gården Elsholm.

Christian og Margit får børnene Claus (1985), Marie (1988) og Mads (1993).

Christian driver gården i 27 år som selvstændig landmand med griseproduktion. I år 2000 opkøber han nabogården Møllergård (tidligere Chresten og Christine Kock), lægger jorden på de to gårde sammen, og Christian forpagter jorden ud på begge i 2009³⁵. Begge gårde er fortsat i familiens eje.

I perioden 1960-1990 sker der stor udvikling i driften af landbruget i Danmark.

Gårdenes antal falder, og gårdenes gennemsnitlig hektar-areal stiger betydeligt.

Mange og små landbrug bliver til færre og større landbrug³⁶. Tidligere talte man om, at en alsidig planteavl med både korn, roer og kløvergræs var en betingelse for en effektiv udnyttelse af jorden ved hjælp af et systematisk sædskifte. "Man skal være tro mod ens kone og ens sædskifte", sagde datidens landmænd. Nu taler man om strukturændringer, braklægning, svinepriser, generationsskifte, realkreditsystemer og lånemuligheder. Det kræver både større og mere specialiserede maskiner, større stalde og større kapital. Landbrug bliver i højere grad et miks af økonomiske og tekniske forhold end et spørgsmål om hårdt arbejde og kærlighed til sit dyrehold. Nu har bønderne ikke længere kun trækraft til at trække en 2-furet plov, men måske til en 12-furet plov – og der skal stadig kun én mand til at betjene den – traktoren er GPS-styret og kan næsten køre uden fører! Selvbinder og tærskværk afløses af mejetærskere, malkepiger af malkemaskiner, rørmalkeanlæg og malkerobotter. I dag taler man om grisefarme, storbønder og industrialiseret drift, reduktion af CO₂-udledning og nitratforurening. Landbruget skal som fag nok overleve, men om de nuværende ejere

³⁵ Christian Claussen fortæller om sin fars tid på gården, telefonsamtale med Tove april 2020

³⁶ Henning Otte Hansen: "Dansk Landbrugs strukturudvikling siden 1950", Landbohistorisk Tidsskrift, 2016

gør det, er en anden sag³⁷. Kun fremtiden kan vise os, hvad der kommer til at ske. Men Paulsgård består endnu – og med den 14. generation i direkte linje ved roret.

Her er et nærmest symbolsk billede på forbindelsen mellem Paulsgård og familien Svennesen på Barsø, som har været gift ind i hinandens familier og er sammenkædet via ægteskaber med hinandens slægter gennem århundreder.

Vi hører første gang om en Svennesen i familien på Paulsgård omkring 1740. Først med en Svennesen, som gifter sig ind på Styrtom, så med Bodel Svennesen som husfrue på Paulsgård, og efterfølgende gennem Bodil Witzen, hvis storesøster Maria er gift ind i Svennesen-slægten. Senest via Jep Krag fra Jacobsgård (en fætter til min bedstemor Bodel Lassen), som er gift med Jes Svennesens (på billedet) datter Ellen.

Anledningen til fotografiet er, at vores Jep Claussen (tv) er på besøg hos Jes Svennesen (th) på Barsø, nok et af de sidste år i 1930'erne.

Foto fra Paul Jessen Lassens private fotoalbum

- 5. barn:** Claus Claussen
Født: 26. februar 1902³⁸ på Paulsgård
Døbt: 27. marts 1902 i Løjt Kirke
Faddere: Marcus Clausen Hjørring (faderens farbror), Bothilde Asmussen (faderens søster) i Maugstrup, Jep Riis (fars svoger) i Barsmark
Konfirmeret: 25. marts 1917³⁹ sammen med sin lillesøster Ellen
Ejer af Paulsgård: 1937-1982 som den 13. generation på gården.
Død: 25. januar 1985
Begravet: Januar 1985 på Løjt Kirkegård

³⁷ Henning Olte Hansen: "Dansk Landbrugs strukturudvikling siden 1950", Landbohøjskole Tidsskrift, 2016

³⁸ KB Løjt Sogn, kontraministerialbogen, fødte 1905-1943, opslag 34, nr. 7

³⁹ KB Løjt Sogn, kontraministerialbogen, konfirmerede 1896-1943, opslag 28, nr. 1

Ellen på besøg på loftet på Paulsgård, hvor der er indrettet et lille museum med mange af de fine gamle ting, som fortsat findes på gården. Foto fra Bothilde Hellelunds private fotoalbum.

Ellen fødes som det 6. barn i børneflokket på Paulsgård. Ellen er den eneste af døtrene i børneflokket, der får en uddannelse. Hun bliver kontoruddannet og arbejder som sådan i mange år.

Hun bliver 1930⁴⁰ gift i Løjt Kirke med Jürgen Hollesen fra Hjordkær Sogn. De flytter til Bjolderup og har en gård dér i nogle år. Det er hårde tider i landbruget først i 1930'erne, og det er svært at drive en gård med overskud, så de sælger gården og flytter til Åbenrå. Jürgen får arbejde som opkøber af træ for firmaer i træindustrien, mens Ellen får arbejde på kontor. Hun arbejder i mange år hos eksportør Parelius, som er en handelsvirksomhed i Åbenrå.

Ellen er historisk interesseret, og det er Ellen, der renskriver de mange breve fra Paulsgård, som er gemt siden midten af 1850'erne. Ellens store forarbejde er én af årsagerne til, at arbejdet med slægterne på Paulsgård har givet os så godt et indblik i historiens gang gennem mange generationer på gården. Vi skylder Ellen en stor tak! Hun indleverer mange fine gamle ting fra Paulsgård til Åbenrå Museum, og de findes fortsat i museets depoter. Disse er beskrevet i kapitel 6.

⁴⁰ KB Løjt Sogn, register til kirkebogen, fødte og viede 1924-1943, opslag 6 højre side

Jürgen og Ellen får ingen børn. De ligger begge begravet på de ukendtes grav på Åbenrå Kirkegård.

Foto af Ellen og Jürgen fra Bothilde Hellelunds private fotoalbum.

6. barn: **Ellen Clausen (g. Hollesen)**
Født: den 28. april 1903 på Paulsgård
Døbt: den 18. maj 1903⁴¹ i Løjt Kirke
Faddere: Bothilde Krag (mor), Ellen Krag (søster til mor),
Jep Reuter⁴² (en bror til mormor) i Stollig
Konfirmeret: 25. marts 1917⁴³ sammen med sin storebror Claus
Død: 1. juli 1996 i Åbenrå
Begravet: de ukendtes grav på Åbenrå Kirkegård

^{41, 43} KKB Løjt Sogn, kontraminiestrialbogen, 1896-1943, opslag 28 nr. 1 og opslag 41 nr. 11

⁴² Jep Reuter er den ældste søn af Hans Christian Reuter fra Stollig

Ingeborg vokser op som den næst yngste. Ligesom sine søskende kommer Ingeborg, når hun er gammel nok, ud at tjene. I 1925 flytter hun til Ensted Sogn, hvor hun er husassistent, og i de næste 5 år er hun i huset bl.a. hos præstefamilier og vist også i København. Ingeborg er længe i tvivl om, hvad hun vil med sit liv. Hun har interesse for sygeplejegerningen og efter overvejelse beslutter hun sig for at også at blive diakonisse. Ingeborg indtræder ligesom sin storesøster også i Sankt Lukas Stiftelsen i Hellerup 28 år gammel i 1936 og tager sygeplejeuddannelsen hos Sankt Lukas-søstrene 1940. Derefter vender hun hjem til Sønderjylland og bliver assistent på Haderslev Sygehus, hvor sygeplejen siden genforeningen i 1920 er blevet varetaget af Sankt Lukas Stiftelsen. I 1944 bliver Ingeborg diakonisseindviet og fortsætter arbejdet i Haderslev, hvor

hun er i 19 år og plejer patienter. Først i 1964 tager hun til Diakonissehuset i Hellerup til husets afdeling Lindely, og bliver senere i 1974 afdelingsleder dér.

Hun bevarer ligesom søsteren Jessine tæt kontakt til familien i Barsmark. Børnene fra Fogedgård⁴⁴ cykler til Haderslev og besøger hende dér. Ingeborg er meget glad for sine mange niecer og nevøer, og de kalder hende Tante Inge. Inge kommer i sine ferier hjem til Paulsgård og bruger sine somre på både at besøge søskende og rejse på ferie med bl.a. søsteren Bodel.

I 1994 flytter Ingeborg som pensionist selv ind på Lindely og bor der frem til sin død. Hun dør på Amtssygehuset i Gentofte den 24. juli 2001 og ligger ligesom sin søster Jessine begravet på Sankt Lukassøstrenes begravelsesplads på Hellerup Kirkegård.

⁴⁴ Bothilde Hellelund beskriver, hvordan hun som ung teenager cykler til Haderslev for at besøge Tante Inge.

Foto af Ingeborgs mindeplade på Diakonissestiftelsens gravplads på Hellerup Kirkegård.

Foto af Oliver Hellelund Konrad, juni 2019

Ingeborg kommer gerne hjem til Barsmark og deltager i fester og familiesammenkomster. Her ses hun med sin svigerinde Jensine på venstre side og sin søster Bodel på højre side. Foto angiveligt fra 1990-91.

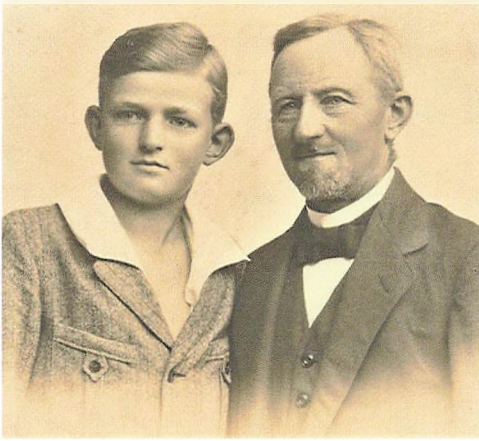
Foto fra Bothilde Hellelunds private fotoalbum

Besøg på Paulsgård af de to diakonisser Jessine og Ingeborg, forældre og to døtre på bænk i haven, ca. 1936-39.

Foto fra Bothilde Hellelunds private fotoalbum

- 7. barn:** Ingeborg Clausen (kaldet Inge)
Født: 6. maj 1907 på Paulsgård
Døbt: 27. maj 1907 i Løjt Kirke
Faddere:
Konfirmeret: 9. april 1922 sammen med sin kusine Marie Jeanette Riis (Misse) i Løjt Kirke
Død: den 24. juli 2001 på Skt. Lukasstiftelsen, Hellerup
Begravet: 1. august 2001 på Skt. Lukas Stiftelsens begravelsesplads på Hellerup Kirkegård

Billede af Jeppe og faderen Jep.

Foto fra "Det gamle Løjt", Facebook.

Jeppe er det ottende og sidste barn på Paulsgård. Der er 16 år mellem det ældste og det yngste barn, og der er 10 år op til broderen Claus, som er den førstefødte søn. Jeppe kommer som ung mand på Gråsten Landbrugsskole og tager landmandsuddannelse dér.

I 1937 bliver han gift med Jensine Jørgine Andersen (f. 1913 i Øster Linnet Sogn, Frøs Herred, Haderslev Amt) i Aller Kirke. De får fire sønner Georg (f. 1938), Jep (f. 1940), Tage (f. 1942) og Claus (f. 1946). Jep bliver bestyrer på en gård på Als i 5 år, hvor de to ældste sønner fødes. Senere køber Jep gården Lammetsbjerg⁴⁵ på Barsøvej 132. Jeppe og Jensine bliver boende på Lammetsbjerg med de 4 sønner, som alle vokser op dér.

Jeppe dør på Sønderborg Sygehus november 1987 efter længere tids sygdom. Jensine dør december 1994 på Åbenrå Sygehus

Bryllupsbillede af Jensine og Jeppe, maj 1937. Bageste række fra venstre: brudens forældre, Bothilde Krag og Jep.

Foto fra Paul Jessen Lassen private fotoalbum.

⁴⁵ Gården kaldes både Lammesbjerg og Lammetsbjerg. Jeg bruger betegnelsen Lammetsbjerg, som er brugt på Løjt Lokalhistoriske Forenings hjemmeside

Jensine med de fire sønner. Jensine med sønnerne Claus, Georg, Tage og Jep. Billedet fra Jensines 80 års fødselsdag afholdt i Løjt Forsamlingshus oktober 1993.

Foto fra Bothilde Hellelunds private fotoalbum

- 8. barn:** **Jeppe Johannes Claussen**
Født: den 17. februar 1912⁴⁶ på Paulsgård
Døbt: den 10. marts 1912 i hjemmet
Faddere: Hans Paulsen Krag (Jacobsgård), Hans Christian Duus (nabo), Cathrine Clausen (faster)
Konfirmeret: 10. april palmesøndag 1927⁴⁷, Løjt Kirke
Død: 23. november 1987 på Sønderborg Sygehus
Begravet: den 27. november 1987 på Løjt Kirkegård (graven nedlagt og stenen er flyttet til Als hos den ældste søn Georg)⁴⁸.

⁴⁶ KB Løjt Sogn, kontraminsterialbogen, fødte 1896-1943, opslag 92, nr.12

⁴⁷ KB Løjt Sogn, kontraminsterialbogen, konfirmerede 1905-1943, opslag 50, nr. 1

⁴⁸ Oplyst ved telefonsamtale med søn Georg Claussen den 2. april 2021

Livet på Paulsgård

Her er en beskrivelse af hverdagen på Paulsgård, mens min bedstemor og hendes søskende er børn samt med enkelte oplysninger fra 1940'erne, hvor min mor er ung pige i huset hos Onkel Claus. Denne beskrivelse er blevet til ud fra de notater, som min bedstemor har nedskrevet som sin barndom på Paulsgård.

Hvad spiser man på Paulsgård

Morgenmad, vinter, ca. år 1910: varm mælk med rugbrødsstykker i.

Drikkelse, vinter ca. år 1900: Frugtsaft fra egen avl, ribssaft, solbærsaft, hindbærsaft.

Morgenmad, 1940'erne¹: franskbrød med en slags hytteost/rygeost, som er hjemmeproduceret på gården. Alt andet ost kommer fra mejeriet. Karlene får grød om morgenen – de skal have noget til at stå imod med til dagens arbejde.

Middagsmad, ca. 1910: står klar på køkkenbordet til børnene, når de kommer hjem i frikvarteret/ spisepausen fra Barsmark skole, som ligger overfor gården på den modsatte side af Barsmark Bygade.

Middagsmad, 1940'erne: man får den varme mad til frokost. Der er oftest to retter: forret og hovedret. Det er som regel kød i tern/sammenkogte retter, nogle gange flæsksteg eller oksesteg. Der er altid sovs og kartofler. Man får også ofte stuvet hvidkål.

Eftermiddag, 1940'erne: eftermiddagskaffe og evt. franskbrød og/eller kage bliver bragt ud til folkene i marken i en kurv. Det er ofte min mor², der bærer den ud i marken.

Aftensmad, ca. 1910:

- Boghvedegrød, enten friskkogt eller i varm mælk eller øl.
- Suppe kogt på røget flæsk med enten grønkål, hvidkål eller gule ærter (1 gang ugentlig)
- Pandekager
- Frisk hønsekødssuppe med tilbehør
- Fisk fra stranden (kommer levende, når fiskeren leverede dem)
- Sød- eller kærnemælksvælling
- Medister
- Flere slags spegepølser (som lå i bingen på loftet)
- Flæsketerninger som bliver lavet til fedtegrever

¹ Mens min mor Bothilde Hellelund er ung pige på gården

² Bothilde Hellelund (f. Lassen)

- Røget skinke
- Hybensuppe med franskbrødsterninger fra panden
(det kunne vores bedstemor godt lide)

Aftensmad, 1940'erne: karlene får også grød om aftenen - det for at spare på pålæg og brød. Grøden er for at "lægge bunden", og så kunne man så spise lidt brød med pålæg efterfølgende. De fik også byggrød. Alle spiste ikke altid sammen om aftenen, på samme måde som man jo gør til frokost.

Brød, 1940'erne:

- hjemmebagt rugbrød
- hjemmebagt franskbrød
- Man bager meget brød og kager, karlene fik tit et stykke brød eller kage til eftermiddagskaffen.

Mejerivarer, 1940'erne:

Man laver selv knapost med kommen. De øvrige mejerivarer (mælk, ost og smør) kommer fra mejeriet. I 1940'erne³ foregår det på den måde, at man lægger en seddel til mælkemanden, som kommer og henter mælken i jungerne til mejeriet og kører den ind til mejeriet. Når han så kommer igen dagen efter, har han bestillingen med (f.eks. ost og kærnemælk).

Hjemmeproduktion:

- Henkogte pærer, blommer, kvæder af egen avl
- Marmelader af frugt fra egen avl

Hvad laver man til jul på Paulsgård:

- Søsterkage
- Diverse småkager og pebernødder
- Sylte, Leverpølse og Blodpølse

³ Mens min mor Bothilde Hellelund er ung pige på gården

Søsterkage skal efter sigende have fået sit navn efter den randform med riflet kant som kagen bages i, og som giver den et udseende, der minder om et skørt.

Billede fra gastrofun.dk

Sådan er hverdagen på Paulsgård (ca. 1910)

- Børnene spiser sammen med forældrene og den unge pige inde i stuen
- Alle får mad fra den samme gryde
- Der er et wc-hus med både et stort og et lille hul/bræt, altså både et voksenbræt og et børnebræt

Børnene og konfirmationen (ca. 1915)

Man gik vinteren inden sin konfirmation i træsko 4 km ind til Løjt Kirkeby og 4 km tilbage igen to gange om ugen til konfirmationsforberedelse. På konfirmationsdagen har alle piger sorte kjoler⁴ på, og alle drenge er i mørkeblåt. Andendagskjolen, eller onsdagskjolen som den også kaldes, er lysegrå med sort fløjskrave og bælte. Der holdes konfirmationsfest i hjemmet med mange gæster, primært slægtninge både fra faderens og moderens side af familien. Gaver kunne være: gode bøger, en håndtaske til pigerne, altid en salmeborg og et ur med helt lang kæde (også til pigerne, dette var moderne).

Husets indretning og hjælpemidler (ca. 1910 og frem)

- Det store saltkar i kælderen er fyldt med salt
- Der er hylder i kælderen til det hjemmelavede saft
- Gruekedel i bryggerset bliver både brugt til at koge tøj og til at koge julegrisens hoved + leverpølse i Blodpølsen koges også dér
- Der er bageovn i bryggerset (indtil ca. 1920). Efter bagning kan man tørre frugt i eftervarmen fra ovnen

⁴ Det er først efter 1. verdenskrig, at farven (og moden) på konfirmationskjoler ændrer sig fra sort til hvid

- Der er to store skabe i køkkenet: det ene til kolonialvarer, og det andet til alle børnenes sko, dog skal træsko blive i bryggerset
- I spisekammeret står det hverdagsspisestellet samt syltetøj, marmelade, kagedåserne og en lille dåse med lysebrune kandis
- Der er en tallerkenrække til store og små lurfade
- Der står to store kister på loftet: i den ene nye tøjrudder, i den anden alle børnenes vinterfrakker
- I bingen ligger spegepølserne på et lag tørt halm
- Ned fra loftet i stofposer hænger røgede skinker
- Strygejernet bliver fyldt op med trækul, som har været lagt til side, så man kan varme trækullet op igen, når man skal bruge strygejernet

Tallerkenrækken som er omtalt i Bodil Lassens erindringer om sin barndom hænger fortsat på gården og er i brug.

Foto taget af Tove Hellelund, sommer 2019

Hvad er der i haven på Paulsgård (ca. 1910)

- Stikkelsbær
- Solbær
- Hindbær
- Frugthave med pærer
- Flere slags sommeræbler
- Gemmeæbler
- Snoede grusbelaagte gange
- To græsplæner
- Rød hasselbusk
- Et stort valnøddetræ (fældes først i 1980'erne)
- Flotte blomsterbede i prydhaven – asters og georginer (husk Botille, der havde stor interesse i blomsterne i haven)
- Blodbøg
- Vintergækker og krokus
- Et linde-lysthus, som børnene gerne må lege i, også sammen med kammerater

Billede af børnene fra Paulsgård i deres alderdom. Bagste række fra venstre: Jessine Andersen (gift med Jeppe Claussen), diakonisse Ingeborg Claussen, Johanne Jespersen, bag hende sønnen Jep Jespersen, Ellen Hollesen, Bodel Lassen (rød striktrøje). Forreste række fra venstre: Jeppe Claussen med hat, Cathrine (Tinne) Claussen, Claus Claussen med alpehue.

Foto fra Bothilde Hellelunds fotoalbum.

Billede af alle børnene på Paulsgård i deres unge dage, ca. 1920-22 (dateret efter Jeppes alder på billedet). Bageste række fra venstre: Ellen (g. Hollesen), Ingeborg (med sløjfe i håret), Claus, Jessine. Forreste række fra venstre: Cathrine (Tinne) med halskæde, Bodel (ved bord), Jeppe med matroskrave, Johanne (g. Jespersen) i lys bluse.

Foto fra Det Gamle Løjts hjemmeside.

Børnene fra Paulsgård ca. 1914-1915. Bageste række fra venstre: Claus, Ingeborg, Bodel, Johanne. Forreste række fra venstre: Jeppe (i ternet kjole), Jessine (hænderne i skødet) og Ellen (i hvid kjole).

Foto fra Bothilde Hellelunds fotoalbum.

Efterskrift

Claus Claussen nævner (dog kun med blyant og spørgsmålstegn) i sine private optegnelser en mand ved navn Paul Nissen, som i 1480 nok har boet på det sted, hvor Paulsgård ligger i dag¹. Lokalhistorikeren Hans Hansen Toft nævner også Paul Nissen, og derfor tæller jeg Paul Nissen, der således er tilknyttet Paulsgård allerede i 1480, med som tilhørende den første generation på Paulsgård. Vi ved ikke, om de første mange ejere med navnet Paul og Nis reelt er i familie med hinanden. Men meget taler for, at de er – for de er alle knyttet til stedet Paulsgård, og der er konsekvent navnerotation (Paul-Nis) de fire første generationer. Derfor vil jeg mene, at den nuværende ejer af gården, Christian Claussen, repræsenterer den 14. generation på Paulsgård.

Jeg er kommet langt omkring i mit genbesøg på Paulsgård, og det har været en spændende rejse. For at holde mig til den sproglige metafor fra forordet har det vist sig, at Oliver – som egentlig var udnævnt til at være i kabyssen og række mig godbidder i form af billeder og diverse researcharbejder – har flair for hvervet som kaptajn. Han har derfor skrevet mindre indlæg i bogen også, og det er jeg glad for. Så tak, Oliver, for din store arbejdsindsats. Lodsens om bord, min kusine Lene Bøgh Rønberg, har lagt mange flere timers arbejde i redaktion og tilpasning af manus, end jeg havde forestillet mig ville blive tilfældet, hvilket jeg er hende dybt taknemlig for. Så stor tak, Lene, for dine lange seje træk, for lån af din enorme viden, din altid professionelle tilgang til stoffet, din meget store arbejdsindsats og vores mange gode telefonsamtaler.

Slægtsforskning kan godt blive en enøjlet og ukritisk affære. Jeg har tilstræbt at finde balancen mellem den viden, som jeg får fra kilderne om slægten og at fortælle en spændende historie. Jeg har vægtet den gode historie og budt ind med min egen mening – for det mener jeg, at jeg kan tillade mig som amatørslægtsforsker.

I folkemunde siger man, at *”den gode historie overlever”*. Det, der skete for 500 år siden, er fuldstændig ligegyldigt, hvis det ikke siger os noget, giver mening eller kan bruges til noget i dag. Mit ønske har været at skrive historien ind i vores fællesskab, så den bliver til noget, vi har til fælles i vores familie, noget der binder os sammen.

Jeg håber, at du vil få glæde af at se tilbage på historien om slægterne på Paulsgård og med dette helt konkret få bekræftet, at du er en del af noget større, og måske at du har noget til fælles med din familie. Hvis man matematisk² udregner det antal personer,

¹ Jeg er ikke stødt på denne oplysning udover i Claus Claussens notater og hos Hans Hansen Toft i hans artikel *”Da krigeren Bars fejdede og underlagde sig Løjt Land”* fra 1934

² Ottokar Lorenz, født 1832 i Østbrig, er professor i historie og grundlægger af videnskabelig slægtsforskning

der skal til for at udgøre de generationer, der har boet på Paulsgård frem til min bedstemors tid + mine egne forældres generation, når vi op på alt 1024 personer. Så hvis du en gang imellem føler dig alene, skal du vide, at det nok ikke helt forholder sig sådan. For du er et produkt af 1024 personers liv siden 1480'erne - og det er altså kun på den ene side af din familie!

Endnu en gang tak til besætningen om bord og til alle andre, der har givet mig input store som små:

- Anders Barasa (lægefaglig konsulent på afsnit om sygdomshistorier)
- Anna Margrethe Lassen (interview)
- Bothilde Hellelund (interview og fotografier)
- Christian Albert Claussen (interview og udlån af sin fars private notater)
- Ellen Jespersen (interview)
- Emil Jespersen (interview)
- Esther Lassen (interview)
- Georg Claussen (interview)
- Grethel Lildholdt (tilladelse til brug af billeder)
- Ingeborg Fallesen (interview)
- Jep Lassen (interview)
- Jes Jessen Lassen (talrige fotoopgaver og besvarelse af ligeså mange spørgsmål)
- Kabinetssekretariatet, Kongehuset (tilladelse til brug af Takke-adresse af 1840)
- Kristoffer Lassen (grafisk oplæg til omslag)
- Løjt Lokalhistoriske Forening
(tilladelse til brug af fotomateriale, samt fotos fra Facebook)
- Paul Jessen Lassen (interviews, talrige opringninger og breve)
- Thomas Ullum Thoresen (fotografier, oplysninger om bl.a. kaptajn Peter Witzen)

Anvendte kildematerialer

(korrespondancer, læst litteratur, henvisninger, internetsøgninger, samtaler):

Asger Nyholm: "Nationale og religiøse brydninger i Tønder", Historisk Samfund for Sønderjylland, 1958

Benjamin Asmussen, museumsinspektør og Ph.D, Museet for Søfart

Beskrivelser fra Kulturarvsstyrelsen om Løjt Land

Beskrivelser fra Nationalmuseet om undersøgelser foretaget på Løjt Land omkring 1925

Beskrivelser fra Naturstyrelsen om Løjt Land: naturstyrelsen.dk/media/

Bodel Lassen: beskriver sin far Jep Clausens virke

Botille Clausen: brev til broderen Peder Witzen, juni 1857

Bjørn Poulsen: "Fladsten-bogen 1592-1809", 1994

Claus Claussen: "Barsmarks veje", Det Gamle Løjt, 1984

Claus Claussens private optegnelser

Claus Nissen Clausen: brev til faderen Jep Clausen, april 1851

Claus Nissen Clausen: brev til faderen Jep Clausen, september 1853

Claus Nissen Clausen: brev til faderen Jep Clausen, september 1856

Claus Nissen Clausen: brev til faderen Jep Clausen, august 1857

Claus Nissen Clausen: brev til faderen Jep Clausen, januar 1858

Carsten Porskrog Rasmussen: "Krigens følger for civilsamfundet i Nordslesvig i 1600-tallet", 2012

Carsten Porskrog Rasmussen, museumsinspektør, enhedsleder historisk afdeling, Museum Sønderjylland, Åbenrå

Danske Husholdningsforeningers Husholdningsudvalg: undersøgelse om landbokvinder, 1984

Erik Aalbæk Jensen: "Livet på øerne, Sund og bælt", bind 5(s. 362-367)

Folketællingen 1787 og 1801

Frauke Witte, museumsinspektør, arkæologi, Museum Sønderjylland i Haderslev

Hanne Jensen: "Sønderjyske kvinder under fremmedherredømmet", Haase, 1930

Hanne Poulsen: "En gruppe portrætter af søens folk og skibe fra 1700-tallets slutning", Handels- og Søfartsmuseet, 2017

Hans Toft Hansen: "Da krigeren Bars fejdede og underlagde sig Løjtland", 1930'erne

Heini Madsen: "Ordbog for slægtsforskere", 2. udgave, 2011

Henning Otte Hansen: "Dansk Landbrugs strukturudvikling siden 1950", Landbohistorisk Tidsskrift, 2016

Heimdal (avis): nekrolog over Jep Clausen, april 1939

Heimdal (avis): fødselsdagsnotits, Bothilde Krag fylder 70 år, 1942

Jep Clausen: brev til sønnen Claus Nissen Clausen, oktober 1853

Jep Clausen: brev til sønnen Claus Nissen Clausen, juli 1854

Jep Clausen: brev til sønnen Peder Witzen, august 1854

Jep Clausen: brev til sønnen Marcus Clausen, marts 1856

Jep Clausen: brev til sønnen Claus Nissen Clausen, juli 1856

Jep Clausen: brev til sønnen Claus Nissen Clausen, september 1856

Jep Clausen: brev til sønnen Marcus Clausen, september 1856

Jep Clausen: brev til sønnen Peder Witzen, juni 1857

Jep Clausen og Botille Clausen: fælles brev til Peder Witzen, juni 1857

Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet, 1964

- Jes M. Holdt: "Paulsgård på Løjt Land", Stambladet 1965
- Jes M. Holdt: "Gårde og slægter i Løjt Sogn", Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 55, Åbenrå 1982
- Jes M. Holdt: "Skik og brug i ældre tider", artikel, Det Gamle Løjt, 1995
- Jes M. Holdt: "Egnens hjem i vore oldeforældres tid", artikel, Det Gamle Løjt, 1982
- Jep Paulsen Krag: dagbogsnotater fra Jacobsgård, ca. 1817
- Jep Riis: "Sagn og overtro fra Løjt Sogn", 1916
- Johannes Steenstrup: "Mænds og kvinders navne i Danmark gennem tiderne", 1918
- Johannes Maier, Husum: kort over Aabenraa Amts landsbyer, 1641
- Kirkebogen, Garnisons Sogn, Sokkelund Herred, København, Staden
- Kirkebogen, Løjt Sogn, Rise Herred, Åbenrå Amt
- L. Vesten, præst i Sulsted: "Præst og menighed i Nordslesvig i tiden efter 1864", Sønderjysk Årsskrift, bind 2 1923
- Lauritz Maaaløe: "Assens gennem 700 år", Historisk Samfund for Odense og Assens Amter, 1936
- Løjt Lokalhistoriske Forening: Det Gamle Løjt, nr. 32, 2014
- Marcus Clausens dagbog del 1, 1858, Det gamle Løjt, 1979
- Marcus Clausens dagbog del 2, 1858, Det Gamle Løjt, 1980
- Marcus Clausen: brev til broderen Peder Witzen, august 1855
- Marcus Clausen: brev til søsteren Botille Clausen, marts 1866
- Mathias Truelsen: brev til Botille Clausen, august 1860
- Museum Sønderjylland: "Silke til sønderjyske brude og bønder 1750-1870", Åbenrå Museum 2011

Ny Minerva: dansk tidsskrift, udgivet 1785-1808, årgang 1792

Ole Mørkegaard: "Søen, slægten og hjemstavnen", Etnologisk forum, 1993

Peder Witzen: brev til broderen Marcus Clausen, 1857

Stambladet, 2. årgang, 1965

Stambladet, 1. årgang, 1964

Sigrid Undset: " Kristin Lavransdatter", 1920

Vendsyssel Tidende: Nekrolog Marcus Clausen, 1904

www.Skippere.dk

www.danmarkshistorien.dk

www.dengang.dk

www.denstoredanske.lex.dk

www.denstoredanske.dk

www.graenseforeningen.dk/om-graenselandet/leksikon/personnavne-soenderjyske

www.da.wikipedia.org

www.arkiv.dk

www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/

www.forum.slaegt.dk

www.Voresgamledanmark.dk

www.Kulturarv.dk

Århus Universitet: "Konge, kirke og samfund", afsnit om danske bønders brug af skrift i senmiddelalderen", 2007

Ordforklaring

Aftægt: at bo til leje. Man får stillet fri bolig til rådighed, f.eks. forældre eller andre, som man har overtaget en ejendom fra.

Anesammenfald: opstår når beslægtede (for eksempel fætre og kusiner eller næstsøskendebørn) gifter sig med hinanden. Anesammenfald betyder, at man har samme forfædre - det kan være både længere ude i familien og i tættere relationer, f.eks. fætter-kusine-ægteskaber. Nogle kalder det anesammenfald, andre kalder det indavl.

Bark: en firmastet skibstype (maritim betegnelse).

Bomærke: Siden den sene middelalder i Danmark har bønderne underskrevet med et bomærke og en underskrift. De fine steder brugte man segl, de adelige havde våbenmærker, og de bønder, som ejede jord, brugte bomærker. På den måde kunne man markere sig som ejer af jord, underskrive og besegle dokumenter. "At besegle" betyder at kunne bevidne /at acceptere/at fuldbyrde/at omsætte handling til virkelighed/at bekræfte nogets gyldighed gennem en bestemt handling. Vi ser de første bomærker i 1665 på Paulsgård, men andre kilder i Sønderjylland vidner om, at de har nok eksisteret siden 1400-tallet, altså siden den sene middelalder. Et bomærke er altså et navne- eller ejendomsmærke udformet som et grafisk symbol eller signet, som man bruger som markering af sin ejendom.

Byborger: en person med borgerskab i en købstad. En byborger har ret til at drive næringer/erhverv, som ikke er frit tilgængelig for alle. F.eks. har skippere og kaptajner borgerskab i de byer, hvor de sejler ud fra. Jeg er stødt på begrebet bl.a. i Åbenrå, Randers, Assens, København og Flensborg. Når man tager borgerskab i en by, skal det oplyses i hvilket håndværk, og der stilles krav om edsafklæggelse og betaling for "*Huus og Ildstæd*" i byen (dvs. have bolig og være bosat der), og udføre og betale "*al Borgerlig og Byens Tyngde*" (dvs. hverv, skatter og afgifter).

Bymark: En bymark er agerjord og eng i dyrkningsfællesskabets landbrug, som hørte til den enkelte landsby eller ejerlav. Overdrev og skov blev ikke regnet med til bymarken. Retten til at disponere over bymarkens ressourcer var delt i kvoter mellem gårdene i landsbyen og i forhold til de enkelte gårds størrelse. En bymark er altså fællesjord (se denne).

Bøderegister: I gamle dage havde man registre over, hvem der havde fået bøder. Amtsregnskaber for Åbenrå (ca. 1563-1700) findes på Rigsarkivet i København. De indeholder fortegnelser over afgifter, bøder og fæsteregistre – og indeholder en masse konkrete navne på ejere, og marknavne og oplysninger om ejerskifter. Det er dem, som Jes M. Holdt har brugt i sin bog, og som jeg henviser til.

Dagbog: en personligt førte optegnelser, der fra dag til dag indeholder oplevelser, refleksioner, regnskaber m.v. Dagbøger kan have en betydelig dokumentarisk værdi, men det subjektive element medfører, at deres historiske pålidelighed er svingende. Der blev ført dagbog på gården Fladsted i Stollig, og den giver et enestående indblik i, hvordan hverdagen var i 1600-tallet på Løjt Land. Fladsten-dagbogen er påbegyndt 1580 og er blevet ført gennem flere generationer. Dagbog fra Jacobsgård findes i uddrag 1740-45 og er meget detaljerig.

Enevælden: betegnelse for en styrefrom, hvor monarken (kongen i Danmark) har uindskrænket regeringsmagt uden råd/vejledning fra andre.

Fladsten-dagbog: se dagbog.

Fyrstelig helboel: Ahlefeldt'erne (en adelig familie) ejede alt næsten alt det gods i Lundtoft herred, som ikke var selveje eller lå under Tønder amt. Det betød for Felsted sogns vedkommende, at ca. 4/5-dele af alle gårdene i Felsted sogn hørte under Ahlefeldterne. Det har været sådan helt tilbage fra gammel tid, hvor nok oprindeligt Kong Hans har givet måske borge og i hvert fald store gårde til de adelige, som han kunne regne med som loyale undersåtter. Ahlefeldt-familien drog til gengæld i krig for kongen og stillede riddere til rådighed. På den måde er Ahlefeldt'erne kommet til store jordbesiddelser i specielt Felsted Sogn

Fællesjord: fællesjord betyder fælles brugsret til jordens arealer og at man er fælles om at forbedre jorden til optimering af dens ressourcer. Landbrugsdriften blev foretaget i fællesskab, og i hver landsby var der et bylav under ledelse af en oldermænd. I bylavet blev de afgørende beslutninger med betydning for hele landsbyen og dyrkning af markerne truffet i fællesskab. Byens marker var inddelt i fire forskellige typer: græsvangen, bygvangen, rugvangen og overdrevet. Den del af bymarken, der var af så ringe beskaffenhed eller lå så langt væk fra landsbyen, at den ikke var værd at dyrke, blev kaldt overdrevet eller udmarken. Det er oftest uopdyrkede engarealer. Her blev landsbyens kreaturer sat på græs om sommeren. Herfra stammer udtrykket "at noget er helt ude på overdrevet", altså at være i udkanten af et (emne)område.

Fæste: lejemål/lejekontrakt - se fæstebonde

Fæstebonde: et fæste er en lejekontrakt, hvor en godsejer overdrager brugsretten af en gård eller et hus til en fæster (lejer), mod betaling af fæsteafgifter f.eks. landgilde (fæsters faste årlige afgift i naturalier og også penge til herremanden). En fæstebonde ejer ikke sin egen jord, men han dyrkede godsejerens jorder og betalte afgifter af sit udbytte til godsejeren. Fæstet er siden 1500-tallet som oftest udformet på skrift i et såkaldt fæstebrev. Der fandtes ikke mange fæstebønder på Løjtland.

Helgård/Helboel: betegner normalt de gårde, der fandtes i amter og på godser omkring 1500, der var pålagt at betale skat af en hel 'plovs jord'.

I løbet af 1500-tallet blev mange af de gamle helgårde delt i halvgårde, sjældnere tredjedelsgårde eller kvartgårde eller andre brøker.

Definition af forskellige gårdstyper:

Godser eller Herregårde: 24 tønder hartkorn eller mere

Proprietærgårde: 12-23 tønder hartkorn

Helgårde: 6-11 tønder hartkorn (de største bondegårde)

Halvgårde: 3-5 tønder hartkorn (de mindste bondegårde)

Boelsmandssteder: Under 3 tønder hartkorn, men større end de egentlige husmandssteder

Husmandssteder: Under 15 tønder land og under én tønde hartkorn

Herredsfoged: kongens lokale mand, populært forklaret som "Herredes Forstander". En øvrighedsperson, der er dommer i et herred.

Herredsting: herredstinget er den øverste dømmende myndighed i et område. Det er i dette forum, at alle større sager (f.eks. både forbrydelser og uoverensstemmelser) bliver afgjort med dom.

Kaper: en kaper er en privat kaptajn, der i form af et kaperbrev har statslig be-myndigelse til at opbringe fjendtlige skibe. Danske kapere opbragte fjendtlige skibe til danske havne, hvor særlige domstole, priseretterne, dømte om skibet var en "god prise". Dette betød, at det var en lovlig kapring, hvorefter skib og last bort-auktioneredes til højstbydende, hvilket kunne være en højst indbringende affære. Kaper-faget tog fart under Kong Hans (1481-1513), men eksisterede også under kongen før ham, Christian 1's kapervirksomhed var især udbredt i Østersøområdet op gennem middelalderen, da der på denne tid ikke eksisterede en officiel orlogsflåde, hvorfor kaperi ofte anvendtes som den væsentligste søkrigsstrategi. Det var en smart måde for kongen at udvide sin flåde på og få private til at røve skibe under fremmed flag i dansk farvand. Kaperi kan også kaldes statsautoriseret sørøveri.

KB: kirkebog.

KB - Hovedministerialbog: er den kirkebog, der bliver ført af præsten. Han nedskriver fødsel, dåb, konfirmation, bryllup, begravelse. I nogle sogne skriver han også, hvornår man rejser ind og ud af et sogn (til- og afgangslister).

KB - Kontraministerialbog: et er den kirkebog, der føres af degnen, og som er en tro kopi og forsikring af hovedministerialbogen. Der står det samme i hovedministerialbogen og i kontraministerialbogen. Man førte altid to bøger, så man havde en kopi, hvis præstegården med kirkebogen brændte. Sikringen bestod i, at man selvfølgelig ikke opbevarede begge bøger samme sted – hvilket desværre skete i nogle sogn, bl.a. i Løjt Sogn.

Mark Lybsk: tysk møntfod oprindeligt produceret i Lübeck. I 1400-tallet gav forholdet mellem de lødige og relativt stabile lybske mønter og de danske mønter, der normalt var mindre lødige, jævnlig anledning til spændinger. Værdiforholdet mellem dansk og lybsk mønt var oftest 2:1, altså værdien af 2 mark danske var 1 mark lybsk. Det varede ved helt til 1700-tallet. I hertugdømmerne Slesvig og Holsten (og dermed også Sønderjylland) slog man mønt efter lybsk møntregning.

Markfællesskab: jordfællesskab. Deltagerne i et markfællesskab kommer som regel fra landsbyen, men kan også have medlemmer fra andre sogne og i fællesskab med andre byer. I modsætning til bymarkerne, som kun er fælles dyrkning for landsbyens beboere.

Pissel: i Sønderjylland gårdens storstue, som for det meste er beliggende i gårdens østende. Den blev til daglig brugt som opbevaringssted for sengetøj eller dækketøj. Stuen har ofte paneler på væggene.

Redekone: en kvinde der pynter brude. Redekonen sørgede for at pynte bruden og var dennes anstands dame. Fædrene var forlovere. Mødrene derimod var ikke engang med i kirken. En speciel sønderjysk udlægning er, at det også er redekonen, som reder brudesengen op og gør alt klar til bryllupsnatten. Og som et lille kuriosum: hun kan også fungere som ægteskabsmægler.

Sandemand: en sandemand er en retskaffen mand og betegnede en person, som afgjorde markskelssager, straffesager og visse retssager mellem kirke og bønder. Ifølge Jyske Lov skulle der udnævnes otte sandemænd i hvert herred. De udnævntes af kongen og afgav udtalelse i en række grovere sager såkaldt sandemænds tov, som lå til grund for tingets afgørelse. Senere blev begrebet også brugt i Christian 5.s lov. Med jordfællesskabets ophør omkring året 1800 trådte institutionen efterhånden ud af funktion.

Selvejer: det modsatte af en fæstebonde. En selvejerbonde ejer sin egen gård og sin egen jord.

(Kirken)
Kongen
(af guds nåde)
Herremænd
(høj- og lavadel)
Borgere
(håndværkere, handlende)
Bønder
(selvejerbønder og fæstebønder)
Trælle, tyende, tiggere, elendige, udstødte

Selvejerbønder var bønder, der ejede deres egen jord. Næsten al Danmarks landbrugsjord kom fra middelalderen og frem til at tilhøre godsejere. I 1688 var det således kun 2 % af jorden, der tilhørte bønder, som selv ejede deres jord.

I 1800-tallet gik selvejerbønderne på Løjtland klædt som borgerskabet i Åbenrå, og de havde også lige så mange penge som borgerskabet i Åbenrå (og i nogle tilfælde flere). På Løjtland var der således et bonde-lag, som hierarkisk nærmere hørte til i borgerlaget.

Ottemand: En ottemands opgave er at bevidne, hvad der sker på Herredstinget, så det ikke efterfølgende bliver ord-mod-ord ved en uoverensstemmelse. En ottemand er altså et vidne.

Sognefoged: en sognefoged var før kommunalreformen i 1970 en af amtmanden udpeget person, som var autoriseret til at udøve en begrænset politimyndighed. Hvor længe vi har haft sognefogder, vides ikke med sikkerhed, men der tales om sognefogeder helt tilbage i det sekstende århundrede. De synes dog ikke at have virket tilfredsstillende. Nogle tiltog sig for megen magt, medens andre bare lod tingene gå sin skæve gang. Disse forhold gav anledning til, at der 11. november 1791 blev udstedt en kongelig forordning, der fra nu af skulle blive grundlaget for sognefogedinstitutionen. Det var ikke så helt lidet, at sognefogden som sognets mest fremstående mand, måtte tage sig af. For det fik han et mindre vederlag, der suppleredes med afgifter for visse forretninger som tvangsauktioner og udpantninger. Sognefogden skulle være af almuen. Sognerådet havde pligt til at udpege tre kandidater til posten, og ingen måtte undslå sig. Derefter måtte amtmanden vælge den, han fandt mest egnet til det ansvarsfulde erhverv.

Sognefoged - Indkvarteringer: en del af sognefogedens funktion var at skulle stille bolig og mad og evt. også heste til rådighed for øvrighedens mænd, kongens mænd, udsendte soldater m.v.

Takkeadresse: man sender en takkeskrivelse til kongen med (mange) underskrivere af en taksigelse, i nogle tilfælde nærmest en lille bog fyldt med underskrifter, som blev sendt til kongen. Nogle gange kan man komme i audiens for at sige tak.

Tolvmand: tolv udvalgte mænd, som deltog i styrelsen af visse sønderjyske sognes verdslige og især gejstlige anliggender. De havde dømmende myndighed inden for Herredet.

Udflytning: se udskiftning

Udskiftning: man lægger markerne anderledes med det formål at lægge sin jord tættere på sin egen gård. Man kan også fordele fællesjord mellem sig. En udskiftning kan skabe meget store problemer i et landsbysamfund, for konsekvensen kunne som sagt blive, at en gård blev flyttet væk fra landsbyen for at komme nærmere på sin egen jord. Det tog tid at forhandle den økonomiske hjælp til flytningen på plads med hver enkelt, og der er også stor forskel på, hvad man fik ud af det. Udflytterne skulle selv bryde deres huse ned, og byens folk transporterede så tømmeret ud på marken til det nye bosted. Udflytterne skulle selv rejse tømmeret, og resten hjalp de andre til med. Syd for Kongeåen i hertugdømmet Slesvig, skete disse udskiftninger langt tidligere end i kongeriget nord for åen. Læg mærke til, at det er yderst sjældent, at der er udflyttergårde i Løjt Sogn. Langt de fleste gårde i Løjt Sogn ligger det samme sted, som de gjorde for 300 år siden.

Udsæd: kerner, frø, løg eller knolde, som anvendes som grundlag for næste afgrøde på marken. Andre betegnelser for udsæd er sædekorn, såsæd og læggekartofler. Tidligere anvendte jordbrugerne næsten altid udsæd af egen avl, som blev nødtørftigt rensset og afprøvet for evnen til at spire.

Udtæring: Et meget bredt begreb for mange forskellige sygdomme, hvor man stille sygner hen. Udtæring skyldes ganske givet, at penicillinen ikke var opfundet endnu, og at mange derfor døde af bakterielle sygdomme – f.eks. langvarige lungebetændelser, komplikationer efter børnefødsler og lignende. Generelt for disse forløb er, at man dør efter langvarig sygdom, som dræner én over længere tid. Der er altså ikke tale om en pludselig akut opstået sygdom. Det er dog svært at blive helt klog på, hvor bredt begrebet dækker. I nogle tilfælde står konkret dødsårsag som lungebetændelse anført i kirkebogen, og i andre tilfælde ikke – den ikke altid korrekte angivelse skyldes nok i lige så høj grad præstens manglende viden om en egentlig diagnose eller dødsårsag. Han var jo ikke læge, og der er sjældent bevaret dødsattester så langt tilbage i tiden. Dødsattester indførtes i København i 1829 og lidt senere i resten af Danmark. Dødsattester indtil 1875 er kun fragmentarisk bevaret i Sundhedsstyrelsens arkiv.